

ფერეიდნელი ქართველები

ფ ე დ ე რ ა ც ი ა
19 ტფილისი 35

მოკლეთე წინასიტყვაობა

ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრების შესწავლას, ამ ბოლო დროს, ჩვენი საზოგადოება სათანადო ყურადღებით ეპყრობა. სამი საუკუნის ტრაგიკული სიჩუმე შავ ფარდასავით იყო ჩამდგარი ჩვენსა და მათ შორის, და არ ვიცოდით ეს ჩვენი სხეულის „ნაგლეჯი“ ცოცხალი იყო ისევ თუ არა. ბევრია ახლაც ჩვენში, რომ მათი აქედან გადასახლებისა და დღევანდელი არსებობის შესახებ არაფერი იცის. მით უმეტეს ასევე უნდა ვიფიქროთ თვით ფერეიდნელ ქართველებზედაც. სწორი იყო ერთი ფერეიდნელი ქალის გულუბრყვილო შეკითხვა თუ — „საიდან ვიცით ჩვენ მათი ენა, რომ ჩვენც მათსავით ვუბნობთ“. ხოლო მეორემ უფრო მკაფიოდ დააყენა საკითხი: „თქვენი ენა კარგად არ გამეგება, ჩვენი ენა სჯობია თქვენსასო“. და, როდესაც მისმა სიტყვებმა საერთო ღიმილი გამოიწვია, მან ისევ იკითხა: „რომელია ნამდვილი ენა, თქვენი თუ ჩვენიო“. ამაზე თვით ფერეიდნელმა ქართველმა მამაკაცებმა უპასუხეს, რომ ნამდვილი ენა „დიდი საქართველოს ენა არისო“. მათი სიტყვით, ფერეიდანი „პატარა საქართველოა“ და აქვს თავისი საკუთარი ენა. ასეთ ლოგიკურ დასკვნამდე მიყავს ისინი თავისი ისტორიის, თავისი თავის უცოდინარობას.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, საუკუნეების ეს ცივი სიჩუმე, ჩვენსა და ფერეიდნელ ქართველებს შორის დაურღვევია შემთხვევით ვინმე ინგლისელს, რომელსაც თეჰერანიდან წამოუყვანია ა. ო ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, მოუყვანია ბაქომდე თავის ხარჯით და შემდეგ გამოუგზავნია ტფილისში 1871 წელს. ამის შემდეგ, ზ. ჭ - მისვე ცნობით, ფერეიდნელი ქართველების არსებობის შესახებ ცნობები მოთავსებული ყოფი-

და, ასე, სრულიად მოულოდნელად, კარზე მოგვადგა ისტორიის დავიწყებული, ნიღაბახდილი აჩრდილი. ეს იყო პირველი ნიბიჯი გადმოდგმული ჩვენსკენ ისტორიული ნაშთის აღსადგენად.

ამ ახალ მოვლენას, ჩვენის მხრივ, პირველად გამოეხმაურა ლადო ა ღ ნ ი ა შ ვ ი ლ ი . ის ნათესაური გრძნობით გულგამთბარი, მცირე თანხით, ვირზე შემჯდარი გაუდგა სპარსეთის გრძელსა და უწყლო უდაბნოებს, სიცხის აღმურში გაიარა მრავალი საშიში ადგილები და 1894 წელს მიაღწია ფერეიდანს. იქ მან კარგა ხანს დაჰყო. შეისწავლა მათი იმ დროინდელი ცხოვრება. ასწერა ყველაფერი, რაც ნახა, განიცადა, და როდესაც უკან დაბრუნდა, მას უკვე აღარ გააჩნდა ჯიბეში გზის სახარჯოდ არც ერთი გროში. ერთმა პატიოსანმა, ასე ვთქვათ მაღლიანმა, შემთხვევით გაცნობილმა სპარსელმა სომეხმა მისცა მას სესხის სახით საგზაო ფული, და რამდენადაც თვით ლადოს სიტყვიერი გადმოცემით ვიცო, ეს ვალი გაისტუმრა მან, მისი სიძის, ალ. მ ი რ ი ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს შემწეობით.

ამის შემდეგ, დაიბეჭდა ლადოს სპარსეთში მოგზაურობის წიგნი — „სპარსეთი და იქაური ქართველები“. ამგვარად, გადაინასკვა საბოლოოდ ჩვენი და ფერეიდნელ ქართველების გაწყვეტილი კავშირი. ამას დაემატა ხ უ ც ი - შ ვ ი ლ ი ს ა და ო ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი ს მოსვლა ტფილისში 1896 წ. მ ა ყ ა შ ვ ი ლ ი და მისი სიძე ნასრულა — 1920 - 2 წ. (ნამდვილი ცნობა არ გვაქვს), ა. ჭ უ მ ბ ა ძ ი ს გამგზავრება და რაღაც ხიფათის გამო, გზიდან უკან დაბრუნება; ი. ჭ ე ი - შ ვ ი ლ ი ს ყოფნა ფერეიდანში; სეიფოლა ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი ს მოსვლა 1922 წელს; ზ. ჭიჭინაძის მიერ გამოქვეყნებული წიგნაკი სპარსეთში გადასახლებულ ქართველების შესახებ და ამ უკანასკნელად პროფ. ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ს გამოკვლევა „ფერეიდნული ენის თავისებურებანი“, გამოც. 1927 წ.

— ყველა ამ ზემოხსენებული ცნობების შემდეგ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩვენ, ამ ბოლო დროს, რამდენიმეთ მაინც დავძლიეთ ჩვენი ძველი დაუდევრობა სპარსეთში გადასახლებულ ქართველების ცხოვრების შესწავლის მხრივ.

მაგრამ ფერეიდნელი ქარველები და მათი ყოფა-ცხოვრება მარტო ჩვენში არ ყოფილა უპატრონოდ მივიწყებული. თვით მათს დღევანდელს სამშობლო სპარსეთში, სადაც, როგორც ვიცით, სამას წელზე მეტი გაატარეს, არავის მოგონებია ისინი, როგორც საისტორიო საგანი, გარდა გადასახადის აკრებისა და, ალბათ, იმასაც არ კითხულობდენ თუ ვინ იძლეოდა ამ აუცილებელ გადასახადს —

ვინმე ქართველი, ბახტიარი, თუ ქურთი. არაფერი იცოდა მათი არსებობის შესახებ ისფაჰანელმა ცნობილმა ისტორიკოსმა ს ე ი დ ა ლ ი მ, რომელსაც საისტორიო შრომის ჯილდოდ, რ ე ზ ა შ ა ჰ მ ა მშვენიერი საწერ-კალამი აჩუქა.

ამ პატივცემულ ისტორიკოსს შედგენილი და დაბეჭდილი აქვს, სხვათა შორის, მთლიანი სტატისტიკა თუ რამდენნაირ, რა ენაზე ლაპარაკობენ სპარსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ერები, ხოლო, მათ შორის, არა აქვს მოხსენებული ქართული ენა. როდესაც, პროფ. ი უ რ ი მ ა რ ი ს მითითებით, ეს მოვაგონე, ისტორიკოსი გაკვირვებული დარჩა. მან უცებ ამოიღო უბის წიგნი, კალამი მოიმარჯვა ჩასაწერად და თან გაიძახოდა:

— აჯაბ, აჯაბ!. (საკვირველია, საკვირველიო.) ხოლო ამ დროს, არ ვიცი, რა უფრო უკვირდა მას: ის, რომ ფერეიდანში ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ თუ ის, რომ ეს ამბავი მან არ იცოდა აქამდე.

და აი, ამიტომ სამართლიანად ამბობდა სომეხთა სასულიერო წოდების უმაღლესი წარმომადგენელი, რომელიც კარგად იცნობდა ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრებას: „ისინი დავიწყებული არიან „ღმერთისა“ და კაცისა-

7

განო“. როგორც ჩანს, ყველასაგან დავიწყებულთ, მათ თავიანთი თავიც დაუვიწყიათ. ასე თუ ისე, დავიწყების გზაზე მაინც დამდგარან. სასტიკმა მაჰმადიანობამ და მუდმივმა ფიქრმა ღმერთზე, ცხადია, გამოაცალა მათ თავისი წარსული ისტორიის ცოდნის უნარი, რომ საჭიროა თავისი თავის, თავისი ისტორიის ცოდნა, რომ სხვამაც გიცნოს. ამისი მაგალითი თვით მათივე მეზობელი, მათსავით ერთსა და იმავე ისტორიის ქარტახილში განვლილი სომხები არიან, რომლებსაც მთელი ქვეყანა იცნობს.

შესაძლებელია, იმ ინგლისელმა, რომელმაც პირველად გაგვაცნო ფერეიდნელი ქართველი კაცი, უკეთ იცოდეს მათი ცხოვრების ისტორია, ვიდრე ჩვენ ვიცით დღეს. ამის დასამტკიცებლად დავასახელებ იმ ფაქტს, რომ თვით სეიფოლა იოსელიანის სიტყვით, ამ უკანასკნელ წლებში, ერთ ინგლისელ მოგზაურს გამოუკვლევია არამარტო ხალხთა ცხოვრება, არამედ იქაური ცხოვრების ჯიშიც.

ისფაჰანსა და ფერეიდანში არიან სომხები და ებრაელები, რომელთა რიცხვი ქართველებზე მეტია. მათ მიუხედავად ყოველგვარი შევიწროებისა, ფანატიკოს-მუსულმანთა მიერ სასულიერო წოდების წაქეზებით, დღემდე სათანადოდ დაუცავთ თავიანთი ეროვნული თვისება, სარწმუნოება და კულტურულ გზაზედაც დამდგარან. ამ მხრივ სომხები მაღლა დგანან ყველა სხვა ეროვნებაზე და თვით სპარსელებზედაც. ამის ერთ მაგალითად შემიძლია დავასახელო ის ფაქტი, რომ ისფაჰანიდან ოთხი კილომეტრის დაშორებით მცხოვრებმა ჯულფელმა სომხებმა, ერთხელ დიდ

საზეიმო წვეულებაზე, ყოველ სტუმარ უცხოელს თავის ენაზე მოლაპარაკე, ნასწავლი სომეხი მიუჩინეს, რომ უცხო სტუმართ არ მოწყენოდათ. და რამდენად დაბლა უნდა იდგენ ამათზე ფერეიდნელი ქართულები, რომლებმაც

8

არა თუ უცხო ენები, თავიანთი მშობლიური სპარსულ-ქართულიც კი სათანადოდ არ იციან.

სპარსეთის მთავრობა როგორც სხვებს, ისე ქართველებსაც არ უშლიდა, სხვათა შორის, თუ იგი თავის დედა-ენაზე ისწავლიდა რამეს. მაგრამ დღემდე ამ საქმის წინ წამწევი ადგილობრივი ძალა არ ყავდათ. ზემო მარტყოფში 1928 წელს მოხერხდა ისეთი სკოლის დაარსება სადაც, სპარსულთან ერთად, შესაძლებელი იყო ქართულის სწავლებაც. მაგრამ იმ ათი თუ თორმეტი ათას კაცში, რომლებიც ჯერ კიდევ თავიანთ თავს ქართველებად თვლიან, არ აღმოჩნდა არც ერთი, რომელსაც შეეძლო ქართული ენის მასწავლებლობა გაეწია.

ასე თუ ისე, როგორც უნდა იყოს დღეს ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრება, ისინი იმდენად ჩამორჩენილი არიან, რომ მათ უსათუოდ ჭირდებათ დამხმარე-წამქეხებელი და ამასთანავე საჭიროა მათი ცხოვრების ისტორიულ-მეცნიერული შესწავლა-გამოკვლევა.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნო, რომ მე სპარსეთის მიწაზე ფეხი შევდგი თუ არა, როგორც მოხალისემ, დაინტერესებულმა ქართველების ცხოვრებით, შეძლებისადაგვარად, თანდათანობით აღვნიშნე ყოველივე, რაც გავიგონე და რამაც გაიარა ჩემი თვალის წინ, რომ მკითხველისთვის რამდენიმეთ მაინც ნათელი გახდეს, თუ როგორ პოლიტიკურსა და ეკონომიურს პირობებში არიან ისინი ამჟამად.

და რომ უფრო ნათელი გახდეს ჩვენთვის მათი დღევანდელი ცხოვრების სურათი, მე ამ ნაშრომს თან დაურთე სპარსელ სომხების და ებრაელების ცხოვრების მცირე აღწერა. მკითხველი დაინახავს თუ რამდენი სხვადასხვაობა შეიძლება წარმოდგეს ერთსა და იმავე მიწაზე, ერთსა და იმავე ცხოვრების პირობებში მცხოვრებ ხალხთა შორის,

9

ამის მიხედვით ჰყავს თუ არა ჰყავს მათ ხელისშემწყობი, მოწინავე ელემენტები.

ფერეიდნელ ქართველების შესახებ ჩემს მიერ წაკითხული იყო მოხსენება, ბუნდოვანი სურათების ჩვენებით, რუსთაველის თეატრის საკონცერტო დარბაზში 23/VI 1930 წ.

ავტორი

სპარსელი ქართველები

თავი პირველი

ისტორიული ცნობების სიმცირე. გადამავალი ნაშთები. პირველი შეხვედრა ფერეიდნელ ქართველებთან თეჰერანში. ს ე - ი ფ ო ლ ა ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი. ქართული ლიტერატურის მიღება ტფილისიდან — ქართველებში გასავრცელებლად.

სპარსელი ქართველების წარსული და აწმყო, მათი ისტორია საკმაოდ შეუსწავლელია, დაუმუშავებელია, თვით ისტორიის წყაროები დაფანტულია, შეუმოწმებელი და ბუნდოვანი; თუ ცოტა რამ ვიცით, ისიც მხოლოდ ფერეიდნელ ქართველებზე. სპარსეთის დანარჩენ ადგილას მოსახლე ქართველების შესახებ თითქმის არაფერი ვიცით.

ფერეიდნელი ქართველობა ერთად ერთი ნაშთია სამი საუკუნე ნახევრის მანძილზე იმ ასიათასობით სპარსეთში გადასახლებულებისა, რომლებსაც შერჩენიანთ დღემდე მხოლოდ დედაენა, როგორც დამამტკიცებელი მათი ეროვნული თავისებურების; ფერეიდნელ ქართველების შემწეობით ვეცნობით გადასახლებულების გამაჰმადიანების ისტორიას ზეპირი გადმოცემით, და აგრეთვე მათ თანამედროვე ცხოვრებას, მათს თავისებურებას.

ჩვენ წარსულში იმდენად ვიყავით დაკავშირებული პოლიტიკურად სპარსეთთან, ზოგჯერ სრულიად დამოკიდებული მისგან, რომ არა თუ მარტო ძალად გადასახლებული, არამედ თავიანთი ნებით წასულნი და სამუდამოდ იქ დარჩენილნიც ბევრი უნდა ვიგულისხმოთ.

11

ჩვენ რომ თავის დროის ჟამთა სათანადო აღმწერელი გვეყოლოდა, ცხადია, ამ მხრივ ბევრ საყურადღებო და ძვირფას საისტორიო უტყუარ მასალას დაგვიტოვებდა. მაგრამ მაინც მოგვეპოვება ზოგიერთი ცნობები, რომ ქართველი რაინდები და მეფისწულები ხშირად ახლდენ სპარსეთის შაჰებს თავიანთი ჯარებით, რომელთა რიცხვი ათასობით დაითვლებოდა. მაგრამ არავინ იცის, მათგან რამდენი ბრუნდებოდა უკან. რადგან ასეთი დაბრუნება შეიცავდა დიდ სიძნელეს, რომელსაც ხშირად ვეღარ გადალახავს პირადი სურვილი. ამ რაინდებისა და მეფისწულების თითქმის მუდმივი და ზოგჯერ სავალდებულო

იძულებით იქ ყოფნა, მათი გამაჰმადიანება, ეკონომიურად დაკავშირება ადგილობრივ ცხოვრებასთან, გვაფიქრებინებს, რომ მათ ბევრი ახლდა თან მოყმე-ხელქვეითნი და, ცხადია, ბევრი მათგანი უთუოდ დარჩა სამუდამოდ იქ, სპარსეთში.

ისტორიის გადმოცემით, ქართველი დიდებულები და ფეოდალები, თავიანთი საჭიროების მიხედვით, ყიდდენ აუარებელ ყმებს ყოველწლიურად. ეს ყმები იყიდებოდნენ უმთავრესად სპარსეთსა და ოსმალეთში. დასავლეთ საქართველოდან ოციათასი ყმა იყიდებოდა ყოველწლიურად ოსმალეთის ბაზარზე, ამ ასი წლის წინათ. ასეთ ჩვეულებას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე ქართლ-კახეთში. ყმების ასეთი „მშვიდობიანი“ გაყიდვა ხდებოდა, ცხადია, შეუმჩნევლად. ის არ იწერებოდა ისტორიის ფურცლებზე და, შესაძლებელია, მის დაწერას ვერც გაბედავდნენ იმ დროის ისტორიკოსები. ასეთი საქციელი მიაჩნდათ იმ დროინდელი სოციალური პირობების ბუნებრივ აუცილებელ მოვლენად, რადგან ყმა მცირედ განსხვავდებოდა იმ შინაურ ცხოველებისაგან, რომლებიც განწირული იყვნენ ფულზე გასაცვლელად, როგორც შემოსავლის წყარო.

12

რაც უნდა იყოს მაინც ცხადია, რომ სპარსეთში გადასახლებულ ქართველთა რიცხვი ბევრად მეტი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მას გვიჩვენებენ ზოგიერთი ჩვენი ისტორიკოსები.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, „სპარსეთში გადასახლებულთა“ რიცხვი ერთ მილიონზე მეტი უნდა ყოფილიყო, მოყოლებული მეოთხმეტე საუკუნიდან. ამის დადასტურება მომავალი ისტორიის საქმეა. მხოლოდ ის კი აშკარაა, რომ გადასახლებულ ქართველთა ნაშთების კვალი დღესაც ბევრგან არის — მაგალითად: აბასაბადი — აღმოსავლეთის მხრივ მეშედის მიმართულებით, ქ. დამგანსა და საბზევარის შუა. აგრეთვე თავრიზის გზის მიყოლებით — ჰამიდანის რაიონი, თეჰერანი, ისფაჰანი, ნეჯეფაბადი, შირაზის რაიონი და ფერეიდანი.

ამ ადგილებში ქართველობა, ფერეიდანის გარდა, ყველგან გადაგვარებულა, მაგრამ ზოგან მაინც ახსოვთ თავიანთი ჩამომავლობის ისტორია. იციან, რომ ისინი ოდესღაც საქართველოდან გადმოსახლებული ქრისტიანები ყოფილან, ხოლო შემდეგ გამაჰმადიანებულან. ყველა ისინი იმდენად შეთვისებიან და შეზრდიან სპარსულ ხნე-ჩვეულებასა და მაჰმადის საწრმუნოებას, რომ საქართველო და ქრისტიანობა მათთვის ის ისტორიული წარსულია, რომელსაც არასოდეს აღარ დაუბრუნდება. ქართველი მაჰმადიანი ნაკლები ფანატიკოსი არაა სარწმუნოების დაცვაში, ვიდრე თვით სპარსელი მუსულმანი. მე მხოლოდ აღვნიშნავ საისტორიო მასალისათვის იმ ფაქტებს და ნაშთებს, რომ-

ლებიც დარჩენილან უკანასკნელ საუკუნეში და რომელთა ასავალ-დასავალი გაქრება მალე. ჩვენთვის კი იმდენად წარმოადგენენ ისტორიულ ღირებულებას, რამდენათაც დავგრძელება მათი მოგონება.

13

თეჰერანში, ამ რამდენიმე ათეული წლის წინათ, ძველს ბაზარში ვიდევ ყოფილა ადგილი, რომელსაც ეძახდენ „ქართველების ქარვასლას“. ქარვასლა პირველად თურმე ეკუთვნოდა შაჰს. შემდეგ ის შეუძენია კერძო ვაჭარს, რის შემდეგ, მისი სახელი გამოცვლილა და დავიწყებულა. თვით ფაქტი ქარვასლის არსებობისა იმის დამამტკიცებელია, რომ თეჰერანის რაიონში ქართველთა მოსახლეობა საკმაოდ ყოფილა. ასეა, მაგალითად, დღესაც ისფაჰანში ფერეიდნელ ქართველებს ამოჩემებული აქვთ ერთი ალაგი, რომელსაც „ქართველების ქარვასლას“ ეძახიან. ყოველი ფერეიდნელი ქართველი უსათუოდ ჯერ იქ მივა და მათი პოვნაც მხოლოდ იქ შეიძლება. ცხადია, ასევე იქნებოდა ძველად თეჰერანშიც¹.

¹ თეჰერანში ყოფნის დროს, დიდი ხვეწნის შემდეგ, შმოვან მაღალიანმა გადმომცა შაჰსულთან ჰუსეინის ფარმანი (ბრძანება,) რომელიც, თვით მაღალიანის სიტყვით, თითქო შაჰს უბოძებია რომელიღაც ქართველი დიდებულისთვის. ფარმანში მოხსენებულია, რომ ეზომა ალი ყული ხანს თოფჩიბაშობა (არტილერიის უფროსობა) და ქალაქი ქერმანი.— მაგრამ ფარმანში არა ჩანს ალი ყული ხანის ქართველობა. ფარმანის თარიღი ძალიან უახლოვდება იმ ისტორიულ ფაქტს, როდესაც „შაჰ სულთან ჰუსეინმა დაახლოებით 1703 წ. სპარსეთის ჯარის უფროსად დანიშნა ქართველი გიორგი მეფე — ავღანელების წინააღმდეგ საომრად და ამასთანავე უბოძა მას ქ. ქერმანი. ამავე დროს, გიორგი მეფის მიერ ქერმანის მართველად დანიშნული იყო ლევან ბატონიშვილი, რომელმაც დაიმორჩილა ადგილობრივი აჯანყებული ტომები“ (ს. კაკაბაძის ისტორია, გამოც. 1922 წ.)

საგულისხმოა აგრეთვე, რომ ალი ყული ხანად იწოდება შაჰის კარზე მყოფი გამაჰმადიანებული იესე ბატონიშვილი, რომელიც შაჰის მიერ დანიშნულ იქნა ქართლის მეფედ 1714 წ.; იესემ თავის მხრივ ქერმანში გაგზავნა ვახტანგ მეფე. ასე რომ, ქერმანი, მართლაც, ქართველ დიდებულების საკუთრებას შეადგენდა იმ დროს. ამრიგად შესაძლებელია, ხსენებული ფარმანი, მართლაც, ეკუთვნოდა რომელიმე ქართველს. ფარმანი შესრულებულია მხატვრულად. იგი გადაცემულია ქართულ ეროვნულ მუზეუმში.

14

საბჭოთა კავშირის მისიის უდიდესი ბალი თავისი შენობებით შეძენილი ყოფილა მეფის მთავრობის მიერ შაჰის ვეზირის, ჩამომავლობით ქართველი ათაბეგისგან. ვეზირის სიკვდილის შემდეგ, მისი შვილები განადგურებულან. მათი ნაქონი აეეჯი-სკამები, რომლებსაც აწერია ათაბეგის სახელი, შეძენილ იქმნა 1923 წელს საბჭოთა ბანკისთვის.

სომხის ერთ ოჯახში, რომელიც ქართველთა ჩამომავლად თვლის თავს, ჰქონიათ ძველი ქართული ხელთნაწერები, რომელიც შეუძენია, ამ ათი წლის წინათ, ქართ-

ველ სამხედრო პირს, ვინმე ამირეჯიბს. ამავე სომეხს აქვს ქულაჯაში გამოწყობილი პატარა ვაჟის ხელით ნახატი სურათი. სურათს არაფერი აწერია. იგი უნდა იყოს ალექსანდრე ბატონიშვილის შვილიშვილი იმ ქალიდან, რომელიც ყოფილა გათხოვილი ვინმე სომხის გენერალზე და მარხია სომხის ეკლესიაში. ბავშვის სურათი შესრულებულია უხეიროდ და აფასებს ას თუმნად სპარსულ ფულზე, ე. ი. ორას მანეთს ოქროთი.

თეპერანში არიან აგრეთვე სხვა სპარსელებიც, რომლებიც თავს ქართველების ჩამომავლად აღიარებენ, მაგრამ სხვა არაფერი ახსოვთ.

უკანასკნელი გადაგვარებული სოფელი არის მაზანდერანში — აბას აბადი. ეს სახელწოდება თითქმის უდავოდ ამტკიცებს, რომ ისინი დასახლებული ყოფილან შაჰაბასის მიერ (აბას აბად — აბასის სოფელი). ენა მათ თითქმის ამ ბოლო დრომდე შერჩენიათ. ამჟამად კი გადასული არიან წმინდა სპარსულზე. ქართული დაუვიწყრიათ. იხოცებიან უკანასკნელი მოხუცნი, რომლებსაც რამოდენიმეთ კიდევ ახსოვთ ძველი დედაენა. სიტყვიერი გადმოცემით, „ გარდაიცვალა უკანასკნელი დედაკაცი, რომელმაც ქართული ენა იცოდაო“.

15

ისფაჰანსა და მის მახლობელ ქალაქ ნეჯეფაბადში ახლაც ბევრი არიან, რომლებსაც კარგად ახსოვთ თავიანთი ქართული ჩამომავლობა. თვით ნეჯებ აბადში არის ყოფილი ქართველი ხანი, რომელსაც, ფერეიდნელი ქართველი მაჰმუდას სიტყვით, თითქო უნდა ჰქონოდა რაღაც საყურადღებო საბუთები, მაგრამ არაფერი აღმოაჩნდა.

ასევე გადაგვარებულან ქართველები შირაზის რაიონში. ამ რამდენიმე წლის წინად, ე. ი. 1927 წელს, ლურების აჯანყების დროს, სხვათა შორის, მთავრობამ ქართველი ჯარისკაცები გააგზავნა. მათ დაეწყო ქართული ლაპარაკი თუ არა, ერთი ხანი გაკვირვებული შეკითხებოდათ:

— ეს ჩემი ძველი ენაა, თქვენ საიდან იცითო?

როდესაც გაეგო, რომ ისინი ფერეიდნელები იყვნენ, ტირილი დაეწყო.

— „ჩვენ ბევრი ვიყავით, მაგრამ ყველაფერი დავივიწყეთ. თქვენ კარგად მოქცეულხართ, თავი შეგინახიათო“.

მან თურმე დიდი პატივი სცა ქართველ ჯარისკაცებს, ფულითა და შაქრით დაასაჩუქრა და სთხოვდათ, სანამ აქ იქნებოთ, არაფერს გაგიჭირვებთ, მალმალე მინახულეთო.

მხოლოდ ფერეიდნის მივარდნილს, განმარტოებულ, ვიწრო და მიყრუებულს მთებში მცხოვრებმა ქართველებმა შეინარჩუნეს, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ სათანადოდ ქართული ენა. ესენი არიან ერთად ერთი ცოცხალი ნაშთი ჩვენი ერისა, რომელიც ჯერ კიდევ ატარებს ქართველის სახელსა და სახეს. მათზე ქვემოთ გვექნება

*
*   *
*

მე სპარსეთში წავედი 1923 წელს. თეჰერანი, სადაც ვმსახურობდი, დაშორებულია ფერეიდანზე დაახლოებით შვიდასი კილომეტრით. ამიტომ, პირველ ხანებში, ქართვე-

16

ლებს ვერ შევხვდი. მით უფრო, რომ იქაური ქართველები გარეთ გამოუსვლელი ხალხია. იმ დროს სპარსეთი ახალი გარდატეხის გზაზე იდგა. ძველი შაჰი ისევ თავის მამისეულ ტახტზე იჯდა. ახალი კი, ვეზირის სამოსელში მყოფი, გარს უვლიდა მას და ჩუმად უთხრიდა ორმოს, რომ შიგ გადაეჩეხა, ტახტზე თითონ დამჯდარიყო და სპარსეთის ბედის ჩარხი თავის ნებაზე დაუტრიალებია.

გარეშე ომსა და რევოლუციებს აქაც თავისი გავლენა მოეხდინა. მაგრამ ცხოვრება მაინც ერთ წერტილზე გაყინულს გავდა. სახელმწიფო დიდ კრიზისს განიცდიდა. ძველი აღარ ვარგოდა. ახალი არ იყო. ამ დროს სპარსეთის გზებზე სიარული დიდ ხიფათს წარმოადგენდა. ურკინის-გზო ქვეყანა. ავტომობილების მცირე მიმოსვლა. ცუდი გზები. თუ იყო ავტომობილი, ქირა ძალიან ძვირი. მგზავრობას დრო ბევრი უნდებოდა. ამიტომ, თუ სამსახურს თავს არ დავანებებდი, ჩემი ფერეიდანში წასვლა შეუძლებელი იყო. დრო გადიოდა. ჩემს განზრახვას ფარულად ვინახავდი, რადგან, თუ გავამხელდი, შეიძლება ველარ შემესრულებია. ეს კი არ მინდოდა. კარგა ხანს ვებრძოდი ამ აზრს, და ზოგჯერ დამარცხებულიც ვრჩებოდი.

სრულიად მოულოდნელად ჩემს ბინაზე შემოიჭრა ჩვენი ბანკის თანამშრომელი ა — ე ჭ — ე. მან აღელვებით მითხრა:

— კაცო, ბანკის კარზე ერთი ფერეიდნელი ქართველი დგას. ტირილით მეხვეწება ქართველები მაჩვენეო.

მეც სწორედ ეს მინდოდა. მან მოიყვანა შუატანის კაცი, ცოტა გამხდარი, რომელიც ქართულად მოგვესალმა, თუმცა თითონ ძალიან ნაკლებად გავდა ქართველს. მოკლე ცხვირი. ხორციანი ტუჩები. თვალები ჭროლა. მისი მორთულობა, ცოტა არ იყოს, გვეუცხოვა, რადგან ეს სრული მოჩლახული მოსასხამი, იუბკის მსგავსი შავი შალვარი, თუჯის კორუასავით მრგვალმირიანი ქეჩის ქუდი,

17

ერთი შეხედვით, სრულებით არ ეგუებოდა იმ ცოცხალ ქართული ლაპარაკის კილოს, რომელსაც ის თავისუფლად გამოთქვამდა. მას წელზე შემოხვეული ჰქონდა სამ წყებათ

თეთრი სარტყელი. ახალოხი ვიწრო, ტანზე შემოჭერილი, ილღიებში განგებ გამოჭრილი ჰაერის სამუშაოდ. ფეხსაცმელები თეთრი ძაფისგან მოქსოვილი, რომელსაც ძირები ნაკეცი ჩვრებისგან ჰქონდა შეკერილი, რბილი და ტყავის ლანჩაზე უფრო გამძლე, განსაკუთრებით შეფარდებული მშრალ ჰავასთან. თეთრი პერანგი უსაყელო, გრძელი სახელოებით, რომელიც უფარავდა ხელის ჩონჩხებს.

ეს იყო ყოლამ ჰუსეინ მიქელიშვილი, ფერეიდნელი ქართველი, ზემომარტყოფელი. იგი თურმე რამდენჯერმე მოსულა ბანკის კარებთან, მაგრამ ჩვენ ვერ უნახავართ.

კარგი ცოცხალი ენის კაცია. უყვარს ბევრი ლაპარაკი და ხშირად აჭარბებს კიდევაც, მაგრამ ჩვენ მაინც ყველაფერი კარგი გვეჩვენება. მან ისე გამიადვილა ფერეიდანში წასვლის საქმე, რომ ჯერ მე უნდა წავეყვანე, ხოლო შემდეგ იქიდან ორივე პირდაპირ საქართველოში უნდა წამოვსულიყავით.

ამის შემდეგ, ორ დღეში ერთხელ მაინც შემოვივლიდა ჩვენთან. ის შუა ეზოდან დაიწყებდა ქაქანს:

— შინა ხართ? როგორ ხართ?!. და შემოალაჯებდა დაუკითხავად, რომ ჩვენ კარების გაღებასაც ვერ მოვასწრებდით. გველაპარაკებოდა ყველაფერზე მოუწყენლად, დაულალავად. შემდეგ გაეცნო სხვა ქართველებსაც და აღარც შეუწყვეტია ჩვენთან ყოველდღიური კავშირი.

ამის შემდეგ, მოვიდა ჩემთან საქართველოდან ახლადდაბრუნებული სეიფოლა იოსელიანი. ხაკისფერი ტუ-ჟურკა ეცვა, ბოხოხი ეხურა, გალიფეს შარვალი, პალტო ეცვა. ერთი სიტყვით, ის სრულებით არ გავდა სპარსელ მოქალაქეს. სულიერი განწყობილება კმაყოფილი, მხიარულ-

18

ლი. ყველაფერს საქართველოს ქებით იწყებდა და ამითვე ათავებდა. მოსწონდა განსაკუთრებით ტფილისი, კმაყოფილებით იგონებდა სხვადასხვა ქალაქებში გატარებულ დროს. დიდი მადლობით იხსენებდა ყველას და მიკვირდა, რომ ერთი ცუდი სიტყვა არავისზე წამოცდენია. თუმცა, როგორც შემდეგ გავიგე, მას ასეთი სალაპარაკოც ჰქონდა.

სეიფოლას ჩამოსვლამ კიდევ უფრო გააღრმავა და გააადვილა ჩემი მიზანი. მე მას არ ვიცნობდი პირადად, მხოლოდ გაგონილი მქონდა მისი ტფილისში ყოფნა. ის წამოსულიყო ტფილისიდან შუა - აზიის გზით: აშხაბადიდან მეშედში. მეშედი მდებარეობს აღმოსავლეთ სპარსეთში, აშხაბადიდან ორას სამოცი ვერსის მანძილზე. აქ მარხია მაჰმადის მერვე მოციქული იმამ რეზა და ითვლება ერთ უდიდეს წმინდა ადგილად, სადაც ყოველდღიურად სპარსეთის ყველა კუთხიდან მოედინება მლოცველთა უთვალავი ურდო და „განწმენდილი“ ბრუნდება უკან. სეიფოლას წინდაწინ მოეფიქრებია, რომ ის, როგორც საქრისტიანო ქვეყანაში ნამყოფი, თუ არ „განწმინდებოდა“

მეშედში, მას ჩათვლიდენ, როგორც გაუწმინდურებულ მუსულმანს. ეს დაუკარგავდა სახელსა და ნდობას. და, როგორც თითონ ამბობდა, „შესაძლებელია, სხვა რაიმე უბედურება დამატებონ თავზეო“. ამის გამო გაიშორა მან გზა დაახლოებით ორი ათასი კილომეტრით და დაკარგა დრო ერთ თვეზე მეტი. თუმცა დროს დაკარგვას ის, როგორც აზიელი, არ ჩიოდა.

ჩამოვიდა თუ არა თეჰერანში სეიფოლა, პირველად ახლანდელი შაჰი, იმ დროს პირველი ვეზირი, რეზა ხანი ინახულა. მან მოთხოვა ვეზირს ფერეიდნელ ქართველებსათვის იარაღის შეძენის ნებართვა, რომ ყაჩად ქურთებისა და ბახტიარების დაცემისგან თავი დაეცვათ. ამაზე მან ზრდილობიანი უარი მიიღო: „მაგისტანა ხალხს თვით სა-

19

ხელმწიფო ალაგმავს. და იარაღი ხალხს რაც აქვს, ისიც უნდა ჩამოვართვათო“. შემდეგ თურმე თვით ვეზირი შეეკითხა ღიმილით:

— რაიმე ნობათი ხომ არ მოგიტანია საბჭოთა ქვეყნიდან?

— თქვენო დიდებულებაჲ, მე ღარიბი კაცი ვარ. ვერ შევიძელი თქვენი საკადრისი რაიმე წამომელო.

— არა, მაგაზე არ გეკითხები. ახალი კომუნისტური ადათები ხომ არ ჩამოგიტანია გასავრცელებლად?

ვეზირის აზრს მაშინვე მივხვდი, თქვა სეიფოლამ, და იმიტომ მეც მისი კითხვიდან განგებ გადაუხვიე, რომ ექვი არ შეეტანა ჩემს მოქმედებაშიო.

*
*   *

სეიფოლამ, სხვათა შორის, მიაშო სპარსეთიდან მისი საქართველოში წამოსვლის დროს მომხდარი ეპიზოდი, რომელიც გადახდა მას ბაქოში ერთი ქართველის გამო. ეს პატარა ეპიზოდი მომყავს სიტყვა-სიტყვით, იმიტომ, რომ იგი სათანადოდ ახასიათებს ზოგიერთ ჩვენებურ ტიპებს, რომლებიც თავიანთ პირადობას ახურდავებენ ავანტურისტულ ანგარებაზე — უცხო ქვეყნებში ყოფნის დროს.

1922 წელში ფერეიდანში მისულა ვინმე ქართველი, გვარად მან—ძე. ის ჯერ გაცნობია სეიფოლას ოჯახს. მასთან უცხოვრია. შემდეგ წინადადება მიუცია საქართველოში წამოსვლის. სეიფოლა ოცნების კაცია. მას ცოდნია საქართველოს ისტორია და ამიტომ წინადადებაზე ადვილად დათანხმებულია. მაშინვე სამზადისს შედგომია. გაუყვია ცხენი, ფულზე ფული დაუმატებია და, როდესაც საჭირო თანხის რაოდენობა შეუგროვებია, ორივე გამომგზვრებულან საქართველოსკენ. თვით მ—ძეს არაფერი ჰქონია ჯიბეში გარდა იმ იმედისა, რომ საქართვე-

ლოში მივალ და იქ ამ უცხო კაცის გამო, შესაძლებელია, რაიმე კომბინაცია გავაკეთო.

მან—ძეს, მოგზაურობის დროს, გზა და გზა ბანქოს თამაში დაუწყია. ჯერ თავისი მცირე თანხა წაუგია, შემდეგ სეიფოლასთვის გამოურთმევია ნაწილობრივ. ბაქოში რომ მოსულან, არც ერთს აღარაფერი ჰქონია. მას სეიფოლა დაუბინავებია სასტუმროში თითონ სადღაც გამქრალა. არც დღე მოსულა, არც ღამე. გასულა ორი დღეც. სასტუმროს პატრონს სეიფოლასთვის ფული მოუთხოვია. არც ფული მქონდა, არც ის ვიცოდი რას მელაპარაკებოდენ რუსულად, არც მე ვიცოდი რა მეთქვა. ვხედავდი სპარსული მათ არ ესმოდათ. ბოლოს გაჯავრდენ, ვატყობდი მლანძღავდენ, მაგრამ რას ვიზამდი. ბოლოს დაუმახეს მილიციონერს. ახლა მან დამიწყო რუსულად რაღაც ლაპარაკი. ისიც გამიჯავრდა. მე სპარსულად ბევრი რამ ვუთხარი, მაგრამ ვერაფერი გავაგებინე. ძალიან შევწუხდი, ჩემი თანამგზავრიც არ იქნა, არ გაჩნდა. როდესაც ილაჯი გამიწყდა, თავი ფიქრებს მივეცი. შემდეგ, რაღაც იღბლად, ჩემდა უნებურად წამოვიძახე:

— რა ვქნა, ამ უღმერთომ რა მიყო ეს!.

მილიციონერი თურმე ქართველი იყო. ძალიან გაუკვირდა. მომვარდა.

— კაცო ვინ ხარ? საიდან იცი ქართული ლაპარაკი?!

— მე სპარსელი ქართველი ვარ, ვუთხარი მე. მომვარდა, გადამეხვია. ბევრი რამ გამომკითხა. სასტუმროს პატრონიც გაკვირვებული იყო. შემდეგ ჩემთვის ფული აღარავის მოუთხოვია. მილიციონერმა თითონ იკისრა ყველაფერი. მაშინვე წავიდა ჩემი თანამგზავრის საძებნელად. მთელი დღე ეძებდა თურმე. შემდეგ ეპოვნა სადღაც დუქანში. მოიყვანა. ბევრი საყვედური უთხრა. მეც ბევრი ვუსაყვედურე, მაგრამ მეტი რა უნდა გვექნა. მას არ

რცხვენოდა. მილიციონერმა ქართველებში ტფილისამდე საგზაო ფული შემიგროვა. გადმომცა. წამოვედით. ეს კაციც თან წამომყვა. მისი ხარჯიც ჩემი ფულიდან გავისტუმრე. ტფილისშიც დიდხანს არ მშორდებოდა. ხშირად მთხოვდა ფულს. ვაძლევდი. მაგრამ მის მაგივრად მე მრცხვენოდა. სასტუმროში ვცხოვრობდი. მან—ძეს მთავრობის კაცებთან მოელაპარაკნა, დაერწმუნებია, რომ მე მდიდარი ვაჭარი ვარ, რომ ჩვენ შეგვიძლია ტფილისიდან საქონელი წავიღოთ სპარსეთში და იქიდან სხვა ჩამოვიტანოთ. როდესაც ეს მითხრეს, გამიკვირდა და უარი განუცხადე. მაშინ მან—ძის მოქმედებაში ეჭვი შეიტანეს. დაიჭირეს. ორი დღე და ღამე იჯდა. შემდეგ თვით მე

ვთხოვე უფროსებს და გაანთავისუფლეს მან მაინც არ მოიშალა ჩემთან სიარული და ფულის თხოვნა. ერთხელ გავეჯავრდი და დამემუქრე, მაგრამ მან ჩემი შვილი ფატულ-ლა ხანი დამაფიცა და ვაპატიე. ასე დააბოლოვა სეიფო-ლამ თავისი ამბავი. თეჰერანიდან ის მალე წავიდა ფერეი-დანში. ამის შემდეგ, ხშირი მიწერ-მოწერა გვქონდა. ფერეი-დანში უკვე ბევრმა იცოდა ჩემი იქ წასვლის სურვილი და მოკითხვას მითვლიდნენ. მისვლას მაჩქარებდნენ. მიმელოდნენ.

სეიფილას წასვლის შემდეგ, ფერეიდანთან ერთბაშად რვა კაცი მოვიდა ჩემთან. მათი სიტყვით, ყველანი გვარად იოსელიანები იყვნენ. ქართული ლაპარაკი ყველამ კარგად იცოდა. ყოველ დღე მოდიოდნენ. საათობით ისხდნენ მუხლ-მოკეცილი. სვამდნენ ჩაის, მიირთმევდნენ ხილსა და მთელ ოთახს ავსებდნენ თამბაქოს ბოლით. მთელი თვე დარჩენ თეჰერანში. ბევრი რამ თქვეს. ბევრი სიხარულის ცრემლე-ბიც დაღვარეს. მღეროდნენ სპარსულად. მხოლოდ ერთმა იცოდა მოუთავებელი ქართულ ლექსი „გადი-გამოდთან ჩიტები, მე შენ როგორ შემეჭიდები“. სხვა რამ ქართუ-ლი არცერთმა არაფერი იცოდა. ისინი ყველა ზემო მარტ-

22

ყოფიდან იყვნენ. მე ყველა ისინი ქართველები მეგონა. მაგრამ მათგან მხოლოდ ხუთი იყო ქართველი. და არც ერთი მათგანი არ იყო გვარად იოსელიანი. სპარსელი კაცი აქამდე გვარს არ ატარებდა. ამიტომ მათაც ასე ადვილად გაასაღეს სხვისი თავისად. თვითონ არცერთმა აღარ იცოდა თავისი ძველი გვარი.

მათ ფერეიდანთან ჩამოერეკათ ცხვრები გასაყიდად. ყასბებმა პირი შეკრეს. ცხვარი იაფად ჩაიგდეს ხელში და ფულიც ერთი თვის განმავლობაში ძლივს მისცეს. ცხვრის პატრონიც სპარსელი გამოდგა, მარტყოფის მცხოვრები, მექაში სალოცავად ნამყოფი — ჰაჯი ჰეიდარ ალა. ქართველები კი მის მიერ დაქირავებული ნოქრები იყვნენ. მაგრამ, სანამ ფულის გაყოფაზე ჩხუბი არ მოუვიდათ, მანამდე ჩვენთვის არაფერი გაუმხელიათ.

თეჰერანიდან წასვლის დროს დიდის ამბით, დიდი გულისწუხილით გაგვშორდნენ. თითქმის ყველამ იტირა. ჩვენც გვწყინდა მათი დაშორება, მაგრამ მათსავით გულ-ჩვილობა მაინც ვერ გამოვიჩინეთ.

*

* *

ამ დროს ნ. ყარანგოზიშვილი ახლად ჩამოსული იყო ტფილისიდან თეჰერანში. მას ჰქონდა მანდატი, რომ ის იყო საგანგებოდ გამოგზავნილი განათ. კომისარიატის მიერ ფერეიდანელ ქართველების ცსოვრების შესასწავლად და ასაწერად. მისგან მივიღე აგრეთვე მოკლე წესდება

ტფილისში დაარსებულ კულტურული საზოგადოებისა, რომელიც მიზნად ისახავდა კულტურულ მუშაობას ქართველ მაჰმადიანებში. მან ჩამოიტანა ერთი ყუთი ქართული წიგნები, უმთავრესად სასწავლო სახელმძღვანელოები და ბელეტრისტული ნაწარმოებნი იმ მიზნით, რომ გაგვევრცელებია ფერეიდნელ ქართველებში. განათლების კომისარიატის სახელით, სხვათა შორის, მეც მივიღე ორიოდ

23

წერილი, თუ როგორ უნდა მივდგომოდით ფერეიდნელ ქართველთა საკითხს მათი ცხოვრების აღწერის მხრივ. ნაწილი მიღებულ წიგნების, რომელნიც შესაფერისად მეჩვენა, გავაგზავნე ფერეიდანში. ნაწილი — დაურეგე თეჰერანში მყოფ ქართველებს.

ნ. ყარანგოზიშვილს ფერეიდანში წასვლა უნდოდა, მაგრამ საამისო ფული არ ჰქონდა. მან მოთხოვა ა. ხოშტარიას ამ მიზნით საჭირო თანხა, მაგრამ ხოშტარიამ ამ საკითხს კომერციული თვალთ შეხედა — უარი უთხრა. ხოლო უარის მიზეზად, სხვათა შორის, თვით ნ. ყარანგოზიშვილი დაასახელა. ნ. ყარანგოზიშვილმა ფერეიდანში წასვლაზე ფიქრს თავი დაანება.

*
*   *
*

თეჰერანში ყოფნის დროს, ჩემთან რამდენჯერმე მოვიდა მოხუცი ფერეიდნელი ქართველი მახმუდ მაყაშვილი. ის ყოფილა ტფილისში ამ ოცი-ოცდახუთი წლის წინათ. დაახლოებით 1905-6 წწ. მას თითქმის არაფერი უთქვამს ქართველებთან დამოკიდებულებაზე, „ვიყავი, საქმე ვერაფერი ვიშოვნე და წამოვედიო“. ის თითქო რაღაცას ფარავდა, გულახდილად არ ლაპარაკობდა. გამხდარი სახის კაცი იყო. ტკბილი მოლაპარაკე, შავგვრემანი. შუატანის. გრძელი კისერი და დიდი შუბლი ჰქონდა. ის მალე გარდაიცვალა. მისმა ნაცოლავმა — ქვრივმა, სპარსელმა, მიაძმო, რომ ჩემი სიძე ნასრულაც საქართველოში იყოვო. არ ვიცი, რატომ არაფერი თქვა ამის შესახებ თვით მაჰმუდამ, როდესაც ისინი ორივე ერთად ყოფილან ტფილისში?.. ხომ არ ამჟღავნებს ეს ნასრულას რაიმე ცუდ საქციელს?

მაჰმუდას ქვრივმა გვაჩვენა ტფილისიდან ჩამოტანილი პაწია ბარათები. აქედან ჩანდა, რომ ნასრულა ტფილისში ყოფილა. ის კარგად მიუღია ჩვენს საზოგადოებას. სხვათა

24

შორის, ყოფილა ქართულ კლუბში. ბალ-მასკარადის დროს, ბარათებზე ეწერა უთარილოდ: „ნასრულა მიყვარხარ, „ნასრულა გაკოცებ“.

ნასრულა აქედან, ტფილისიდან წასვლის შემდეგ, თეირანში გაცნობია ვილაც ქართველ მოჭიდავეს, რომელსაც სახელი გაუთქვამს და ბევრი ფულიც მოუგია. შემდეგ ნასრულას თანხლებით ის წასულა ისფაჰანსა და შირაზში, მაგრამ შირაზის გზაზე ორივე მოუკლავს ყაჩაღებს.

ამის გარდა, თეჰერანში გამოჩნდნენ ფერეიდნიდან გადმოხვეწილი ქართველები, რომლებიც ქალაქის შესაფერ ცოდნასა და გამოცდილებას მოკლებულნი, ეწვეიან მეტად უმწეო ცხოვრებას.

25

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

ისფაჰანი. ფერეიდნელი ჯარისკაცები. საერთო გაცნობა ზეინალ ხან ონიკაშვილი. ამერიკელი მოქალაქე აბაშიძე. მზადება ფერეიდანში წასასვლელად. მთავრობის ჯარი ფერეიდანში. ქვემომარტყოფელი ხანები. სომხების მეგობრობასურამელი ახალი მუსულმანი რომაშვილი.

ფერეიდნელ ქართველების გადასახლების და თვით დღევანდელი ცხოვრების ისტორია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქ. ისფაჰანთან. ძველად და ახლაც ნამდვილი ფარსისტანის ცენტრი ისფაჰანი იყო. აგრეთვე ისფაჰანი იყო შაჰაბას დიდის სატახტო ქალაქი. აქ არის მისი სასახლეები, რომლებიც დღესაც მაგრად დგანან თავიანთ საფუძვლებზე და შეადგენენ ძველი არქიტექტურის სათანადო ნიმუშს. აქ, ამ სასახლეებში, იმ დროს ე. ი. მეთექვსმეტე საუკუნის უკანასკნელ წლებში — წყდებოდა შაჰაბასის მიერ, ალბათ, ჩვენი მეფეების, მეფისწულების და სხვა წარჩინებულ დიდებულების თანადასწრებით, ძველი საქართველოს ავი და კარგი. აქვე გადაწყდა, ცხადია, საბოლოოდ ფერეიდნელ ქართველების ბედი, რომელიც ამავე სახით გადაეცემა მომავალ საუკუნეებსაც. ფერეიდნელი ქარველი ვერ წარმოიდგენს თავს არა სპარსელად. ის სამუდამოდ დარჩება იქ, სპარსეთის ცხოვრების სიღრმეში, როგორც ნაწყვეტი ჩვენი ძველი ისტორიის და საინტერე-

26

სო იქნება იმდენად, რამდენად და სანამდე შეინარჩუნებს იგი თავის ქართველობის გამომხატველ ერთადერთ ენას და იმ ბუნდოვან წარმოდგენას წარსულზე, რომელიც შერჩენია დღემდე თუმცა სუსტად, როგორც მგზავრის მიერ უდაბნოში დანთებული ცეცხლი, რომლის ყოველი ფერფლი მიაქვს ნიავს სივრცეში უკან დაუბრუნებლად.

ისფაჰანი და შაჰაბასი — ეს ორი სიტყვაა დასაბამი ფერედინელ ქართველთა ისტორიისა. ამიტომ მიზიდავდა მე ეს ქალაქი. მეგონა აქ ბევრ რამეს გავიგებდი, ვნახავდი ჩემი თვალით, პირადად განვიცდიდი იმას, რაც კერძო გადმოცემით ან ლიტერატურ. წყაროებით ვიცოდი, ან მესმოდა.

თეჰერანიდან ისფაჰანამდე დაახლოებით ხუთასი კილომეტრია. მთელი ეს მანძილი დღე ნახევარში გავიარეთ ავტომობილით. გზა სწორია, ნიადაგი მაგარი. მეტწილად ვაკე უხიფათო, მზისაგან დამწვარი მინდვრები; ნიაღვრებისა და ქარიშხლისაგან დაღარულ-დაქცეული, უსიცოცხლო მთები. აქ-იქ გვხვდებოდა სოფლები, ამწვანებული ნათესებით და ხელოვნურად ნარგავი ხეებით. საზოგადოდ, მთელი მანძილი უფერულია, მეტად მოსაწყენი. მხოლოდ ხალისს იწვევდა მთებიდან ვაკეებში სამოვრად ჩამოსული ჯეირნების ჯოგები და ვეება არწივები, რომლებიც ჰაერში დასრიალებდნ და ზვერავდნ საქარავნო გზებს, ტვირთის ქვეშ წაქცეული ცხოველების გასაწიწკნად. სახალისო იყო აგრეთვე უდაბნოში ატეხილი კუდიანი ქარები, რომლებიც გაჩნდებოდნ აქა-იქ, როგორც თეთრი სვეტები, აიტაცებდნ მტვერს, ჩალაბულას და ტრიალით გაივლიდნ კარგა დიდ მანძილს. ასეთი ქარები ხშირად მგზავრებსა და ქარავნებსაც მოიყოლებს თავის რკალში და ამ შემთხვევაში ხიფათი აუცილებელია.

გზაში ერთგან დიდი ტბის მირაჟიც მოგვეჩვენა, მაგრამ მიახლოვებისთანავე, ის უცებ გაქრა ჩვენი თვალის წინ. მხო-

27

ლოდ ისფაჰანის მახლობლად შეიცვალა სურათი. აქ უკვე თვალუწვდენი ყანები გადაიშალა თვალწინ. ცოტა ხნის შემდეგ გამოჩნდა თვით ისფაჰანიც. ის თითქო ტყით იყო დაფარული. ხოლო შიგა და შიგ მოჩანდა ჰაერში აწვდილი მინარეთები და მეჩეთების ბრჭყვიალა გუმბათები.

*
*   *

ისფაჰანში 1926 წელს ჩავედი. ოქტომბერი იყო, მაგრამ მაინც ცხელოდა. ქალაქი მთლიანად ვაკეა — დაცემული. უმთავრესად ერთსართულიანი, ვაკე ბანიანი, მიწით დახურული სახლები. ქუჩები ვიწრო, ერთის გარდა, რომელსაც ჩაპარბადი ეწოდება. მაგრამ, საერთოდ, ყველაფერი მტვრიანი. თვალს თუ იზიდავს, ისევ შაჰაბასის დროინდელი მეჩეთები, სახლები და ხიდები.

ფერეიდანში წასვლა ამ დროს უკვე აღარ შეიძლებოდა, რადგან იქ მაღალი ალაგია, მთიანი, მოსალოდნელი იყო წვიმების დაწყება. სამაგიეროდ, როგორც შემოდგომის მიწურული, სოფელში ჭირნახული მოწეულია. ამიტომ ისინი ქალაქებში ჩამოდიან და საზამთრო მარაგს აკეთებენ. გა-

ვიგე, რომ აქ ფერეიდნელ ქართველების ქარვასლაც არის, სადაც მათი ნახვა შეიძლებოდა. მაგრამ ამ დროს ერთმა ჯარისკაცმა, ნოვრუზ ხუციაშვილმა, ფერეიდნიდან სეიფოლა იოსელიანის წერილი მომიტანა. ეს ჯარისკაცი მაშინვე გამიშინაურდა. თითქმის ყოველდღე მოდიოდა. მოყავდა თითო ოროლი ქართველი გასაცნობად. შემდეგ თავისი ამხანაგი ჯარისკაცებიც მოიყვანა. ესენი ყველა ძალიან გახარებული იყვნენ. სვამდენ და ჭამდენ ყოველივეს გაურჩევლად, რასაც კი სუფრაზე მოვიტანდი. როდესაც ღვინო მოკიდებოდათ იტყოდენ: „თავი გამითბაო“.

28

მაგრამ დალევის ზომა არ იცოდენ: სვამდენ, რამდენსაც მივაწვდიდით და სწევდენ თუთუნს. ბაასობდენ მეტწილად ქართველების სიყოჩაღეზე, ბახტიარებისა და ქურთების ყაჩაღურ მოქმედებაზე, მათ დამარცხებაზე. ასეთ ლაპარაკში ხშირად უგვიანდებოდათ. მოუსწრებდათ სადამოს ლოცვის დრო, როდესაც ყოველმა მუსულმანმა უნდა ილოცოს, მაგრამ ისინი ყურსაც არ გაიბერტყავდენ.

კაცო, რატომ არ ლოცულობთ? შევეკითხებოდი ხანდახან განგებ, — რომ მათი აზრი გამეგო. — მზე ჩადის.

— ჩავიდეს, მეტი რა ესაქმება, მიპასუხა ერთმა ღიმილით.

სხვათაშორის, არავის არაფერს ვამალებდი, რომ ამას ჩუმი უკმაყოფილება არ გამოეწვია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ახალგაზრდები თვისთავად არ ერიდებოდენ არავითარ „ქრისტიანულს“. ერთ სოფელს შევეკითხე:

— ფარაჯი ალა, შენ ღვინოს დალევ?

ფარაჯი ალა არც კი დაფიქრებულა, ისე წამოიძახა:

— დავლევ, მა რას ვიქ.

საზოგადოდ, ყველა დიდის ხალისით ისმენდენ ჩვენი ქვეყნის ამბებს. გვიწოდებდენ „პატრონს“, „ძველს“. როდესაც სახლის კარებს მოადგებოდენ, ჩვენს წინასწარ შეკითხვაზე გვიპასუხებდენ:

— „პატრონო, გააღე კარი, თქვენები ვართ“.

საზოგადოდ, თითქმის ისეთი არავინ ჩამოსულა ფერეიდნიდან, რომ ჩვენთან არ მოსულიყო. არ მოდიოდენ მხოლოდ ისეთები, რომლებსაც რიგიანად არ ეცვათ, მაგრამ, ვინც მოდიოდა, მათში ბევრი ჩანდა უმანკო გულუბრყვილობა.

— „წამიყვანე საქართველოში. აქეთყე აღარ წამოვალ...“

წამოიძახებდენ აღელვებული და თან გვეკითხებოდენ.

— „რასთი არ მოხვალ ჩვენყე, რამთენი ხანია გლოდებითყე.“

29

მე მჯეროდა მათი გულწრფელობა, სადათ წამოთქმული სიტყვები; წმინდა, შხამშეურველი, ისეთი, რომელიც

მხოლოდ პირველყოფილ ადამიანს ახასიათებს.

მხოლოდ, როდესაც მოხუცებულები და ახალგაზრდები ერთად მოვიდოდნენ, მაშინ ჩვენი დამოკიდებულება უფრო სხვანაირ ხასიათს ღებულობდა. ბევრი მოხუცთაგანი ჩვენს მიტანილ საჭმელს ხელს არ ახლებდა. უკიდურეს შემთხვევაში, კერძს გარედან მოუტანდით და, როდესაც დარწმუნდებოდა რომ ის მუსულმანის მომზადებული იყო, მაშინ მიირთმევდა. ზოგი მათგანი ჩვენს გამზადილ ჩაისაც არ სვამდა. მათი მიზეზი „არ მინდა“ იყო. მაგრამ ნამდვილად კი, როგორც მუსულმანი, ქრისტიანის „ნახელავს“ ერიდებოდა. ზოგი მათგანი ერთი მეორესაც ერიდებოდა. ერთი მეორეს გადამკიდე, არც ერთი არაფერს შეჭამდა. ზოგჯერ, რომელიც ნაკლებ ფანატიკოსი, გონიერი მოხუცი იყო, ახალგაზრდებს ნებას მიცემდა ჩვენი პურის ჭამისას. მაგრამ, უნებართვოდ ახალგაზრდა არაფერს წაეტანებოდა. თვით სეიფოლა იოსელიანი იმდენად კულტუროსანი იყო, რომ სასმელ-საჭმელს არ ერიდებოდა, მაგრამ მასაც ბევრჯელ მოუხდა სხვის შემხედვარეს საჭმლის დათმობა:

— „წავა სოფელჩი და ცუდ ხმებს გაავრცელებსო“.

*
*   *
*

გლეხების გარდა, ფერეიდნიდან ჩამოდიოდნენ ხანები (თავადები), მაგრამ მათ გლეხებივით არ ჩამოჰქონდათ გასაყიდი რამ. ისინი ჩამოდიოდნენ უმთავრესად გასართობად, ან ერთი მეორის წინააღმდეგ საჩივრელად. მათ უსათუოდ თან ახლდათ მუდამ ორი, ან სამი თავისი ნოქარი — გლეხები. ხანი ქუჩაში ქუსლჩაკეცილ ჩუსტებში ფეხწა-

30

დგმული დადის, რაც გამომხატველია მისი დიდკაცობის. იგი მუდამ წინ მიუძღვის თავის გლეხებს. გლეხი ფეხსაცმელს ქუსლს ვერ ჩაუკეცავს, ამით ყველა გამვლელი შეატყობს, თუ რომელია მათში დიდი ღირსების. ხანი მიდის წინ თავაწეული და მძიმე ნაბიჯით.

ასეთივე ფასონით ჩამოდიოდა სეიფოლა იოსელიანი, რაც, სპარსული ჩვეულებით, სრულებითაც არ ამცირებდა მას. პირიქით, მისი ღირსების დამატება იყო, შეფარდებული ადგილობრივ ადათთან. ასე გამოწყობილი ხანი, თვით შაჰის კარებსაც თამამად მიადგება.

სეიფოლა ხშირად მოდიოდა ჩემთან. ის ნებას აძლევდა თავის ნოქრებსაც ჩვენთან ერთად ეჭამათ პური. ეს იშვიათი მოვლენა იყო.

ზეინალ აბდინ ხან ონიკაშვილს კი ჩემთან მოპატიჟება დასჭირდა, ხოლო უარი არ უთქვამს. მან, გაცნობის შემდეგ, წინადადება მომცა და წერილი მიმწერია მარტყოფში მის ძმა მატყული ხანთან.

— „მატყული ხანი დიდი კაცია, ძველი ხანი. სეიფოლა მას ვერ მიწვდება. თითონ მატყული ხანი წინდაწინ არ მოგწერს წერილს“, მითხრა მან გაზვიადებით.

შემდეგ გავიგე, რომ მას და სეიფოლას დიდი მტრობა ჰქონდათ ერთმანეთში. ამიტომ არ მოწონდა, რომ მე სეიფოლასთან კავშირი მქონდა. ამავე ზეინალ აბდინ ხანმა წამიყვანა სტუმრად ჩემი მეუღლით, როგორც შემდეგ გავიგე, ერთ ფერეიდნელ გაიძვერა კაცთან, მირზა ფახრედინთან, რომელიც ცრუ-ვექილობას ეწეოდა.

— „დიდი კაცია, ჯერ ჩვენ უნდა მივიღეთ მასთან, მერე ის მოვაო“.

— წასვლის დროს, სამი ფერეიდნელი ჯარისკაცი წამყვა თან. როდესაც დავბრუნდით, გამაფრთხილეს: „არასოდეს მაგათ არ ენდო მარტოვო“.

31

ზეინალ აბდინ ხანი შესახედავად ნამდვილი ქართველი კაცია. საუბრისას ქიზიყელს მოგაგონებთ. სიტყვას მკაფიოდ გამოთქვამს. ლაპარაკის დროს ზოგჯერ შედგებოდა და საბოდიშოდ იტყოდა:

— დამვიწყებია, ქართულს ცოტასღა ვუბნობთ.

მან არ ინება ჩვენი დიასახლისის, ე. ი. ქრისტიანის ხელით დასხმული ჩაის დალევა. როდესაც ხილი მივართვით, დანა და თეფში თავის კაცს გაარეცხინა აუზში, სადაც, ალბათ, ყოველგვარი მიკრობი და ქვეწარმავალი იყო. დანის გასარეცხად მიმავალ ნოქარს მიაძახა:

— „კარგად გააფაქე“. ამავე დროს პერანგი აიწია და მუცელი მოიქექა.

ხილი რომ მიირთვა, ჩიბუხი მოსწია, მაგრამ ამით ვერ დაკმაყოფილდა. ვაფური მოითხოვა. ვაფური თრიაქის, ე. ი. ოპიუმის მოსაწევი მილია. ერთ მოწევაზე სჭირდება მისხლის მეთაედი ოპიუმი. ის ერთი ნამცეცია, მაგრამ ადამიანს ადვილად აბრუებს, ათრობს, ფერს უკარგავს და თვალებს უფართოებს. თრიაქის მოწევის სურვილს თამბაქო ვერ კლავს. ასე რომ, თამბაქოს შემდეგ, თრიაქის მოწევა იგივეა, როგორც სადილის შემდეგ ტკბილეულის ჭამა. რასაკვირველია, ასეთ სანუკვარ რამეზე სტუმარს უარს ვერ ვეტყობდი, მით უმეტეს სპარსელს, რომლისთვისაც თრიაქით გამასპინძლება უდიდესი პატივისცემაა.

მოვართვით ვაფური. ზეინალი უცებ ჩამოხტა სკამიდან, ძირს მოიკეცა. პატარა მაყალზე გაჩაღებულ ნახშირის ნაკვერცხალს ვაფური მიუშვირა, ზედ თრიაქის ნამცეცი დაადო და მოსწია. თრიაქი ადულდა, ცეცხლი მოეკიდა, ზეინალმა დაიწყო მოწევა, გაჩუმდა, თვალები მილულა. კისერი მაყალისკენ ჰქონდა გაწვდილი და ნაკვერცხალს უსწორებდა. მალე ოთახი გაივსო საშინელი მყრალი სუნით. შიგ დგომა აღარ შეიძლებოდა. რაღაც მოვიმიზეზე და ეზო-

ში გავედი. მაგრამ სუნი ეზოშიც საკმაოდ გამოვიდა. კარგა ხანს მომიხდა გარეთ ყოფნა. როდესაც ზეინალმა მოწვევა გაათავა, ჰაერი ნელნელა გაიწმინდა ისე, რომ ოთახში შესვლა შეიძლებოდა. ზეინალიც ფეხზე წამოდგა, ცოტა გაიარა და წარმოსთქვა:

— მეტი მომივიდა, გამომაშტერა.

ის, მართლაც, გამოშტერებული იყო. მაგრამ თითქოს მეტი მხიარულობა დაეტყო, თვალები გაუბრწყინდა.

უკვე საღამო იყო. ქუჩებზე „ზანის“ ე. ი. სალოცავად მოწოდების ხმა გაისმა. ყოველ ქუჩაზე რამდენიმე კაცი გაჰყვიროდა: „დიდ არს უფალიო“. ამ დროს მთელი ქალაქის ყურადღება, ძალაუნებურად, ამ ყვირილზეა ხოლმე მიქცეული. მორწმუნე ხალხი ნერვიულობს, ლოცვა არ დამიგვიანდესო.

შემფოთდა ზეინალ აბდინ ხანიც. მან დრო იკითხა. მოწოდების ხმას, ალბათ, ისე არ ენდობოდა, როგორც თავის თავს. ლოცვის თავის დროზე შესრულება იმდენად სავალდებულოა მაჰმადიანისთვის, რომ მას ვერც სიმშობილი დაავიწყებს, ვერც გაძლომა და ვერც თრიაქის სიამოვნება. ზეინალმა ლოცვის ნება ითხოვა.

— შეიძლება აქ თავის დაცხება?

— შეიძლება. დასცხეთ, სადაც გენებოთ.

— მადლობელი ვიქნები. მეჩეთი შორს არის. მიხედვით და წავსულიყავი, მაგრამ ახლა დაგვიანებულია.

თვალი მიმოავლო ოთახს. იატაკი, კედლები, ჭერი, თითქმის ყველაფერი შეათვალიერა. შემდეგ ერთი კუთხე ამოირჩია. ღმერთი ახსენა, ხელები აღაპყრო და სახეზე ჩამოისვა. რაღაც არაბულად წარმოთქვა, რომელიც, ალბათ, თითონაც არ ესმოდა, დაბალი, ბოხი ხმით. შემდეგ დაეცა მუხლებზე და ჩვეულებრივად შუბლით მიწას უნდა შეხებოდა, მაგრამ ასე არ მოიქცა. გაცოცდა, შუბლი რამ-

დენჯერმე ჰკრა კედელს, ცხადია, იმ მოსაზრებით, რომ იქ, არა თუ ქრისტიანის, ეშმაკის ფეხიც ვერ მიუდგებოდა. მაშასადამე, თავის „დასაცხებათ“ ეს მიუვალი ადგილი უფრო მისაღები იყო მუსულმანისთვის.

შემდეგ ისევ მოირთხა. ბევრი გველაპარაკა. გვამღერა. ამ დროს მას რაღაც გული აუჩვილდა და ცრემლები მოერია. ჩვენებური სიმღერა ძალიან მოეწონა. როდესაც გული მოიჯერა, დიდის მადლობით გაგვშორდა. შემდეგაც რასაკვირველია, არ მოიშალა ჩვენი მეგობრობა, მაგრამ ერთხელ მაინც კი წამოცდენოდა: — იმ ოჯახში შესული, ძალღიჯი კი გაუწმინდურდებაო.

არ ვიცი როგორ ესმოდა მას ძალღიჯის სიწმინდე. ის კი ცხადია, რომ ზეინალ აბდინ ხანს, როგორც ყოველ ფანა-

ტიკოს მუსულმანს, ძალლი უწმინდურ ცხოველად მიაჩნია.

*
*   *
*

მთელი ზამთრის განმავლობაში გაზაფხულამდე, როგორც ყოველი გლეხი, ისე ფერეიდნელებიც შედარებით თავისუფალია. ამიტომ ისინი განუწყვეტლივ მოდიოდნენ ისფაჰანში და ხშირად მხვდებოდნენ ქუჩებში, განსაკუთრებით ისეთები, რომლებიც რაიმე მიზეზით ჩემთან მოსვლას ერიდებოდნენ. ზოგს, შესაძლებელია, დრო არ ჰქონდა, რადგან ბევრი მათგანი საბატონო გლეხები იყვნენ. მაგრამ ზოგი ვერ მოდიოდა, რადგან ხელცალიერი იყო. „მოსატანი“ არაფერი ჰქონდა. ასეთი მორიდებული პირები ბანკში მოდიოდნენ ჩემ სანახავად. უფრო ხშირად ქი ქუჩაში მიდარაჯებდნენ, სადაც მე უსათუოდ უნდა გამევილო. გამაჩერებდნენ. დამიწყებდნენ ათას რამეებზე ლაპარაკს. ეს იწვევდა გამვლელების გაკვირვებას. საზოგადოდ, ევროპიელი კაცი სპარსელ მდაბიოს, და ისიც გლეხურად ჩაცმულს, არასოდეს არ დაელაპარაკება. ამის გარდა, გამვლელებს უკვირდათ,

34

რომ ვიღაც გლეხები „რადაც უცხო ენაზე ლაპარაკობენ.“

— ეს რა ენაზე ლაპარაკობთ? მოგვმართავდა გაკვირვებით ზოგიერთი გამვლელი.

— ქართულზე.

— ქართულზე?!.. გაცეცხული დააჭყეტავდა თვალებს. ბევრს არც კი გაეგონა რა იყო სიტყვა — ქართული.

მაგრამ, რაც უნდა იყოს, საიდან იცის ისფაჰანელმა გლეხმა ეს უცხო ენა?!

— პირველად მესმის, — თქვა ერთმა, — „გურჯი“ ვიცი, მაგრამ ლაპარაკი აქამდე არ გამიგონია. მას გაუკვირდა ქართველების არსებობა ფერეიდანში.

ის კარგა ხანს უგდებდა ყურს და დიდის მადლობით გაგვშორდა.

საზოგადოდ, ჩვენ ყველას ვთხოვდით, რომ ძღვენის, ანუ, როგორც იქ ეძახიან, „ნობათის მოტანით თავს ნუ შეიწუხებდნენ. ამით ერთი მათგანი ძალიან გავაჯავრე:

— მაშ, მე შენთან ველარ მოვალ, წარმოთქვა ქალაჯი მახმუდამ. ჩვენი ადათი ეს არის! ის, მართლაც, ხელცარიელი არასოდეს არ მოსულა.

ძალიან უყვარდათ თავიანთ თავზე ლაპარაკი. უმთავრესად თავიანთ უბედურებაზე, ხშირად იტყოდნენ: „დავსილო ჩემო თავო“, „დავსილები ვართ“.

ზოგი მათგანი ცოცხალი ბუნების, საკმაოდ თამამი მოლაპარაკე იყო. ერთ მათგანს, რომელსაც შემოევლო ყველა დიდი სალოცავი ადგილები — მექქა, მედინა, ქერბალა, ყუმი, მეშედი და სხვა, რითაც ძალიან მოწონდა

თავი. „ჩონ ქართველებში ჩემდენი არავის უვლიაო“— ამბობდა ის, თუმცა თავისი „განათლებით“ სხვაზე მაღლა არ იდგა. სხვათა შორის, მას არ მოწონდა ფერეიდნელ ქართველების ჩამორჩენილობა.

35

— ჩვენ მარტო ვირის ჩხვლეტა ვიცით,— ამბობდა ის ხშირად და თან დაამატებდა:

— „ამოდი, იტირე ჩვენთვის, ჩვენი დავსილი ქვეყანა ნახე“.

*

* * *

ისფაჰანში ათამდე ქათველი ჯარისკაცი იყო. ისინი ყოველ თავისუფალ დროზე მიდიოდენ ჩვენთან. პირველად, როგორც კი დაინახეს ქართული წიგნი, ყველამ წერაკითხვის შესწავლა მოინდომა. მეც ყველას თითო წიგნი მივეცი და ანბანის სწავლება დავაწყებინე. პირველ დღეებში სწავლას ხალისიანად მოეკიდენ. ზოგმა მთელი ანბა-

სურ. 1. ფერეიდნელი ქართველი ჯარისკაცები

ნი შეისწავლა, ზოგმა ნახევარი. მაგრამ მალე გული აიცრუეს. მე მაინც მინდოდა მცირედ მაინც შეესწავლათ, მაგრამ ჩემი მეგობრული რჩევით ვერას გავხდი. ერთმა გამოტეხილად თქვა: „ჩვენი „ქალა“ სწავლას ვერ აიტანსო“. მეორემ: „ჩვენ ხალხს ცემით თუ რამეს შეასწავლი, თორემ ისე არას ისწავლიანო“.

მათ მალე დაანებეს სწავლას თავი. ამავე დროს, ქართული ანბანის შესწავლა დაიწყო ერთმა სპარსელმა, რო-

36

მელმაც ქართული ლაპარაკი იცოდა. ორი კვირის განმავლობაში სიტყვების ამოკითხვა და წერაც დაიწყო. მეგონა

ისიც ქართველებივით სწავლას თავს დაანებებდა, მაგრამ თავის გადაწყვეტილებაზე მაგრად იდგა. მე ვერ გავიგე მისი მიზანი. რათ უნდოდა მას შეესწავლა ქართული წერა-კითხვა?

— ჰაშიმ ალა, შევეკითხე ერთელ, ჩვენმა ქართველმა ბიჭებმა, ხედავ, ქართულის სწავლას თავი დაანებეს. შენ კი არ ეშვები. რატომ?

ჰაშიმ ალამ გაიღიმა.

— მათ რაისთი უნდათ ქართული წერა. მე ვაჭარი ვარ, ფერეიდანჩი საქონელი მიმაქვს. როცა იქ გაძვირდება, ან გაიაფდება, მივწერ ჩემ ძმას და ამით ფულს მოვიგებთო.

— აი, თურმე როგორ საქმეს ვაკეთებ. გავიფიქრე მე და მაშინ უფრო ნათლად წარმომიდგა ქართული ჯარისკაცების დაუდევრობა. ამის შემდეგ, ხშირად მაგონდებოდა ჰაშიმას სიტყვები: „მათ რაისთი უნდათ ქართული წერა“. ამგვარად, გამოვედი „ემმაკის“ უნებური მსახური.

— მაგრამ რის ქართული. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ჯარში უკვე რვა-ცხრა წელიწადი მსახურებდნენ და ამ ხნის განმავლობაში მათ შეეძლოთ შეესწავლათ რამე, ერთის გარდა, არც ერთმა მათგანმა სპარსული წერა-კითხვა არ იცოდა.

— არაფერი ვიცი და მაინც არ გვიშვებენ. წერა-კითხვა რომ ვისწავლოთ, სულ აღარ გავვიშვებენო, თქვა ერთმა მათგანმა თავიანთი უცოდინარობის გასამართლებლად.

ამ უცოდინარობის გამო, მიუხედავად დიდი ხნის სამსახურისა, ყველა უბრალო ჯარისკაცებად იყვნენ. მხოლოდ, ვინც წერა-კითხვა იცოდა, თუ გინდ სუსტად, ის კარგა დაწინაურებული იყო.

ისინი ერთნაირად ეტანებოდნენ სასმელსა ან თამბაქოს.

37

ხოლო ერთი მათგანი მიჩვეული იყო თრიაქის მოწევას. მას უშლიდნენ ამხანაგები, მაგრამ მაინც არ იშლიდა. ამის გამო დასუსტდა, დაუძლურდა, სწუხდა თითონაც, მაგრამ ვერ დაანება თავი. ჯარში სამსახური ვეღარ შეიძლო, როგორც რიგი იყო. ჯარის უფროსებმა ის დააწვინეს მოსარჩენად სამხედრო საავადმყოფოში. ორმოცი დღე იწვა. როდესაც გამოვიდა, გახარებული იყო. „მოვრჩი, ახლა დავიბადეო“, ამბობდა. ამხანაგებს და ჩვენც სიტყვა მოგვცა აღარ მოვწევო. ერთი კვირე ითმინა. შემდეგ გაიპარა და ისევ დაიწყო თრიაქის მოწევა. ბოლოს, დარცხვენილი, ჩვენთან მოსვლას ერიდებოდა: რა ვქნა, პირზე არ მამდის თოლჩი შეგხედოთო.

*

*

*

სანამ ისევ ფერეიდანში წასვლის ფიქრსა და სამზა-

დისში ვიყავი, ისფაჰანში გამოჩნდა ორი, ერთი მეორის საწინააღმდეგო, ტიპის ქართველი. ერთი ამერიკელი მოქალაქე, გვარად აბაშიძე. მდიდარი კომერსანტი, რომელიც ამ ოცი თუ ოცდახუთი წლის წინათ წასულა ამერიკაში. ის ჩამოვიდა ისფაჰანში კომერციული მიზნით. დაუახლოვდა ფერეიდნელ ქართველებს დამოინდომა ფერეიდანში ტრაქტორების გასაღება. მაგრამ, ამ მხრივ, მისმა კომერციულმა დიპლომატობამ ვერ გაიმარჯვა. სამაგიეროდ, მან გამოილაშქრა ჩემს წინააღმდეგ. „მაგ რომ კარგი კაცი იყოს, საბჭოთა ბანკში არ იმსახურებდაო“. ამასთანავე ურჩევდა ყველას შეეწყვიტათ ჩემთან მიმოსვლა. ყველა გულისტკენით გადმომცემდა მის ნალაპარაკებს და უკვირდით, თუ რად იყო ასეთი „დიდი კაცი“ გამწყრალი ჩემზე. სეიფოლა იოსელიანმა კიდევაც სცადა ჩვენი „შერიგება“, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ ცდა უნიადაგო იყო. ამერიკელი ქართველი მალე ჩამომშორდა. კომერსანტი კომერციულ ანგარიშებს გაჰყვა.

38

მაგრამ სულ სხვანაირი ტიპის გამოდგა მეორე ქართველი. ის ჩამოვიდა ტფილისიდან თავრიზის გზით ისფაჰანში. მისივე სიტყვით, ის იყო სურამელი მოქალაქე, გვარად რამიშვილი, ხოლო შემდეგ რომაშვილი გამოდგა. თუმცა, შესაძლებელია, არც ერთი იყო და არც მეორე. მისი განცხადებით, ის მიდიოდა ფერეიდანში მეურნეობის დასაწყებად და უწოდებდა თავის თავს „აგრონომს“. ამ მიზნის განსახორციელებლად მთხოვა ოთხასი თუმანი, ე. ი. ჩვენებურად რვაასი მანეთი ოქროთი.

ლაპარაკში შევატყვე, რომ ის არა თუ „აგრონომი“ არ იყო, წერაკითხვაც არ იცოდა რიგიანად.

- როგორი მეურნეობა გინდა დაიწყო? ვეკითხები.
- ისეთი, როგორიც ჩვენშია. მიპასუხებს.
- ეგრე ხომ აქაც იციან.

ის მაინც გაიძახის, რომ ორიოდ წელიწადში ააყვავებს ფერეიდანს და ჩემს ფულსაც უკან დამიბრუნებს.

მე მაინც უარი უთხარი ფულის მიცემაზე. გამიჯავრდა. მაგრამ ორი კვირა მაინც ჩემს ოჯახში გაატარა. შემდეგ ცოტაოდენი ფული გამომართვა და სადღაც გაჰქრა.

გავიგე რომ მას, სანამ ჩემთან მოვიდოდა, თურმე ფერეიდანი უკვე მოევლო. მაგრამ იქ უფულოდ ვერას გამხდარიყო, და ამასთანავე მე რომ არ მიცნობდა, ექვის თვალთ შეეხედათ. ამიტომ მოვიდა თურმე ჩემთან. ჩემიდან ისევ ფერეიდანში წასულიყო. იქ ჯერ მაჰმადის რჯული მიეღო. მარტყოფელი ქალი ცოლად შეერთო. ამგვარად ისე მოეწყო საქმე, რომ მთელს სოფელში ფული და ჭირნახული მოუგროვოს. სახლი შეიძინა და ოჯახი გააჩადა. გახარებულმა მარტყოფელებმა მას უწოდეს „თაზა მულსუმანი“, ე. ი. ახალი მუსულმანი. დასახლდა, მაგ-

რამ, როგორც ეტყობოდა, მიწის მუშაობას არ კადრულობდა. — „ეს ჩემი საქმე არ არისო“. როდესაც სახარჯო

შემოაკლდა, აიღო მუსულმანობის მოწმობა, ისევ ისევე-ჰანში ჩამოვიდა, გამოჩენილ მოლებს ესტუმრა, მოწმობა წარედგინა და ფული მოთხოვა. გაკეთებას ელოდა, მაგრამ მოლები არც ისე სულელები არიან, რომ თავიანთი ქონება ასე აბნიონ. მაინც საკმაო ფული მოაგროვა. მაგრამ არა იმდენი, რამდენიც მას უნდოდა მოლებს ლანძღვა დაუწყო. შემდეგ განაცხადა შირაზში მივდივარო, მაგრამ თეჰერანში წასულიყო. აქაც თურმე ჩამოუარა მოლებს თავისი „სამუსულმანო“ გადასახადი მოაგროვა. შემდეგ ფარულად ტფილისი მოიარა და თავისი თორმეტი წლის ვაჟით ისევ ფერეიდანში დაბრუნდა. არავითარი პატიოსანი შრომის უნარი და ცოდნა მას არ აქვს. მალე გაუგეს მარტყოფელებმა სიყალბე და ზოგმა საყვედური უთხრა, მაგრამ მან მუქარით უპასუხათ:

— თუ თქვენ არ შემინახავთ, სომხების სოფლებში წავალ, ისევ გაქურისტიანდები და ისინი შემინახავენო.

ასეთმა მოსწრებულმა მუქარამ ბევრი შეაფიქრიათ თურმე. თავი გაანებეს. მაგრამ იმდენად შეწუხდენ, რომ მისი სოფლიდან გაძევების საკითხი დღიურ წესრიგში იდგა.

ახლა ყველა ფერეიდნელმა იცის, რომ „თაზა მუსულმანი“ ძალიან გონჯი კაცი გამოდგა“. თაზა მუსულმანმა ერთხელ ასეთი წინადადებით მომმართა:

— ფული მომეცი. კრავოტსა და სკამებს ვიყიდი, ოთახს მოვრთავ, რომ დაინახავენ, თითონაც შეიძენენ და კულტურა შეიქნებაო. მე ვერც საამისო ფული მივეცი, თითონ კი ახლაც ისე უსკამოდ და უსაწოლოდ იძინებს და ჯდება ძირს, როგორც მთელი ფერეიდანის მცხოვრებლები.

*
*   *

ფერეიდანში წასვლაზე ფიქრი ჯერ ისევ ნაადრევი იყო. მძიმედ, აუზქარებლად გადიოდენ დღეები. მზის ყოველი ამოსვლა და ჩასვლა მთელ საუკუნეებს ემსგავსებოდა. საოცარია განსაკუთრებით ზაფხულის დღეები აზიაში. ისინი თითქო აღარ შედიან წლის ანგარიშში, არამედ განმარტოებით დგანან, როგორც კლდის ტინზე დაშენებული ციხის ძველი ნანგრევები, რომელთაც თავისი ბრწყინვალეობა დაუკარგავთ, მაგრამ თვალს მაინც ვერ მოაშორებთ. კვირეები და თვეები აყუდებული არიან თვალწინ, როგორც

მთების უძრავი გრეხილები, გადაბმული ერთი მეორეზე შედუღებული ლოდებით და მიბჯენილი ცის ტატნობზე, რომლის იქით თითქო აღარ არის წასავალი გზა.

მაინც გაიმარჯვა მოთმინებამ. დადგა ივლისი, როდესაც უნდა დაწყებულიყო მაჰარამის ორმოცდღიანი უქმეები. დაწესებულებები დაიკეტა თორმეტი დღით. ეს იყო 1927 წელს. მე უკვე გადაწყვეტილი მქონდა წასვლა. ამაზე წინდაწინ შევატყობინე სეიფოლა იოსელიანს ზემო მარტყოფში. ჩემს მიზანს არავის ვუფარავდი. ან კი რაღა დროს დაფარვა იყო. თითქმის მთელი წელიწადი ველოდი ამ დროს. ამ ხნის განმავლობაში მე გავეცანი ისფაჰანის მთელ გარემოს. რამდენჯერმე ვიყავი სომხების ჯულფასა და ებრაელების ჯუზარეში. გავეცანი სრულიად უცხო ხალხს და ჩემთვის ხელი არავის შეუშლია. პირიქით, ყველამ ისე მიმიღო, როგორც კარგი, დიდი ხნის ნაცნობ-მეგობარი.

ასეთივე სადა და უბრალო იყო ჩემი მიზანი ქართველების ნახვისა. ასეთივე მიზნით დადიოდენ იქ ყველგან მთელი სპარსეთისა და აგრეთვე ისფაჰანის რაიონში ყოველი უცხოელი მოგზაური.

41

ფერეიდანში წასვლა ჩემს ზნეობრივ მოვალეობათაც მიმაჩნდა, მით უფრო, რომ თვით ფერეიდნელი ქართველები ვიცოდი მოუთმენლად მიმელოდენ.

—პატრონო, მოდი გვნახეო.

ივლისის პირველი რიცხვები იყო, როდესაც ფერეიდანში წასვლა გადავწყვიტე. ისფაჰანში ცხელოდა, მაგრამ რამდენი ზევით ვიწევდით, ფერეიდნისკენ, იმდენი გრილოდა. სავალი გზები ცუდი იყო. ხშირად გვხვდებოდა გადასავალი არხები. ისედაც უხეირო ავტომობილს, გასაქანი არ ჰქონდა. შოფერიც ხამი იყო, გზის უცოდინარი, ამასთანავე მეტად თავხედი. არც მოფერებამ იმოქმედა მასზე, არც მუქარამ. ხუთი-ექვსი საათის სავალი გზა ათ საათში ძლივს გავიარეთ. დამდებოდა. ჩვენ ისევ სომხების უბანში ვიყავით. ქართველების სოფლებამდე დიდი მანძილი არ იყო, მაგრამ გზის სიციუდე გვალონებდა. მით უფრო, რომ, თურმე, საუკეთესო გზას ავცდით და სოფლის ვიწრო ჩიხებში მოვხვდით. მაინც როგორც იყო მივდიოდით. წამდაუწყუმ მივჩერებოდით იმ მთებს, რომელთა კალთებში ესახლა ქართველები, მაგრამ არ იქნა, გზა ვერ გავლიეთ. შოფერიც გაჟინიანდა, არ უნდოდა გავშორებოდით სომხების სოფელს, მაგრამ ერთმა ტერტერამ ჩხუბით დაარწმუნა, რომ წინ წასვლა შეიძლებოდა. წავედით, დაიწყო ბილიკები და აღმართები. გზაც დაჩეხილი იყო ცხოველთა ჩლიქებისაგან. მოვექეციით ორი კლდის შუა. ავტომობილიც დადგა არა თუ ხალხი, აღმართში თავის თავიც ვეღარ აათრია. ამ უდაბურ ადგილზე გაჩერებას, რა თქმა უნდა, წა-

სვლა გვერჩია.

დალამდა. ჰაერი წყნარი იყო და გრილი. გარინდებული მთები იწვენ, როგორც შავი ვეშაპები და ყოველ ამოსუნთქვაზე გვიგზავნიდენ გრილ ნიავს, მაგრამ ჩვენ ვერ ვგრძნობდით სიამოვნებას. ჩვენი თვალის წინ დაეხეტებო-

42

დენ შავი მაჯლაჯუნები და გაფაციცებით ანგრევდენ გზებს, რომ წინ არ წავსულიყავით. რამდენი დრო გადიოდა, წასვლის იმედიც მოჩვენებასავით ქრებოდა კლდეების ნანგრევებში. სად ვიყავით, აღარ ვიცოდით. სომხების სოფლებსაც დავშორდით. ქართველების სოფლები ხომ სრულიად გაქრა ოცნებიდან. მწუხარებას აორკეცებდა ქ-ნ ფონ შტეინის წუწუნი და ტურების კივილი, რომლებიც საცოდავად მოთქვამდენ ღამის სიღრმეში.

ამ დროს სოფლებელმა გამოიარეს. ერთმა მათგანმა ვინაობა გამოგვკითხა. გაიგო ჩვენი აქ მოგზაურობის მიზანი. მიგვიპატიჟა — ჩემთან წამოდით, ღამეს გაგათევინებთო, მაგრამ ვერ ვენდვეთ. ვიფიქრე: ქართველი, ან სომეხი რომ იყოს, კიდევ ჰო, და ეს კი, ვილაც სპარსელი, ვინ იცის სად წაგვიყვანს? ის ადვილად გაგვშორდა, რადგან ვერ შეგვატყო მასთან წასვლის სურვილი. ამის შემდეგ, ერთმა ბიჭმა გამოიარა, რომელსაც რამდენიმე ვირი მოყავდა. გადავწყვიტეთ ვირებით წასვლა, მაგრამ ბიჭმა შორს დაიჭირა: „ვირები ჩემი აღასი არის, მე არ შემძლია მოგაქირაოთ“.

შევურიგდით ძალაუნებურად იმ არასასიამოვნო აზრს, რომ ღამეს იქ გავათევდით. ნელნელ ამოვიდა მთვარე. ის ოქროს ნამგალივით გადმოეკიდა შიშველი მთის წვერზე და მიდამო ფანტასტიკურ სამოსელში გახვია. მაგრამ ჩვენ შოფერთან ჩხუბი უფრო მეტ სიამოვნებასა გვერიდა, ვიდრე ბუნების წარმტაცი, ფანტასტიკურობა. ყოველი სიგლახე და უბედურება თუ რამ დაგვემართებოდა, ყველას მას ვაწერდით. მაგრამ ეს კაცი ჩვენს საყვედურს არაფრად აგდებდა. პირიქით, ყველაფერს ჩვენ გვაბრალებდა.

მოულოდნელად ისევ ის გლეხები მოვიდენ ჩვენთან, რომლებიც ცოტა ხნის წინათ გვეპატიჟებოდენ. ერთმა მათგანმა ისევ მოგვმართა:

43

— წამობრძანდით ჩემთან. აქ მთა არის, ნადირი დაგეცემათ. მე, მართალია, ქართველი არა ვარ, მაგრამ ჩვენს სოფელში ქართველებიც არიან, გნებავთ მათთან მიგიყვანთ. გათენდება და წახვალთ, სადაც მიდიხართო.

ნადირის შიში დი ქართველების ხსენება ჯაჭვივით გადაეხა ერთი მეორეზე. რატომ წელან არ გვითხრა, თუ მის სოფელში ქართველებიც არიან?

— ნადირის შეჭმას ისევ კაცის ხელით სიკვდილი სჯობია. ნადირის გარდა, იქნება აქ ყაჩაღებიც არიან. ყოველ შემთხვევაში გლეხები ნადირივით საშიში არ იქნებიან.

ელენე ფონშტეინი უკვე სასოწარკვეთილებას მიეცა. მთელი ევროპა შემოვიარე — ამბობდა ის — პარიზი, ბერლინი, ჟენევა, მონტეკარლო, რა უნდა ვნახო აქ იმის ფასი, ამ დასაქცევ ქვეყანაშიო?.. რა მინდოდა ამ ველურებში?.. და გუნებაში, ცხადია, მწყევლიდა მე, როგორც მისი უბედურების პირდაპირ მიზეზს. — შენც კიდეც, მეუბნება, მოიგონე რაღა აქ წამოსვლა. ნეტა რა უნდა გააკეთო ამის ფასი?..

— სადაური ხარ, ვეკითხები ჩვენს მოპატიჟეს.

— მე ახორე ფაინიდან ვარ.

— ახორე ფაინ. ეს ხომ ქართველების სოფელია, ქვემო მარტყოფი?..

— შორს არის?

— აქედან ნახევარი ალაჯიც არ იქნება, ე. ი. 3-4 ვერსი.

ამის შემდეგ, საყოყმანო არაფერი იყო. შოფერები თავისი ავტომობილით იქ დავტოვეთ და ჩვენ წავედით. გზაშივე დავრწმუნდით, რომ ჩვენი მასპინძელი კეთილი განზრახვის ადამიანი იყო. მან პირდაპირ თავის ბინაზე მოიყვანა. მშვენიერი სახლი. ოთახი ნოხებით მოფენილი. ხოლო, სკამების მაგიერ, დასაჯდომად ბალიშები მოგვიტანა. ხელად ჩაი მოგვართვა. ცოტა ხნის შემდეგ,

44

მშვენიერი სუფრა გააწყო. თქმა არ უნდა, იმდენი უსიამოვნების შემდეგ მადა ერთი ათად გაგვეხსნა. დავსხედით და დაგვავიწყდა ფერეიდანი და მისი ქართველებიც.

— რა განსხვავებაა ახლა ამ ვიღაც სპარსელისა და ქართველის შორის?.. რამდენ ქართველს სჯობია იგი?

ვახშმის გათავების შემდეგ, მან ქართულად მოლაპარაკე დედაკაცი მოიყვანა. ახლა კი საბოლოოდ დავრწმუნდით, რომ ჩვენ ქვემო მარტყოფში ვიყავით. მაგრამ თუნდა სხვა სოფელიც იყოს, მერე რა?.. ამაღამ თუ არა, ხვალ ქართველ სოფლებსაც ვნახავთ.

*

* *

იმ დამეს ისე ტკბილად გვეძინა, რომ, მგონი, ქვეყანაც დაქცეულიყო, ვერას გავიგებდით. ჩვენი იქ ყოფნა გაეგოთ ქართველ ფეოდალებს: ჰასან ხანსა და ბაღირ ხანს. ჯერ კარგა გათენებული არ იყო, კაცი გამოეგზავნათ — ჩაიზე მობრძანდითო. წავედით. თითონ ეზოში შემოგვეგებენ. ჰასან ხანი უკვე მოხუცია. ბაღირ ხანი ახალგაზრდა. არც ერთმა ქართული არ იციან, რაზედაც სინანული გამოთქვეს. დანაშაული თავიანთ მამებს გადააბრალებს: ადრე დაივიწყეს და ჩვენც ვეღარ შევისწავლეთო. ლაპარაკი სულ

სპარსულ ენაზე იყო. როგორც მივედით, მაშინვე ჩაი მოგვიტანა, ტკბილეული და ბამბასავით თეთრი ლავაში, რომლის მსგავსი სხვაგან არსად შეგვხდომია. ძირს დავესხედით. ზურგით კედელს მივებჯინეთ, რომ არ წავქცეულიყავით. შემდეგ ბალიშები მოგვიტანეს. ჰასან ხანი, როგორც თითონ ამბობდა, ყველა ქართველების უფროსი ყოფილა, სულთანად წოდებული — „თორმეტი ათასი კაცი მყავდაო,“ წამოიძახა თავმომწონედ ერთი ორჯელ.

იგი ყველაზე მდიდრად ითვლება. მისი ვაჟი ევროპულად იცვამს, თუმცა ევროპული არაფერი იცის. „ქართული

45

რომ ვიცოდე, უსათუოდ წამოვიდოდი საქართველოშიო“, ამბობდა ის და ქართული ენის უცოდინარობას, ჩვეულებრივად, მამა-პაპას აბრალებდა. „ახლა უკვე დაგვიანებულია, ვეღარ შევისწავლიო“, თუმცა თითონ ოცდახუთი წლის თუ იქნებოდა.

ჩაის შემდეგ, ჩვეულებრივად, პაპიროზი შემოგვთავაზეს. ძალიან გაუკვირდათ, რომ მე თამბაქოს არ ვეწეოდი. ერთმა ოხუნჯობით მითხრა:

— კაცო, სამი-ოთხი წელიწადი აქა ხარ, და აქამდე პაპიროზის მოწევა ვეღარ ისწავლეო?..

ბოლოს, ყველამ აღიარა, რომ პაპიროზის მოწევა ადამიანისთვის საზარალოა.

ჰასან ხანს ჩვენი ქვეყნის ახალი ცხოვრების შესახებ რაღაც გაეგონა. სხვათა შორის, თქვა: უმეფოდ ცხოვრება როგორ შეიძლებაო. მე აუხსენი მოკლედ, თუ როგორ შეიძლებოდა უმეფოდ ცხოვრება, და, ზოგადად, შინაგან წესებსაც შევხე. მან სიჩუმით მოისმინა. ეტყობოდა მისთვის გაუგებარი იყო ჩემი ლაპარაკი.

უკვე შუა დღემ მოატანა. აუცილებელი იყო ლაპარაკის დასრულება და ჩვენი წასვლის სამზადისი. უკანასკნელად გადავიღეთ ჰასან ხანი თავის შინაურობით, ქალების გარდა. ქალები კი არ გამოაჩინა, თანახმად მუსულმანური კანონისა.

გვინდა წავიდეთ ზემო მარტყოფში. მაგრამ რით? შოფერები? იქნება ისინი მართლა ნადირმა დაფლითა?.. წავედით სამებრად. არსად არაფერი ჩანდა. რა იქნენ? ავტომობილსაც ხომ მგელი არ შესჭამდა? ახლო ადგილას ერთი კაცი ხნავდა. მივედი საკითხავად. ის ზეინალ აბდინ ხანის შვილი გამოდგა, შაქრულა ონიკაშვილი. მან მითხრა: ავტომობილი უკვე სოფელში არისო. ის თურმე იმ ღამესვე დაეტანათ სეიფოლას კაცებს, და რადგან სოფლის ვიწ-

46

რო გზებში ვეღარ გატეულიყო, მისავალში დაეყენებიათ. ჩვენთვის კი შეკაზმული ცხენები გამოეგზავნა.

წასვლის წინ, გზაში მოხუცი გადამიდგა. მან მშვენიერი

ქართულით დამიწყო ლაპარაკი. ჯერ სახლში მიმიწვია:

— მოდი, ჩემი ღარიბი ოჯახიც ნახეო. მე დრო აღარ მქონდა. ბოდიში მოვიხადე და შემდეგისთვის შევპირდი. იგი გამხდარი იყო. დახეულ სამოსში. მთხოვა:

— თვალებით ვეღარ ვიხედები, მომარჩინეო.

როდესაც გაიგო, რომ მე მას ვერ მოვარჩენდი, წყენით მისაყვედურა:

— ჩვენი ყოფილხარ. მეგონა გული დაგეწვებოდა და მომარჩენდიო. ეტყობოდა ვერ დავარწმუნე იგი, რომ მე ექიმი არ ვიყავი. ყოველი „ნასწავლი კაცი ექიმიც არის“. მაშასადამე, თუ მოვინდომებდი, მოვარჩენდი. მაგრამ, მე არ მოვინდომე იმიტომ, რომ სხვაგან მივეჩქარები. — ასე ფიქრობს მდაბიო სპარსელი ინტელიგენტზე, საზოგადოდ და ეს თითქო სწორეც არის. ეს ვიცოდი მე, ამიტომ უსიამოვნო გრძნობამ შემიპყრო. მწვავედ ვიგრძენი ჩემი საკუთარი სიუძლურე. როდესაც მას უჭირს, მე ვერას ვებმარები. ამავე დროს კი ისინი „პატრონს“ მეძახიან, მაგრამ მე მაინც მათთვის „გული არ მეწვის“.

— ყოველმა კაცმა უნდა იცოდეს ექიმობა, რამოდენიმეთ მაინც, ვამბობ მე გუნებაში და ამ დროს მაწვდიან ცხენს შესაჯდომად. და მეც მინდა ჩქარა გავშორდე ამ ბრმა მოხუცს.

47

თავი მესამე

ზემო მარტყოფი. ჩემი დარაჯები: ბახტიარები. სურათების გადაღება სეიფოლა იოსელიანის ოჯახში. უკან დაბრუნება. პრინცი ყაჯარი, პროვოკაცია. სომხების სოფელი მილაგერდი.

ზემო მარტყოფიდან ჩვენ შესახვედრად რამდენიმე კაცი მოვიდა. როდესაც მათი მოსვლა გადმომცეს, ჩემდა უნებურად ვიკითხე, სეიფოლა იოსელიანი ხომ არ მოსულა მეთქი. ამაზე ერთმა მათგანმა გაკვირვებით მიპასუხა:

— არა. სეიფოლა ხანია, თავადია, ის არ მოვა.

სეიფოლა თეჰერანსა და ისფაჰანში ხშირად მოდიოდა ჩემთან. მაშინ მე არ მიფიქრია მის ხანობაზე. მაგრამ აქ, ამ ფეოდალურ ქვეყანაში, — სადაც ყველაფერი წოდებაზეა დამყარებული, ხანმა თავისი „წოდება“ და „პირადი“ ღირსება“ უნდა დაიცვას სათანადოდ, რომ ხალხის თვალში არ დამცირდეს.

წავედით. გზა უსწორ-მასწორო იყო, ვიწროდ გატკეპნილი და ქვიანი. მივდიოდით შუაყანებზე. ცხენებით მოგზაურობამ ჩვენს სულიერ განწყობილებაში ახალი ხალისი შეიტანა. თვით ამინდიც ხალისიანი იყო: წყნარი, მზიანი, გრილი, მსუბუქი. ლაპარაკითა და სიცილით შე-

ვედით რუხი მთების ვიწრო ჩიხში. წინ გადაგვიდგა მარტყოფელი გლეხი ქალაჯი მახმუდ გვარად თავაზიანი, ბა-

48

რით ხელში. ის ვენახს რწყავდა მაგრამ, როგორც დაგვინახა, მუშაობას თავი გაანება. დაბალი კაცია. ჩასკვნილი. სათნო სახის. ტკბილი მოლაპარაკე. თავისი ქვეყნის გულშემატკივარი და მისი ისტორიის სუკეთესო მცოდნე. მან ჯერ მოგვიკითხა და თავისი ბარით გვერდში ამოგვიდგა.

სურ. 2. ს. ზემო მარტყოფი (ახორე ბალა)

— დიდხანს გვპირდებოდით, ბატონო, მისვლას. კარგია გვენახეთ. მოზრძანდით, ნახეთ ჩვენი ბედშავობა.

— როგორ ხართ, მახმუდ, როგორ ცხოვრობთ?

— ვართ, ბატონო, თქვენის იმედით. რა გითხრა, თითონ უკეთ გაიგებთ. ეს არის ჩვენი უბედური ქვეყანა.

ზემო მარტყოფის მისავალში ბევრი ხალხი დაგვხვდა. ბევრი ჩვენი ძველი ნაცნობი იყო. გვამღევედენ სალამს და ეუბნებოდენ ერთი მეორეს:

49

— ჩვენი „ძველი“ არის, ჩვენი „პატრონი“ დიდ საქართველოდან. ზოგი მათგანი გაბედულად მოდიოდა, პირადად მოგვიკითხავდა და ხელსაც გვართმევდა. ზოგი მორიდებით იყო, მაგრამ ყველას კი ჩვენს ახლო ყოფნა უნდოდა.

ჩვენ ცხენებიდან ჩამოვხტით და ფეხით მოვდიოდით. მთელი სოფელი ფეხით გავიარეთ. ჩვენს გარშემო მთელი ჯარი შეიქნა. დიდი ცნობისმოყვარეობა გამოიწვია ჩვენი ქალების მორთულობამ და, განსაკუთრებით, ქართველი ქალის მისვლამ, რომელიც უმეტესობას ჯერ არ ენახა. ჯარად ეხვეოდენ, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა ქალები. ყველას უნდოდა დალაპარაკება და ამასთანავე ხელით

შეხება. ჰკოცნიდნენ ტანისამოსზე, ხელებზე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს არ იყო ჩვენთვის სასურველი. მხოლოდ ხანშიშესული ქალები იყვნენ ამ მხრივ თავდაჭერილად. მოხუცებული ქალები კი ჩუმად აფრთხილებდნენ გატაცებულ ახალგაზრდებს, რომ კოცნაზე თავი შეეკავებიათ.

ყოველი ეზოდან გამორბოდნენ თითო-ორი, გვაძლევდნენ სალამს და ემატებოდნენ ხალხს. ვინც სალამს ვერ გაბედავდა, ეუბნებოდნენ:

— სალამი მიე, ჩვენები არიან. ჩვენებური ნამაათ (ლამაზათ) იციან.

სახლების ბანებზე და გომებზე გამოფენილი იყო ჭრელი, ხშირი ნაოჭიანი კაბებით მორთული ქალები. ყველა — უჩადროდ, უნილაბოდ. ისინი გადასძახოდნენ ერთიმეორეს კრიალა ხმით. დარბოდნენ. კისკისობდნენ. ქალების სითამამემ გადააჭარბა კაცებისას. ჩვენს გარშემო უმთავრესად მათ გადაჭრეს ქუჩა. სეიფოლა თითქმის სოფლის თავში სახლობს. ამიტომ მთელი ეს უზარმაზარი სოფელი ფეხით გავიარეთ.

50

სეიფოლასთან რომ მივედით, უკვე ტევა აღარსად იყო. ქუჩა, ეზო, ოთახები ხალხით გაივსო. ამან გააძნელა ჩვენი დანახვის საქმე. ამიტომ ხალხმა მოითხოვა გავსულიყავით გარეთ, ფართო ალაგზე, რომ ყველას დავენახეთ. მეტი გზა არ იყო. გავედით. დაგვაყენეს და კარგა ხანს გვიცქირეს. ამავე დროს ჩვენთან მუსაიფი არ შეუწყვეტიათ შიგა და შიგ გაიძახოდნენ: დიდ საქართველოდან მოსულანო“.

*
*   *
*

სეიფოლა იოსელიანი ძალიან მოწყენილი დაგვიხვდა. მეტწილად დაფიქრებული იყო. ჩვეულებრივად ვერ გველაპარაკებოდა. ამან გამოიწვია აშკარა ეჭვი. ძალაუნებურად ვფიქრობდი: ნუ თუ ეწყინა ჩვენი მოსვლა? მაშ, რისთვის იწერებოდა ყოველთვის — „მოდო — მოდო“? ნუ თუ განგებ იწერებოდა?. იქნება ბევრი ვართ, ის კი ერთს, ან ორს მოგველოდა?..

მე ვიცოდი, სეიფოლა არც ისე ძუნწი იყო, და არც ისე ღარიბი, რომ ოთხი ადამიანი რამდენიმე დღე ვერ შეინახოს. მაგრამ მაინც კი ისფაჰანიდან ბლომად წავიღეთ ხორაგი, რომ მისი ოჯახი მოულოდნელი ხარჯით არ დაგვემძიმებია. რომ დაინახავს, იქნება ხასიათი შეიცვალოს, ვფიქრობდი მე. მაგრამ, მაშინ ხომ აქ დარჩენაც აღარ ეღირება?.. ჩვენ ამოვალაგეთ ყველაფერი, მაგრამ მან მაინც არ გაიცინა. ის თითქმის არც კი გვეკარებოდა სათანადოდ. გველაპარაკებოდა ცოტას და უხასიათოდ,

მხოლოდ მისი დედა და ოჯახობა იჯდნენ ჩვენთან და გვართობდნენ ლაპარაკით, ვახშმის მოლოდინში. ვახშამი ცალკე ოთახში გაგვიწყო. თითქმის შუა ჭამამდე არ მოგვკარებია. შემდეგ მოვიდა. კარები და ფანჯრები დარაბებით დაახურვინა, რომ გარეშე თვალს არ დავენახეთ.

51

დაჯდა, მაგრამ ერთი ლუკმაც არ ჩაიდო პირში. ასეთი საქციელი კიდევ სრულებით არ მომეწონა. მისი სახე შემდეგაც არ გაიხსნა. აშკარა იყო, რაღაც აწუხებდა.

სურ. 3. სეიფოლა იოსელიანის ოჯახი. მეორე რიგში პირველ მარჯვნიდან — სარა ჭელიძე

მომავლენა ქვემო მარტყოფელი სპარსელი გლეხის მასპინძლობა, მისი სიუხვე, სიხალისე. ამ უბრალოდ, უცნობმა, შემთხვევით სრულიად ასეთი პატივი გვცა. იქვე — ჰასან ხანი, აქამდე სრულიად უცნობი, დიდის ფოფინით გვეკვიდებოდა. გვთხოვდა — დავრჩენილიყავით მასთან რამდენიმე დღე. და, აი, ეს ორი: ერთი წმინდა სპარსელი, მეორე სრულიად გადაგვარებული, რომელმაც ერთი სიტყვა ქართული აღარ იცის. მესამე — სეიფოლა იოსელიანი..

52

როგორ უნდა შევადაროთ ეს სამი სხვადასხვა ტიპი ერთი მეორეს?!. ვისიც მეტი იმედი გვქონდა, ის თითქო ჩვენი უმაღლური იყო.

ვნახოთ, რა იქნება ხვალ?.. მე ჩემს დაკვირვებას ჯერ არავის ვუმხელდი, სანამ ეჭვების კვანძი თავის თავად არ გაიხსნებოდა. ადამიანის სახე სარკეა. მისი შინაგანი სულიერი მოძრაობა ისე ვერ გაჩერდება შიგ, როგორც ნაფოტი ზღვის ფსკერზე — ვფიქრობდი მე.

იმ ღამეს გვიან დავწევით, მაგრამ ადრე გამოგვეღვიძა.

მეორე დღეს, დილით ადრე, ორი ბახტიარი ჩაფარი მოვიდა სეიფოლასთან. ცხენები ეზოში დააბეს და ოთახში

აქვე დაბარგდენ.

სეიფოლამ მაშინვე გამაფრთხილა, რომ ისინი იყვნენ მთავრობის კაცები. გამაფრთხილა და თითონ ისე ექირა თავი ჩვენთან, როგორც უცხოსთან. ამის შემდეგ, გამოირკვა ყველაფერი. სეიფოლა გამოტყდა თავის „დანაშაულში“. თურმე ზოგიერთი პროვოკატორი სეიფოლას ფერეიდანიდან გადასახლებას ემუქრებოდა. რასაკვირველია, ასეთს მდგომარეობაში სტუმართმოყვარეობა და პირადი ინტერესი ვეღარ დაეტევოდა ერთსა და იმავე ჩარჩოში — და ამის მიზეზი თურმე მე ვიყავი.

გამოირკვა, რომ ჩემი აქ მოსვლის ჩვეულებრივ მიზანს, ვილაც ძველი ჭაობის კაცმა (თუ კაცებმა) თავისებური სარჩული გამოაკერეს, სახე დაუმახინჯეს, თიადორას თვალები გაუკეთეს და, როგორც ნადირთა საბრთხოებელა, ხალხს მოაჩვენეს — ვითომც მე მივდივარ ფერეიდანში, რომ ქართველები „გავასომხო“ ე. ი. გავაქრისტიანო, გავხსნა რუსული სკოლა და ყველა გადავასახლო საქართველოში.

სხვათა შორის, ასეთი ჭორი იმასაც კი წამოემძახა, რომელმაც შემდეგ დიდი პატივი გვცა.

53

— ჩვენ რჯულის მეტი აღარაფერი დაგვრჩენია, თუ ესეც წამართვეს, მაშინ მთლად დავიღუპებითო.

ფერეიდანში ამ დროს, ყაჩაღების წინააღმდეგ მებრძოლი, ასი ჯარისკაცი იდგა, ერთი ოფიცრის მეთაურობით. მას ისფაჰანის მთავრობისაგან ბრძანება მისვლია გამოიკვლიოს ჩემი მისვლის საქმე.

ჩემი იქ მისვლის დღე ყველამ იცოდა. სეიფოლას წინა დღით გამოეგზავნა ჩემთან სურამელი რომაშვილი, რომ აღარ წავსულიყავი ფერეიდანში და, თუ გზაში მნახავდა, უკან უნდა დავებრუნებიე. მაგრამ რომაშვილს ასე სრულებით არ დომეზია. მას დაუკრავს ფეხი და ჩუმად სხვა სოფელში წასულა, ჩვენ კი სწორედ ამ დღეს მივდივართ.

ამბავი თურმე სომხების უბანშიაც გავრცელებულა. იქ სოფელ ნამაგერდში ერთი ტფილისელი ქართველი და ორი სომეხი ყოფილან. ისინი თურმე ორი დღე დარაჯობდენ გზაში, რომ მე შემხვდომოდენ, მაგრამ, ჩვენ შემთხვევით პირდაპირ მიმავალ გზას ავცდით, სულ სხვა უხეირო მიმართულებით წავედით. შემდეგ, გაეგოთ იმათაც, მაგრამ უკვე გვიან იყო. ჩვენი დაწევა აღარ შეიძლებოდა.

ოფიცრს, რომელიც თავისი ასეულით დაბანაკებულა სეიფოლას ოჯახში, მთელი სამი დღის განმავლობაში ბევრი რამ გამოუკითხავს, თუ რისთვის მივდივარ მე ფერეიდანში, ან მის ოჯახში?. რა კავშირი აქვს მას ჩემთან და სხვა?..

ჯარის უფროსს, როდესაც ყველა საკითხები ამოუწუ-

რავს, დაუვლია მთელი სოფელი, უნახავს საოცარი სივიწროვე, ჭუჭყიანობა, უვიცობა. რაც მთავართ, ამოდენა სოფელს, სადაც რამდენიმე ათასი სული ცხოვრობს, ერთი სკოლაც არა აქვს. ოფიცერი შეკითხვები სეიფოლას:

54

— რა არის, რატომ ერთი სკოლა არ გაქვთ? ხანი ხარ, სოფლის მეთაურად თავი მოგაქვს.

მე და სეიფოლა თითქმის მთელი წელიწადი ვცდილობდით ისფაჰანის ოლქის განათლების უფროსთან, რომ ზემო მარტყოფში სკოლის გახსნის ნებართვა მოეცა, რასაკვირველია, სპარსული სკოლის. ასეთი ნებართვა, მართლაც, მივიღეთ ერთის პირობით თუ სკოლისთვის სათანადო ბინას იშოვნოდა და მისთვის საჭირო მოწყობილობასაც შეიძენდა. მთავრობა თავისთავად ასეთ ხარჯებს არ კისრულობდა. მხოლოდ მასწავლებლების ჯამაგირს ჩვენ გადავიხდით.

სკოლის მოწყობილობისათვის საჭირო იყო ფული, რასაც სოფელში ვერ მოაგროვებდა — „ასეთ რამეში ჩვენ სოფელი ფულს არ გაიღებსო“. ამიტომ სეიფოლას ეძნელებოდა, მაგრამ მე გავუადვილე: „შენ ნებართვა საბოლოოდ დაადასტურებო, ფულს მე მოგიხერხებ-მეთქი. ასეც მოხდა. და, აი, ეს საქმე ახლა გაკეთებული იყო. საბუთები სეიფოლას ჯიბეში ედო.

როდესაც ოფიცერმა სკოლის შესახებ უსაყვედურა, მან სეიფოლამ, სიხარულით გაიკრა ჯიბეზე ხელი, ნებართვა უჩვენა და მოახსენა:

— ბატონო, რამდენი ხანია ნებართვა აღებული მაქვს, მაგრამ ვერ გამომიჩენია. ბევრი მტრები მყავს. აი, თქვენთვისაც რაები უთქვამთ, და სასჯელით მემუქრებითო.

ჯარის უფროსს საბუთები გამოერთმია, წაეკითხა, და გახარებოდა.

ჰო, ახლა კი ვიცი რაში ყოფილა საქმე. ამბობდენ თითქო რუსული სკოლის გახსნას აპირებდი... ეს კარგი საქმე გაგიკეთებია. დაასრულე ბარემ. მეც დაგეხმარები, ოღონდ ხელი არ აიღო.

55

შემდეგ სეიფოლასთვის დიდი მადლობა ეთქვა. გაემხნევებია და იმ ღამესვე გათენებამდე წასულიყო თავისი ჯარით.

ამის შემდეგ, რამდენიმე საათმა გაიარა, და ჩვენც მივედით სეიფოლასთან.

სეიფოლას განვლილი შიში და მწუხარება ასე მალე ვერ მოენელებია. ის კიდევ ხიფათის მოლოდინში იყო.

ოფიცერს, ყოველ შემთხვევისათვის, ორი კაცი გამოეგზავნა თვალყურის სადევნებლად.

ამით ამოიწურა ის საპროვოკაციო მასალა, რომელსაც, შესაძლებელი იყო, როგორც ჩემთვის, ისე სეიფოლასთვის დიდი ზიანი მოეყენებინა. მაგრამ სიფრთხილე მაინც საჭირო იყო. სეიფოლა მაინც ვერ გაიმართა წელში. ის ძალიან წუხდა. მე კი ჩემს დარაჯებს გავეცანი, ბლომად აზდა-უზდა ვუთხარი და ერთი მათგანი ადვილად დავიმეგობრე, მეორეს კი თავი უფრო მორიდებით ეჭირა.

ამავე დროს, ჩემს მდგომარეობას ხელი შეუწყო ერთმა მოულოდნელმა გარემოებამ: ნაშუადამევს, ორი ან სამი საათი იქნებოდა, სომხების სოფელ მილაგერდიდან, დაახლოებით ოცდახუთი კილომეტრის სიშორეზე, ჩემთან ქვეითად მოვიდა ხუთი კაცი, სამი სომეხი და ორი ქართველი, სწორედ ისინი, რომლებსაც მე გზაში ავცდი. მათი მოსვლა იმ დილითვე მთელმა სოფელმა გაიგო. მათ გაავრცელეს ხმა, რომ ჩამოვიდნენ საგანგებოდ ჩემი მდგომარეობის გასაგებათ, რომ ხიფათი არ დამემართოს. ამ ამბავმა ყველაზე დიდად იმოქმედა. ზოგში თავმოყვარეობის გრძნობაც აღძრა, — იქაური ქართველების შერცხვენად მიიღო:

— როგორ? ჩვენს ძველს აქ რაიმე გაუჭირდება? სომხების ჩამოსვლა რა საჭირო იყო?..

56

მე თვით ვიცოდი, რომ საშიში არაფერი მომელოდა. მარტყოფელი ქართველები თავზე გვადნებოდნენ; არ იყო არც დრო და არც შესაძლებლობა დღე და ღამის ფარგალში, რომ ყველასთან მივსულიყავით. ზოგი გზაში გვიჭერდა: „მოდით, ტყუილა შემოდგით ფეხი და ისევ წადითო“. ასეთ მოწვევაზე, რასაკვირველია, ყველას ვერ გავხვდით და ზოგი ნაწყენი დაგვრჩა. ჩემი სტუმარი ქალი, ე. ფონშტეინი სულ ჩაიკეტა ოთახში, რადგან ფეხებმა ვეღარ გაუძლო.

*
*   *
*

ძალიან თავაზიანი გამოდგენ ჩემი დარაჯები. მარტო არსად მიშვებდნენ. არავითარი ურიგო სიტყვა, არავითარი ცუდი საქციელი ჩემდამი მათ არ გამოუჩენიათ, რომ ჩემში ოდნავი წყენა აღძრულიყო. პირიქით, ერთმა მათგანმა მოინდომა წასულიყო სომხების სოფელში და ჩემთვის ღვინო და არაყი მოეტანა. „თქვენ უსასმელოდ შეწუხდებითო“, მითხრა მან. თუმცა ლაპარაკის შემდეგ, გამოირკვა, რომ სასმელის წინააღმდეგი არც თითონ იყო. „შენ იქ, ისფაჰანში კარგი ღვინო გექნება ნამდვილად, უთუოდ შემოგივლიო“, და მისამართიც გამომართვა, თუმც, არ ვიცი, რა მიზეზით, ის ჩემთან არ მოსულა. მხოლოდ თავის მხრივ დამავალა: „ისფაჰანში რომ ჩახვალ, ამა და ამ

გენერალთან მიდი და ჩემი სახელით მისი სურათი გადაიღეო“. რასაკვირველია, ამ სიტყვების შემდეგ, როგორც ის არ მოსულა ჩემთან, ისე მეც მისი თხოვნა არ შემისრულებია.

სოფელში სიარულის დროს, ბევრი დაგვდევდა თან, უმთავრესად ახალგაზრდები და ბავშვები. ხანდახან შეგვაჩერებდნენ სალაპარაკოდ და გვაგვიანებდნენ კიდევაც. დაგვდევდა დარაჯიც და შიგა და შიგ მეტყობდა: როდესაც მე თქვენთან ვარ, შიში ნურაფრისა გექნებათო“. მაგრამ

57

მე მაინც მისი უფრო მეშინოდა, ვიდრე სხვების, თუმც ამის საბუთი არ მქონდა.

— „ვიცი რომ ესენი გურჯები იყვნენ, მაგრამ ის კი აღარ ვიცი, თუ სხვა გურჯებიც იყო“.

თითონ ბახტიარები იყვნენ. წოდებით ხანები. ორივე მაღალი ტანისა და ლამაზი შესახედავი.

— „ჩვენ, ბახტიარები ბევრი ვართ. მაგრამ თქვენ, ქართველებს რომ ერთი მეორის სიყვარული გცოდნიათ, ჩვენ ასე არ ვიცით. პირიქით, ერთი მეორეს თავზე ვესხმით და ვანადგურებთო“, — ამბობდა ის გაკვირვებით და მგონია გულწრფელადაც.

როდესაც ჩემთან სიარულით დაიღლებოდა, მეტყობდა:

— მე ცოტა საქმე მაქვს. წავალ, მაგრამ არ შეგეშინდეს, მალე დავბრუნდებიო.

ორი დღის შემდეგ, ჩემს შესახებ გავრცელებული ჭორები გაქრა. ყველა დარწმუნდა, რომ მე არც — „რუსულ სკოლას ვხსნიდი, არც არავის არსად არ ვასახლებდი და არც რჯულს ვართმევდი“. პირიქით, ვიცი რა ეს, ჩემი რჯულიც კი ზოგიერთებს მუქთად შევთავაზე, მაგრამ მსურველი არავინ გამოჩნდა. მხოლოდ ერთმა მითხრა.

„ქრისტეც პაილამზარი“ (წინასწარმეტყველი) იყო, ყორანში წერია, ჩვენც პატივს ვცემთო“, მაგრამ მაინც კი, მუსულმანს ვერ აფიქრებინებთ, რომ მან თავის რჯულს ქრისტიანულიც მიუმატოს, ან გაცვალოს. თუმცა ასეთი იშვიათი კომბინაციით ის მაინცდამაინც ვერაფერს მოიგებდა.

*

* * *

ჩემი მიზანი, სხვათა შორის, ისიც იყო, რომ იქაური სურათები გადამეღო. ამისთვის საგანგებოდ წავიყვანე სპეციალისტი ფოტოგრაფი, სპარსელი ახალგაზრდა მაჰმად ხანი.

აქამდე ყორანის ძალით სურათების გადაღება აკრძალული იყო, განსაკუთრებით ქალების. ამ მხრივ ჩვენს

მოქმედებას, შესაძლებელი იყო, უსიამოვნება გამოეწვია.

ამიტომ მაჰმად ხანი მეტწილად მარტო დადი-
ოდა, განსაკუთრებით, მისტერიების გადაღების დროს. არა-
სპარსელს ამის ნებას არავის მიცემდენ „ხალხის“ მეგობ-
რები, რომლებიც გაჩუმებული იყვნენ, მაგრამ თუ მიზეზს
იპოვნიდენ, ხმის ამოდებას კი მოახერხებდენ. არავის არა-
ფერი უთქვამს აშკარად. მხოლოდ ერთმა მოხუცმა ვეღარ
დაფარა თავისი გულისწყრომა:

— ჩვენი ქალების სურათი რათ უნდა დაინახონ თქვენში?.

— რატომ, რა უშავს?. აქ რომ ვართ ხომ ვხედავთ?..

მოხუცს კიდევ უნდოდა რაღაც ეპასუხნა ჩემთვის, მა-
გრამ აქეთ-იქეთგან შეუბღვირეს და გააჩუმეს.

ამის შემდეგ, ქალების სურათიც გადავიღეთ. ამან გა-
მოიწვია ყოყმანი. ბევრმა ვერ გაბედა. ალბათ, ქმრების
შიშით. მატყული ხან ონიკაშვილმა თითონ ნება არ დაგვრ-
თო მისი ოჯახის სურათი გადაგვეღო, თუმც მათი ქალები
მოწადინებული იყვნენ.

უკან დაბრუნების დროს, ისევ მოვიდენ ჩემი ნაცნობი
ქართველები და სომხები.

— „მართალია, ქართველებია, მაგრამ მაინც მუსულმან-
ები არიან. მაგათი ნდობა არ შეიძლება. შეიძლება პრო-
ვოკაციის სახით ისეთი საქმე ჩაიდინონ, რომ შემდეგ თი-
თონვე ინანონ. მაგრამ, რაც უნდა ჩაიდინოს ქრისტიანის წი-
ნააღმდეგ, იმაზე მაინც და მაინც საყვედურს არავინ ეტყვის“.

საზოგადოდ, მათი სიფრთხილე არ იყო სათანადო სი-
მართლეს მოკლებული. მით უფრო, რომ ფერეიდანში, რო-
გორც ცენტრიდან დაშორებულს კუთხეში, ძველი კანო-
ნების გავლენა ჯერ კიდევ შეურყეველი არის. ახალი კანო-
ნის გავლენა მხოლოდ ახლა იკიდებდა ფეხს. ამ ნიადაგზე
გაუთავებელი ჩხუბი იყო. ამიტომ რაიმე ხიფათში ჩავარ-
დნა, მართლაც, ადვილი მოსალოდნელი იყო.

წამოსვლის დროს — ხალხმა სოფლის ბოლომდე გამო-
გვაცილა.

დიდის აშბით დავშორდით ერთმანეთს იმ პირობით,
რომ ისევ მალე ვინახულებდი მათ.

ქვემო მარტყოფში რომ გავიარეთ, ჰასან ხანმა დაგვი-
ჭირა, ჩაი და ხილი მოგვთავაზა და პირობა ჩამოგვარ-
თვა, რომ შემდეგში მასთან დავბინავდებოდით.

მილაგერდში რომ მივედი, იქ ჩვენთვის სადილი გაემ-
ზხადებიათ. ერთ ჩვენებურ ქართველს, ბადით პატარა მდი-
ნარეში ჩინებული მურწა თევზები დაეჭირა. ღვინო, არა-
ყი, მწვანელი — ბლომად იყო. დიდად მოგვილხინეს. იმ-
ღერეს. იცეკვეს. ერთი სიტყვით ეს იყო „ქრისტიანული“
დაგვირგვინება ჩვენი მოგზაურობის. და, მართლაც, დი-
დად განირჩეოდა მუსულმანურ პატივისცემისაგან, თუმცა
სული და გული შეზავებული კეთილი სურვილებით, მათ-

შიც ბევრი იყო.

იქაც სურათები გადავიღეთ. საღამოს ისფაჰანში უნდა ვყოფილიყავით, მაგრამ ჩვენი ავტომობილი ისე მაგრად ჩახტა არხში, რომ ჩვენი წინ წასვლის იმედი აღარ იყო. მას გაუტყდა საჭე.

სომხეთის უკანასკნელ სოფელს ხუთი კილომეტრით ვიყავით დაშორებული, ხოლო მილაგერდიდან ორმოცი კილომეტრი გამოგვევლო. ამ დროს საღამომაც მოგვისწრო. თითქო ღამეც აქ უნდა გაგვეთია, მაგრამ შემთხვევით, ისფაჰანიდან წამოსულმა მგზავრებმა მოგვისწრეს. მათ ჯერ ნესვი შემოგვთავაზეს, შემდეგ თავიანთი ავტომობილით სომხეთის სოფელ დოვლათაბადში გაგვაგზავნეს ერთ ნაცნობ ტერტერასთან. — „აქ თათრების სოფლებიც არის უფრო ახლოს, მაგრამ თქვენ ქრისტიანთა გირჩევნიათ“, გვირჩიეს მათ.

60

ტერტერა ეტყობოდა ძალიან ღარიბი იყო, მაგრამ კარგად მიგვიღო. თვით სოფელიც ძალიან ღარიბი ჩანდა. ეს სოფელი მთლიანად ეკუთვნოდა ყაჯართა ჩამომავლობის შაჰზადეს (მეფის წულს), ევროპიულად განთლებულს, მაგრამ ხასიათით მაინც აზიელს, რომელიც, ეტყობოდა, თავის სამფლობელოში განუსაზღვრელი უფლების პატრონი და ბრძანებლი იყო.

ტერტერას რჩევით, წავედი მასთან ავტომობილის სათხოვნელად. ამ დროს, პრინცი მახლობელ მთის კალთებში ნადირობდა. ისროდა თოფს, და თან თავისი სოფლისკენ მოდიოდა. მე წავედი მის შესახვედრად. ავუხსენი, რომ ვიყავი საბჭოთა მოქალაქე, ბანკის თანამშრომელი და ვთხოვე მოექირავებია, ან, თუ გაქირავებას არ იკადრებდა, როგორც ამას ტერტერა მარწმუნებდა, ენათხოვრებია ისფაჰანამდე თავისი ავტომობილი, რითაც დიდად დაგვაგალებდა. მან ჯერ მწუხარება გამოთქვა და შემდეგ ორივეზე უარი მითხრა.

მე ისევ ავტომობილის ძებნაში ვიყავი და სოფლის გზებში წარა-მარა დავეხეტებოდი. გავიგე ვიღაც სომეხი მოდის ისფაჰანიდან. ეს ერთად-ერთი იმედილა იყო. მაგრამ ჯერ ისიც არსად ჩანდა. მე მაინც ველოდებოდი. ამასობაში შაჰზადე თავისი ძმისა და ერთი მოლას თანხლებით მისულა ჩვენს ბინაზე. ჯერ ქალებს გადაჰკიდებია, აქ როგორ დგახართ, ჩემთან წამოდით, კარგი ბინა მაქვსო. იქ ბევრი ხალხი ყოფილა თავმოყრილი, მაგრამ შაჰზადეს დანახვის თანავე გაპარულან. ვინც დარჩენილიყო, იმათაც ხმა ჩაწყვეტოდათ. ტერტერა თურმე გამწარებული დარბოდა, თვალებით და ხელებით ნიშანს აძლევდა ქალებს, რომ არას გზით არ წაყოლოდენ. პრინცს თავის გულკეთილობაზე ცივი უარი რომ მიეღო, შემდეგ ფონშტეინის პატარა ქალისთვის ეკითხება:

— თქვენ ბოლშევიკები ხართ?

ქალმა არც კი იცოდა რა იყო „ბოლშევიკი“, მაგრამ მაინც ეპასუხნა:

— არა.

— მაშ რა ხართ?.

— რუსები.

— რუსები ხო ბოლშევიკები არიან!

ბავშმა მეტი სპარსულიც არ იცოდა, ამიტომაც ასე გათავდა ეს სცენა. ამ დროს მეც მივედი. შაჰზადემ ახლა მე მომმართა, წავსულიყავით მასთან სტუმრად, მაგრამ იქაურობას გადავხედე თუ არა, შევატყვე, რომ ყველანი მწყრალად გამოიყურებოდნენ.

— მე ბინა მაქვს. მაგრამ ბინა კი არა, ავტომობილი მინდა. თუ შეგიძლია, ავტომობილი დაგვითმე.

ავტომობილის შესახებ მან კიდევ რაღაც მიზეზები დაასახელა. ეს მიზეზები კი არავითარ ღირებულებას არ შეიცავდა. ამიტომ მის ლაპარაკს ყური აღარ ვუგდე. მას ეტყობოდა არ მოეწონა ჩემი ასეთი მკვახე საქციელი. ის გაუძღვა წინ თავის მოლას და შემდეგ აღარ გვინახავს.

ისფაჰანში გავიგეთ, რომ ყაჯარი შაჰზადე და ქვემო მარტყოფელი ქართველი ჰასან ხანი ყოფილან ერთი მეორის საპატიო მძახლები. ჰასან ხანის ვაჟმა რომ გაიგო თავისი სიმავრის საქციელი, მოინდომა მისი დაწვრილებით გაგება, მაგრამ, რაც უმთავრესი იყო, მე ის არ ვუთხარი. მგონია, მას თავისი სიმავრი თითონ არაფერს დაუფიცავდა.

როდესაც ისფაჰანში მოვედით, მარტყოფში გადაღებული ფირფიტები ფოტოგრაფმა წაიღო სურათების დასაბეჭდად. მასთან მისულიყვნენ ორი კაცი და მათ შორის ფერეიდნელი ფახრედინი, რომელიც ისეთი დიდის ამბით გამაცნო ზეინალაბდინ ხან ონიკაშვილმა. ფახრედინს ჩვე-

ნი სურათები კომისარიატში წაეღო. განეცხადებია, რომ მე გადავიღე ქალების სურათები, რითაც დავარღვიე შარიათის კანონები. და, ალბათ, ჩემს დასჯასაც მოითხოვდა, მაგრამ ფახრედინისთვის კომისარს ეთქვა:

ორი წლის წინად რომ მოგეტანა, მაშინ სასტიკად დავსჯიდი, ახლა კი დაგვიანებულიაო.

ფახრედინის საქციელს ის ზარალი მოყვა, რომ რამდენიმე ნეგატივი დაიკარგა.

ასე დასრულდა პირველი ეტაპი ჩემი მოგზაურობისა. ბევრს არ ეგონა თურმე, რომ მე იქიდან მშვიდობით დავბრუნდებოდი. ეგონათ სპარსეთიდან გამომამევეებდნენ.

მე კი ყველას ვეუბნებოდი საპასუხოდ:

— იქ მიდიან — სომხები, ებრაელები, თურქები, ქურ-
თები, ევროპიელი მოგზაურები. მიდის ყველა, ვისაც კი
რაიმე აინტერესებს. და რა უნდა ყოფილიყო, ან რად უნ-
და გამხლებულიყო ჩემი წასვლა ფერეიდანში?..

ამის წინააღმდეგ სათანადო პასუხი არავის მოუცია.
მაგრამ ისედაც აშკარაა, თუ რაში იყო საქმე: ჩემის მის-
ვლით პროვოკატორებმა მხოლოდ თავიანთი „ზნეობრივი“
საზრდო გაიჩინეს.

63

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

**ფერეიდანი. ისტორიული წარსული. ზეპირგადმოცემები.
გადასახლების ისტორია. შეტაკება ქერიმ ხანთან და გამაჰ-
მადიანება. ავღანელების შემოსევა. ბახტიარებთან და ქურ-
თებთან დამოკიდებულება. ეკონომიური მდგომარეობა**

ფერეიდანი მდებარეობს სპარსეთის სამხრეთ-დასა-
ვლეთით, სატახტო ქალაქ თეჰერანიდან შვიდასი კილო-
მეტრის და ისფაჰანიდან ასორმოცდაათი კილომეტრის
დაშორებით. მცხოვრებთა საერთო რაოდენობა, 1929 წლის
აღწერით, უდრის 79.000 სულს. ამის მიხედვით, ქართ-
ველები შეადგენენ ფერეიდანის მცხოვრებთა ერთ მერ-
ვედს — 10,000 სულს, ანუ 13%, თუ მივიღებთ მხედ-
ველობაში მხოლოდ იმ ქართველებს, რომლებსაც ჯერ
ენა არ დაუკარგავთ და აქვთ იგი ყოველდღიურ ხმარებაში.

ის უბანი, სადაც დასახლებული არიან ქართველები,
დაშორებულია ქ. ისფაჰანზე ას ოთხმოცი კილომეტრით.
თვით ქართველების უბანი, დაახლოებით, არის ორასი კვ.
კილომეტრი. ისინი დასახლებული არიან მთების კალთებ-
ში. მარჯვნივ არის აფუსის მთა — ანუ წვერის მთა, ხოლო
მარცხნივ — ლურის მთა. ისფაჰანიდან მისავალში, აღმო-
სავლეთით, წინ გვხვდება სომხებისა და თურქების სოფ-
ლები. სამხრეთ დასავლეთის მხრით მდებარეობენ ლურები,
ბახტიარები და ქურთები.

64

ქართველების სოფლების რაოდენობა განისაზღვრება
15-16-ით, და შეიძლება დავასახელოთ მეტიც, მაგრამ,
დასახლებულ სოფლებშიაც, არიან ისეთი სოფლები, რომ-
ლებიც ქართულად თითქმის აღარ ლაპარაკობენ. ქართვე-
ლების უბანს ეწოდება „გურჯი მაჰალ“, თუმცა სპარსულ
ლიტერატურასა და პერიოდულ გამოცემებში ამ სახელს
აღარ ახსენებენ. ისინი შედიან ბახტიარების საერთო აღ-
წერაში, როგორც მაჰმადიანები, მათი ვინაობის აღუნიშ-
ნავად. თვით ქართველებიც კი შორეულ ქალაქებში თა-
ვიანთ ვინაობას ბახტიარების სახელით ასაღებენ, რათა
უფრო გასაგები იქნეს სპარსელისთვის.

ადგილ-მდებარეობა მაღალია, სააგარაკო, რომლითაც მომავალში უსათუოდ ისარგებლებს კულტურული საზოგადოება. აქ იცის შედარებით ხანგრძლივი ზამთარი. ზოგჯერ სახლები თოვლით დაიფარება, გზები შეიკვრება. ასე რომ, ამ მხრივ იგივეა, როგორც ჩვენი ზოგიერთი მთიანი ადგილები. მათ წვერის მთაზე, რომლის გარშემო სახლობენ ქართველების მეტი წილი, თოვლი არ დნება შუა ზაფხულამდე; მის ხევებსა და ღრადობებში მთელი ზაფხული ინახება ყინულის დიდი მარაგი, რომლითაც სარგებლობს მოსახლეობა გაჭირვების დროს. ეს მთა განირჩევა მშვენიერის წყაროს წყლებით და ჰაერით, რომლითაც ხშირად ამაცობენ და იშვიათად ვინმე დაგელაპარაკება, რომ თავიანთი „წყალისა და ჰაერის სიმდიდრე“ არ ახსენოს. ხშირად მეკითხებოდენ: „არის თუ არა საქართველოში ასეთი დიდი მთა და კარგი წყალი“.

ეს მთები, როგორც ყველა მთები სამხრეთ სპარსეთში, ერთი შეხედვით წარმოადგენენ ვეება ლიტონი ქვის ზოდს, რომელთა სხეულზე ვერ ნახავთ ხის ნატამალს; ისინი დაჩეხილი და დაჭრილია ნიაღვრებისაგან, ალავ ძირგათხრილი, გარეცხილი, დაღრეჯილი და პირქუშად გამო-

65

ზირალი. ფერად რუხი, წარბებშეკრული, ცივის გამომეტყველებით დაცქერიან ზევიდან გარშემო დაფენილ ამწვანებულ სოფლებს. მაგრამ ამ უსიცოცხლო მთებსაც თავისი სიცოცხლე ჰქონიათ. მათი შორეული და ხშირად მიუვალი წიაღიდან გამოდის მრავალი ნადირი — გარეული ჯეირნები, თხები, ცხვრები, მგელი და ტურა, კაკები, ქედნები. არის აგრეთვე ვეფხვები, რომლებზედაც ხშირად უხდებათ ნადირობა. ამ კუზიანი მთების თხემებზე დაფრიალებენ ქორები და არწივები, რომლებიც ეშვებიან ძირს, როგორც გადმოსროლილი ისარი რაიმე მძორის, ან წაქცეული ცხოველის დანახვაზე.

ამიტომ ფერეიდნელი, რომელიც შეკედლებია ამ მთებს მთელ რიგ საუკუნეების განმავლობაში, და არც გამორება მას არასოდეს, ცხადია, უკეთესს ვერ წარმოიდგენს. და, როდესაც ჩვენი ქოჩორა მთების ზღაპრული სილამაზე ავუწერე, მისთვის სრულიად გაუგებარი დარჩა ჩემი სიტყვები: „როგორ? მთა როგორ უნდა მოიწყას, რომ ზედ რაიმე ამოვიდეს?.. „მთაჩი“ რა უნდა ხესო“?

სოფლები შედარებით ლამაზია. ხელთნაშენი საჩრდილე და საბელავი ხეების ტყე მშვენიერი დასანახავია, განსაკუთრებით შორიდან. ამ მხრივ ქართველების სოფლები ბევრად ჯობია სომხებისა და თურქების ზოგიერთ სოფლებს.

სახლები მეტწილად ერთი მეორეზეა მიდგმული. ალიზით აშენებულია, ვაკე-ბანიანი-მიწით მოტკეპნილი, რომელიც იგივეა, როგორც ქართლის ზოგიერთი სოფლის შენობები. ასეთივე შენობები აქვთ ყველას, საზოგადოდ,

სპარსეთის მთელ ტერიტორიაზე, რომელიც კი ვნახე. ბინის შინაგანი მორთულობა სადაა. ვიწრო კარ-ფაჯრებით. ოთახში დაგებულა ნოხი, ან ქეჩა. არც ერთ ოჯახში, გარდა სეიფოლა იოსელიანისა, არ იყო სკამი. თვით სეიფოლას ოჯახშიც არავინ ჯდებოდა სკამზე. მათაც

66

კი სკამი მხოლოდ იშვიათი სტუმრისთვის აქვთ შენახული. სადაც მივიდოდით, ჩვენ ძირს მორთხმული ჯდომას მიუჩვევდით, დავეგდებოდით და დავიწყებდით წვალებას. ისინი ჯერ გაიცინებდნენ, შემდეგ მოგვიტანდნენ ბალიშებს, ან მთლიანად შეკრულ ლოგინს. მაგრამ ჩვენთვის ესეც უხერხული იყო და სიამოვნებით მოველოდით იმ წუთს, როდესაც ადგომა გვეღირსებოდა.

ეზოებში ყველას აქვს სახაბაზო, თორნე, გომი (ბოსელი), ფიჩხი და გამხმარი წივა, რომელსაც აგუნდავებენ, ახმობენ მზეზე და ხმარობენ ზამთრობით სათბობ მასალად ქურსში¹.

ქურსი ჰიგიენის მხრივ ძალიან ცუდია: ოთახი ივსება ნახშირის მძიმე სუნით. მით უმეტეს, თუ ქურსი წივით ანთებულია, იმ ოთახში უჩვევი კაცი ვერ გაძლებს. მაგრამ, როგორც ჩანს, ნახშირის სუნსაც თურმე ეჩვევა ორგანიზმი. ერთხელ, ზამთარში, ჩვენ მიგვიწვია ისფაჰანში ერთმა ფერეიდნელმა ქართველმა. მან ქურსი აანთო და მაგიდის ქვეშ დადგა. სანამ ვიჯექით, ნახშირის სუნი არ გვაწუხებდა. როდესაც გარეთ გამოვედით სუფთა ჰაერზე, მთვრალეებივით ბარბაცი დავიწყეთ. ძლივს მოვაწიეთ სახლამდე. შემდეგ ორი დღე თავი გვტკიოდა. როდესაც ჩვენმა მასპინძლებმა გაიგეს ეს ამბავი, ძალიან გაიკვირვეს. საზოგადოდ, ქურსს ყველა სპარსელი, სოფლელი და მოქალაქე ხმარობს. ზამთრობით ნახშირის სუნი ყველგან დგას, მას ძალიან ცოტა საწვავი მასალა ყოფნის და

¹ ქურსს წინად ჩვენშიც — აღმოსავლეთ საქართველოში და, განსაკუთრებით, ტფილისშიც ხმარობდნენ. თიხის ფართე და ღრმა ჯამზე, ან რკინის მაყალზე გააღვივებენ ნახშირს. დადგამენ დაბალი სკამის ქვეშ, გადაიფარებენ ფართე საბანს, შემოუსხდებიან გარშემო, შეყოფენ შიგ ფეხებს, გადაიფარებენ მუხლებზე, შემდეგ მთელ ტანზე და ასე იძინებენ.

67

სითბოც შესაფერისი აქვს. ზამთრობით, უსაქმოების დროს, ყოველი სპარსელი ოჯახი ქურსის გარშემო ატარებს დროს. რასაკვირველია, ქურსის ხმარება შედეგია შეშის სიძვირისა და რამდენიმე უკულტურობისაც. სამხრეთ სპარსეთში გაივლით რამდენიმე ასეულ კილომეტრს და ერთ ხესაც ვერ ნახავთ, გარდა იმისა, რაც თვით ადამიანს თავისი ხელით არ დაურგავს. სწორედ ასეთი მხარეა ფერეიდანი, სადაც ქართველები ცხოვრობენ. იქ

ტყე არ არის. მათი მიზნდვრები გადარუჯულია მზისაგან, აქა იქ მოდის ეკალბალახები — „იაუშანი“, რომელსაც ხმა-რობენ თორნების უცებ ასანთებად. არის აგრეთვე გა-ზანგელანის ბუჩქები, რომელიც ნადგურდება მეტწილად აზანოს გასახურებლად. ამიტომ, ფერეიდნელი ქართველე-ბის დღევანდელ კულტურის მიხედვით, ქურსის ხმარება აუცილებელია.

ქართველები განსაკუთრებით მისდევენ მიწის მეურ-ნეობას. ვაჭრობა და ხელოსნობა ძალიან იშვიათია. სოფ-ლებში თუ ვინმეა ვაჭარი, ან მოხელე, თითო ოროლას გა-მოკლებით, უსაუთოდ სპარსელია, ან ებრაელი. ამ მხრივ ქართველების ჩამორჩენა შედეგია მათი ბატონყმური დამო-კიდებულებისა ხანებთან და შეძლებულ პირებთან. ბევრია სრულიად დარიბი ქართველი — ბოგანო გლეხი, რომელიც მიჯაჭვულია ბატონის მიწასთან მხოლოდ იმიტომ, რომ წლის ბოლომდე თავი გაიტანოს. ის მოკლებული ყო-ფილა და არის ყოველგვარ საშუალებას, რომ გაშორ-დეს თავის სოფელს, სხვა რაიმე ცოდნა შეიძინოს. ვერც ერთ ქალაქში და, განსაკუთრებით, ისფაჰანში, რომელთა-ნაც დაკავშირებული არიან, როგორც ადმინისტრატულ ცენტრთან მთელი თავისი ცხოვრებით, ვერ ნახავთ ვერც ერთ ქართველ ვაჭარსა და ვერც ხელოსანს, გარდა ჯარისკაცებისა.

68

ქართველების რაიონში, როგორც ყველგან იმ მხარეში, ითესება პური, ქერი, სიმინდი, ლობიო და სხვა მარცვლე-ულობა. აქვთ ვენახებიც, მაგრამ, ბართან შედარებით, ნაკ-ლები რაოდენობის. მიზეზი უნდა იყოს ქალაქისგან სიშორე, რადგან სპარსეთში ყურძენი მთლიანად ბაზარზე გადის და ის ძალიან იაფიცაა. საქიშმიშეთ ფერეიდნის ყურძენი ნაკლებად გამოდგება. ამიტომ ყურძენს, რაც პირდაპირ სახარჯოდან გადარჩებათ, ინახავენ ჯაგნებით საზამთროდ. აგრეთვე მას წურავენ, ტკბილს ადუღებენ სანამ ნახე-ვარზე არ დადგება. ასე მომზადებულს ეძახიან „შირას“ (ტკბილს) და ხმარობენ ზამთრობით.

მიწის მოხვნა იციან იმერულ წესზე. პატარა ხის კავი-სახნისით, გრძელი თოკით გამოზმული უღელზე, სახვნელის ქუსლი და ერქვანი, ერთი სიტყვით, იგივე, როგორც არის იმერული „წეწენა“. თვით ფერეიდნული ხარების ჯიში ძალიან წაგავს იმერული ხარის ჯიშს.

ყოველდღიურ საკვებად აქვთ პური და ხორცი. სამარ-ხვოს ძალიან ნაკლებად ეტანებიან. თუ რაიმე გადარჩე-ბათ წლიურ მარაგიდან, გააქვთ ისფაჰანის ბაზარზე გასა-ყიდად.

თითოეულ საშუალო ოჯახს ყავს ხუთიდან ათამდე ცხვარი, თითო-ორი ძროხა, უღელი ხარი, ერთი ან ორი ცხენი და ვირი. მხოლოდ ჯორი, აქლემი და კამეჩი

ქართულ სოფლებში ძალიან ცოტა არის. ამის მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ შედარებით მთიანს ადგილზე მეტი სიცივე იცის. ნაკლებად მისდევენ აგრეთვე საოჯახო შინაური ფრინველების მოშენებას. იშვიათი სანახავი იყო განსაკუთრებით იხვი, ბატი და ინდაური. საზოგადოდ, სპარსელი ხალხი შინაურ-ფრინველს ნაკლებად ეტანება. მათი ყოველდღიური სანუკვარი საჭმელი ცხვრის ბატკნის ხორცია, რომელიც მოიპოება მთელი წლის განმავლობაში.

69

ის შედარებით იაფია. მისგან მზადდება მრავალნაირი საჭმელი და გემოც საუცხოვო აქვს. ხარის ხორცს იშვიათად ხმარობენ, ამასაც უმთავრესად უღარიბეს ნაწილში. არ შემხვდომია არასოდეს არსად, რომ სტუმრად ყოფნის დროს, ხარის ხორცისგან მომზადებული საჭმელი მოეტანათ. ხარი იკვლება ყოველთვის იმ უბნებში, სადაც სომხები და ებრაელები ცხოვრობენ. ზოგიერთმა სპარსელმა არც კი იცის, თუ რა გემო აქვს ხარის ხორცს, რაზედაც ხშირად შემკითხებიან ხოლმე.

ცხვარის მოსაშენებლად ფერეიდანში მეტად კარგი პირობებია. ამიტომ აქედან გამოსული ცხვარი კვებავს მთელ რიგ ქალაქებს. ამ მხრივ ფერეიდანს უცხოელთა ყურადღებაც მიუქცევია. სეიფოლა იოსელიანის გადმოცემით, იქ მისულა ვინმე ინგლისელი, რომელსაც გამოუკვლევია ცხვრის ჯიშები, მატყლის თვისება, ხარისხი და ფერი. მისი გამოკვლევით, ფერეიდანში ცხრანაირი ფერის მატყლი ყოფილა და ღირსებითაც პირველხარისხოვანი.

*
*   *

მეურნეობის ყოველი დარგი აქ პრიმიტიულია. სახნავი ადგილები და ყანები ირწყვება ჭებიდან ხელოვნურად გამოყვანილი წყლით და აგრეთვე წყაროებითაც, რომელიც ქართველების რაიონში უხვად არის. მოსარწყავი წყლის განაწილება იმავე წესით იცინ, როგორც, საზოგადოდ, ყველგან. წყალის წლიურ ქირას იხდის ადგილის პატრონი იმის მიხედვით, თუ ვის რამდენი მოსარწყავი ფართობი აქვს. ერთი დღიურის მოსარწყავი ქირა — ჩვენებურად ათ მანეთამდე აღწევს. წყლის განაწილების წესიც პრიმიტიული აქვთ, თუმცა ასეთ ზუსტ ანგარიშს მიმართავენ უკიდურეს შემთხვევაში, როდესაც წყალი ცოტაა და ყვე-

70

ლას არ ყოფნის. მაგალითად, მოსარწყავი ყანის თავში შემავალ არხის წყალს შეაგუბებენ. აიღებენ ღრმა ჯამს,

რომელსაც ძირი გახვრეტილი აქვს წვრილად და ჩადგამენ შეგუბულში. ჯამში წყალი შედის ნელნელა და თან-

სურ. 4. შაქრის ბუჩქი გაზანგეღანი

დათანობით ივსება. ბოლოს ჩაიძირება თუ არა, ამოიღებენ, დაცლიან და ხელახლა ჩადგამენ. ამავე დროს წყალი შედის ყანაში და ირწყვება. სანამ ყანა მთლიანად არ მოირწყება, ითვლიან თუ რამდენჯერ ჩაიძირა ჯამი. რამდენად დიდხანს გაგრძელდება მორწყვა, იმდენად მეტჯერ ჩაიძირება, მაშასადამე, ყანის პატრონიც ანგარიშით მეტს

71

გადაიხდის. ყოველ ჯამზე დადებულია დაწესებული თანხა. ამრიგად, თუ ვინცობაა რომელიმეს არ ესაჭიროება, თავის ნორმას გაყიდის შეთანხმებით. როგორც ჩანს, მიუხედავად თავისი პრიმიტიულობისა, ჯამით განაწილებული წყალის ანგარიში მეტის მეტად სწორია, რაც ექვს და უთანხმოებას არ გამოიწვევს.

ჩვეულებრივ, სასოფლო საჭირნახულო წლიურ მოსავლის გარდა, ფერეიდანში არის ერთი იშვიათი მცენარე, რომელიც სამეურნეო ცხოვრებაში დიდად სარგებლიანია. ფერეიდანელი ქართველები მას გაზანგეღანს ეძახიან. გაზანგეღანი ტროპიკული მცენარეა. იზრდება ხრიოკ ადგილებში. ერთი შეხედვით, ეკლის ბუჩქს მოგაგონებთ. მისი ფოთოლი წვრილია, ნაცრისფერი. მისი ხე მაჯის სისხო იზრდება. ხოლო მიწაში მისი ძირები ბევრად მსხვილია გარეთა ტანზე. ბუჩქი გაშლილია, მიწისკენ გაპარტყნილი. შეხედულებით თავისთავად უბრალოა, მაგრამ ზაფხულობით იძლევა მშვენიერ შაქრის ფქვილს. იგი მეტად ტკბილია და ნაზ-სუნნელოვანი. გიაზის ფქვილი ერთი ათად მეტი ღირს, ვიდრე შაქარი. ისფაჰანში არსებობს განსაკუთრებული სახელოსნოები, სადაც ამზადებენ გიაზის კვე-

რიებს. ეს კვერიები იგზავნება სპარსეთის ყველა ქალაქებში და სხვა ქვეყნებშიც. ისფაჰანში ისე არავინ ჩამოვა, რომ საოჯახოდ გიაზი არ შეიძინოს, როგორც იშვიათი გემოს ტკბილეული. სპარსელი თუ მიგიწვევს, უსათუოდ გიაზით გაგიმასპინძლდებათ.

გიაზის ბუჩქი მხოლოდ ფერეიდანსა და შირაზის რაიონში იზრდება. მას არ აქცევენ სათანადო ყურადღებას, მისი ტყე თანდათან ნადგურდება და მოსავალიც მცირდება. ბუჩქი თავისთავად სრულიად უნაყოფოა. მაგრამ მისი ღირსება გარეშე თვისებით განიზომება, რაც არა აქვს სხვა მცენარეებს.

72

ზაფხულობით ამ მცენარეს ესევა თვალთ უჩინარი პაწია მწერი. ამ მწერთა მილიონები და, ალბათ, მილიონრდები განსაკუთრებით ირჩევენ ამ შესახედავად უხვირო ხეს და ყოველდღიურად ტოვებენ მისი ტოტების გარშემო ლორწოს. ეს ლორწო სიცხეში რბილია ცომივით და შემოგლესილია ტოტის გარშემო. მზის ჩასვლის შემდეგ, დადამდება თუ არა, სიგრილეში ის შრება, თეთრდება ხაშარივით, ფხვიერდება და ხდება ადვილად მოსაშორებელი ტოტიდან.

გიაზის ფქვილის მოსაგროებლად მიდიან მხოლოდ ღამით. წაიღებენ ქვეშ გასაფენ რამეს, გაარხევენ ტოტებს და გამშრალი გიაზის ფქვილი დაცვინდება ზედ, შემდეგ მას ცრიან, ასუფთავებენ ფოთლებისა და ჩხირებისაგან, რომელიც ტოტის გარჩევის დროს შეერევა. გათბება თუ არა, დააგუნდავებენ და გააქვთ ბაზარზე გასაყიდად. წინათ, როგორც თითონ ქართველები ამბობდენ, ყველა სოფლები რამდენიმე ას ფუტს აგროვებდენ. მაგრამ, ამ ბოლო დროს, მისი მეთაედიც აღარ გროვდება. ამბობენ: „რადაც მოუვიდა. ჰავა გაფუჭდა, გაზანგელანი აღარ ისხამსო“. და, რადგან შრომად აღარ ღირს, მის მოგროვებასაც თავი დაანებეს.

მიზეზი კი თვითონვე არიან. ისინი ყოველ წლობით, მიუხედავად ზამთარ-ზაფხულისა, თხრიან ძირიან-ფესვიანა, რადგან ძირი უფრო მსხვილი აქვს და ხმარობენ საწვავ მასალად, აბანოების წყლის გასათბობად.

მართო ერთი აბანოს წინ მე ვნახე დაგროვილი გამხმარი გაზანგელანის ბუჩქები, რომელიც კვადრატული საყენზე მეტი იქნებოდა. გაზანგელანი იჭრება. ცხადია, უფრო მოზრდილი და ხშირი ფოთლოვანი. ამგვარად განადგურებულ ტყეებს, ცხადია, ტოვებს მწერი და გადადის სხვა რაიონებში. სადაც ტყეები ჯერ არ გაჩეხილა.

73

ამგვარად ასეთი უთავბოლოობით ეკარგება სოფლებს

საკმაოდ დიდი შემოსავალი ყოველწლიურად, მთელი ღამის განმავლობაში ერთ კაცს შეეძლო მოეგროვებია ათიდან-ხუთმეტ გირვანქამდე. ხოლო მის გასაღებაზე არაფერი შრომა არ იყო საჭირო. კანონით გაზანგებლანის მოჭრა თითქო აკრძალული ყოფილა. მაგრამ ამას ყურადღებას არავინ აქცევს, რადგან, როგორც ეტყობა, თითონ კანონიც არავის ავალდებულებს ზუსტად შესრულებას.

თუ ასე გაგრძელდა, ეს იშვიათი მცენარე მალე მოიშობა და მოსახლეობა დარჩება ხრიოკი მინდვრების ამარა.

გაზანგებლანის გარდა, ამავე რაიონში მოიპოვება მეორე მცენარე — ბალახი. იგი საკმაოდ სარგებლიანია. ეს მცენარე იძლევა ფისს, გუმმიდრაგანს, სპარსულად „ქეტირას“. ეს ბალახი იზრდება ნახევარი არშინის სიმაღლე. უშნოა, დაღრეკილი. მას კანს გაუჭრიან, კანიდან გამოდის თხელი წებოსავით წვენი და ხმება ზედვე ფისივით. შემდეგ, მოგროვებენ ტომრებში და მიაქვთ ბაზარში. ეს გუმმიდრაგანი აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს მანუფაქტურის ქარხნებისათვის. მთელ სპარსეთში ის გროვდება ასიათასი ფუთობით და იგზავნება უცხოეთში. სხვათა შორის, ბევრი შემოდის იგი საბჭოთა რესპუბლიკების ქარხნების საჭიროებისათვის. ეს ფისი, გაზანგებლანის შაქართან შედარებით, ძალიან იაფი ღირს — ფუთი — 5-დან-10 მანეთამდე.

ფერეიდნელი ქართველები ამ მცენარით სრულებით ვერ სარგებლობენ. ამის მოსაგროვებლად საგანგებოდ მოდიან ვაჭრების მიერ გამოგზავნილი დაქირავებული კაცები, რომლებიც მუქთად აგროვებენ და მიაქვთ. თვით ქართველები, ამავე დროს, კუდში დასდევენ სხვის ნახირს, დასაპანებულ სახედრებს ჩამოაქვთ ისფაჰანში სხვისი საქონელი,

უმთავრესად თავისი ბატონის, რომელიც უნდა გაყიდოს და პატრონს ანგარიში ჩააბაროს.

ამგვარად, საუკუნოებით მიწასთან დაკავშირებულ, უკულტურო ქართველს ჯერ ვერ ჩაუხედავს მიწის გულში,

სურ. 5. შაჰაბას დიდი
1585-1629

თუ რა სიმდიდრეს იძლევა ის. და მის თვალწინ მისივე ხელით ისპობა ის, რაც მას დღიურ ლუკმას გაუდიდებდა.

75

*
*   *

ფერეიდნელი ქართველები, ჩვენი ისტორიული წყაროების მიხედვით, გადაუსახლებია შაჰაბას დიდს 1614-17 წლებში, ტფილისის გარშემო მდებარე უბნებიდან დაახლოებით ას ოცდაათი ათასი სული. ამ გადასახლებას ამტკიცებს, სხვათაშორის, ამჟამად ფერეიდანში არსებული სოფლების ქართული სახელები. მაგალითად: მარტყოფი, ნინოწმინდა, ვაშლოვანი და სხვა..¹

სპარსეთი იმ დროს თავის განვითარების უმაღლეს მწვერვალზე იდგა; მათი ძლევამოსილი შაჰები აფართოვებდნენ თავიანთ საზღვრებს და დაპყრობილ ქვეყნების სიმდიდრეს აგროვებდნენ ცენტრში. თვით დაპყრობილ ხალხების საუკეთესო ნაწილსაც თავს უყრიდნენ ცენტრის გარშემო.

ამიტომაც, რომ ახლაც ისფაჰანის რაიონში შეხვდებით ყოველი ტომის ხალხს, რომლებიც იმ დროს სპარსეთის გარშემო ცხოვრობდნენ. თვით ისფაჰანში 500-600 ათასი სული მცხოვრები ყოფილა. თუ როგორი იყო მისი მტაცებლური სიმაგრე იქიდან ჩანს, რომ სწორედ ამ ძლიერების სათავიდან დაიწყო მისი უკან დაწევა. მაგრამ ამ თანდა-

¹ ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, რომელიც მას დაბეჭდილი აქვს პატარა წიგნაკში, მე-14 საუკუნიდან დაწყებული მე-18 საუკუნის დამლევამ-

დე, საქართველოდან გადაუსახლებია: ჯელალედინს 25.000 სული, თემურლენგს 180.000, შაჰ ისმაილს 25.000 (1518). შაჰ თამასს 50.000 (1546), შაჰაბასს 100.000 (1587-1628), შაჰ ჰასანს 5.000, სელიმ ხანს 20.000, ფეიქარხანს 30.000, შაჰ ჰუსეინს 3000 (1694-1722), ნადირ შაჰს 5.000 (1732-1747), უზუ ხანს 5.000, აღამაჰმად ხანს (1795) 30.000.

ეს ზემოხსენებული ხალხი დასახლებული ყოფილან ხოსროვში 100.000 სული. ენა შერჩენიათ 1820 წლამდე. თეჰერანში 120.000 ისფაჰანში 100.000, შირაზში 80.000; შირაზის მთებში 100.000. აქედან გადაუსახლებიათ 20 სოფელი ფერეიდანის ხეობაში, სადაც დარჩენილან დღემდე. საიდან აიღო ზ. ჭიჭინაძემ ეს ცნობები არ ჩანს. საფიქრელია, აქედან ზოგი ნაამბობია სპარსეთიდან ჩამოსული პირების მიერ

76

თანობითი უკან დაწევის პროცესში მისი გავლენა საქართველოზე მაინც არ მოშლილა.

საქართველო იმ დროს უკვე დაცემული იყო. დაცემა დაიწყო უმთავრესად თემურლენგის შემოსევიდან, მე-14 საუკუნეში. ფეოდალურ-ანარქიულმა, მონობასა და ბატონყმობაზე დამყარებულმა საქართველომ თავი ვეღარ შეიმარგრა ისტორიულ დაღმართზე.

ქართველი მთავრები და ფეოდალები ერთი მეორეს ეშუალებოდენ.

დამარცხებული თუ გაქცევას მოასწრებდა, პირველად სპარსეთისკენ გაიქცეოდა შაჰის კარზე, და იქიდან ხმლითა და ზარბაზნით საქართველოსკენ საომრად წამოემართებოდა. თვით ისტორიულად ცნობილი გიორგისაჰმადეც ასე მოიქცა. მართალია, თუ ისტორიას დაუჯერებთ, მან შაჰის იმედი არ გაამართლა, შაჰს უღალატა. საქართველოს გასაწყვეტად მოყვანილი ჯარი ქართველებს გააწყვეტინა და თვით სააკაძე ქართველებს შეურიგდა. მაგრამ ამით ქართველი ფეოდალები საბოლოოდ ვერ მოიმადლიერა და შაჰიც გააბოროტა. შაჰისთვის გიორგი სააკაძე და მისი ჯარის გაწყვეტა იგივე იყო, როგორც ზღვაში გადასროლილი კენჭი, რომლის დონეს არც არაფერი მიემატება და არც მოაკლდება. ამგვარად, გიორგი სააკაძის საქციელი, მისი საქართველოზე წამოსვლა, მართლ საქართველოს საზღვრამდეც რომ ვიანგარიშოთ, მაინც ისტორიული ღალატი იყო. ასეთს პირობებში, ცხადია, ქართველი ხალხი ვერ დაიცავდა თავს, უფრო კი შესაძლებელია, არ დაიცავდა, რადგან მისი მდგომარეობა, ვინ იცის, იქნება უცხოეთში უკეთესიც იქნებოდა. შესაძლებელია, ქართველების ისე მალე გათქეფვა სპარსელებში ასეთი იმ დროინდელი დუხჭირი ცხოვრების ბრალიც იყოს. მით უმეტეს, ისინი ხედავდენ, რომ

77

ქართველი მეფეები ისე ადვილად იცვლიდენ რჯულს, როგორც ხალათს.

ასეთი მდგომარეობით სარგებლობდენ სპარსელი ჭკვიანი ტირანები და ყოველ მარჯვე დროზე მიყავდათ ტყვეები.

სურ. № 6 ალა მაჰმადხანი (1794-1796)

თუ საჭირო იქნებოდა, ხალხს ფულითაც შეიძენდნენ. ხალხი, როგორც საქონელი, საჭირო მასალას წარმოადგენდა, მაგრამ როგორც ადამიანი კი, ყურადღების გარეშე იდგა. ამის ერთი უტყუარი საბუთი ჩვენი რაინდები და მწიგნობარი

78

მეფეები არიან, რომლებმაც თვალდახუჭული გამოიარეს შირაზისა და ისფაჰანის ტრამალები და იქ დასახელებული ქართველები ვერ შენიშნეს, რომ მათ შესახებ იმ დროინდელი ცნობა გადმოეცათ.

ტყეედწაყვანილ ქართველებს, როგორც ისტორია გვაცნობებს, ყიდდნენ გზა და გზა სამი მანეთიდან დაწყებული რვა მანეთამდე, იმის მიხედვით, თუ რამდენად მეტი ჰქონდა მას შრომის უნარი. მათ შეყრიდნენ ქარვასლებში ცხვრის ჯოგით და, რაც თავის დროზე არ გაიყიდებოდა, მიყავდათ ცენტრებისკენ დასასახლებლად. ასე ყოფილა საზოგადოდ და, როგორც ჩანს, ასეთი ბედი წევიათ ფერეიდნელ ქართველებსაც.

ზეპირგადმოცემით, პირველ ხანებში, შაჰს ქართველები დაუსახლებია ისფაჰანის მახლობლად, ოცი ვერსის მანძილზე ნეჯეფაბადის მიმართლებით. ეს, შესამლებელია, მართალიც იყოს, იმიტომ, რომ ამოდენ ურდოს პირველადვე ვერ გადაყრიდა შორეულ მთებში. ცხადია, ისინი ჯერ ქალაქის ახლოს უნდა დაესახლებია, დროებით მაინც როგორც სომხები და ურიები არიან დასახლებული ქ. ისფაჰანის გარეუბნებში. მაგრამ, როგორც ჩანს, ქალაქის

ახლო ცხოვრებას ქართველები ვერ შეგუებიან. მათი ამ რაიონიდან ხელახალი გადასახლება შესაძლებელია, თვით შაჰის განზრახვაც იყო.

ამჟამად ამ ადგილებში ქართველთაგან თითქმის არავითარი ნაშთი აღარ დარჩენილა, გარდა ერთი გადაგვარებული ხანისა, რომელიც ცხოვრობს ნეჯეფბადში. აგრეთვე შიგა და შიგ შეხვდებით დაბალი წრიდან ისეთ გადაგვარებულ პირებს, რომლებიც თავს ქართველების ჩამომავლად თვლიან, ხოლო ნამდვილ ცნობას ვერავინ იძლევა.

მიზეზი გადასახლებისა იმ დროს იქნებოდა მრავალი. სხვათა შორის, შეიძლება დავასახელოთ ისეთი ფაქტები

79

რომელნიც რამოდენიმეთ გაამართლებს წინასწარ მოსაზრებას. სომეხთა ისტორიული წყაროების მიხედვით, არამუსულმანს (სომეხებს და ებრაელებს), თუ ის მუსალმანთა ბაზარში გავიდოდა, მას ან ქუდი უნდა გადაებრუნებია და ისე დაეხურა, ან რაიმე ძველი ნაჭრები, უმთავრესად ხალიჩის, ზურგზე უნდა მიეკერებია. აგრეთვე არამუსულმანს ნება არ ჰქონდა წვიმიან დღეებში ბაზარში გასულიყო, რათა სველი ტანისამოსი შემთხვევით არ მიჰკარებოდა მუსულმანისას და არ გაეუწმინდურებია იგი. ამას გარდა, ცხენზე შემჯდარი არამუსულმანი ქალაქში ვერ შევიდოდა.

ასეთი სასტიკი მიუკარებლობისა და სიძულვილის პირობები, ცხადია, გავრცელდებოდა ქართველებზედაც.

ალბათ, ასეთივე მიზეზებით არიან გადასახლებული სომეხები, რომელთა რიცხვი ფერეიდანში ბევრად მეტია ქართმელებში!

ფერეიდნელ ქართველებს მათი ისფაჰანიდან გადასახლების შესახებ აქვთ ერთი პატარა გადმოცემით რომელიც რამდენიმეთ ახასიათებს სპარსელ-ქართველთა მაშინდელ დამოკიდებულებას შინაარსი ამ გადმოცემისა შემდეგით

ქრისტიანების მოძულე მუსულმანს თავის ეზოში მოუკლავს ქართველ ქრისტიან მეზობლის ქათამი. მაჯა ვრებულ ქართველ ქრისტიანს, რომელსაც, 'ცხადია, არა ნაკლებ ეჯავრებოდა სპარსელი მუსულმანი, როგორც მიზეზი თავის უბედურებისა, ამ ნიადაგზე წაჩხუბების დროს. მოუვლავს მუსულმანი.

ამის მემდეგ ჩამოვარდნილა უთანხმოება. ძველი და ახალი შურისძიება გაღრმავებულა, გაზრდილა და მსხვერპლს კიდევ მსხვერპლი მიმატებია. სპარსელებს უჩივლიათ შაჰთან — მოუთხოვნიათ ქართველ ქრისტიანების იმ ადგილიდან გადასახლება. შაჰს, რასაკვირველია, საკითხი სპარსელების სასარგებლოდ გადაუწყვეტია. მას წინადადება

უბანში, ხოლო ადვილი თქვენვე ამოიჩიეთო“. ამავე დროს, მიუცია მათთვის ფარმანი (ბრძანება), რომლითაც განთავისუფლებული იყვნენ სამუდამოდ ყოველგვარი სახელმწიფო გადასახადისაგან. ქართველებს ამოურჩევიათ მოწინავე კაცები. გაუგზავნიათ დასასახლებელ ადგილის საძებრად, და ამის შედეგი ის ყოფილა, რომ ისინი დასახლებულან ფერეიდანში, სადაც დღეს არიან. ფერეიდანი მაღალი ადგილია, მთიანი, გრილი. ის ითვლება აგრეთვე პურისა და მესაქონლეობის მხრივ საუკეთესო ბარაქიან რაიონად მთელს სპარსეთში. ერთი სიტყვით, ნამდვილი სამურნეო ქვეყანაა. მისი კლიმატური პირობები ძალიან უახლოვდება ქართულ ბუნებას. ამ მხარეში ყველაზე მეტად განვითარებულა და შენახულა დღემდე ფეოდალიზმი. ამიტომ ქართველ ფეოდალებს, რომლებიც, ცხადია, ბლომად იქნებოდენ გადასახლებულთა შორის, როგორც დამარცხებულ, ტყვედ წაყვანილ მეომარს, ბუნებრივადაც უფრო მიიზიდავდა ეს მხარე, ვიდრე ისფაჰანის სავაჭრო ცენტრი თავისი კომერციული ზარითა და სასწორით. ქართველ თავადობას, ისიც რაინდობის ხანაში, ასეთ სავაჭრო ცენტრთან არავითარი საერთო არ ჰქონდათ. თვით მეურნე გლეხებისთვისაც ფერეიდანი უფრო შესაფერისი იყო.

ასეთი შინაარსის ლეგენდები აზიელთა ცხოვრებაში ბევრია და ქართველებსაც თავისი გადასახლების მიზეზად ზემოდ მოყვანილი, საყოველთაოდ ცნობილი ქათმის სისხლი აუღიათ, რომ თავიანთი ცხოვრების ეპიზოდს ლამაზი დასაწყისი ჰქონოდა. უმთავრესი მიზეზი ისფაჰანის უბნიდან მათი გადასახლების უსათუოდ იქნებოდა ის შური და მტრობა, რომელიც მუდამ არსებობდა ამ ორი შეურთველი

ზარი — უდრის ზომით ოცდარო სანტიმეტრს

სარწმუნოების შორის, გაღრმავებული სასულიერო წოდების მიერ. როგორც ერთის ისე მეორის მხრივ, ნაციონალისტური დაპყრობის ნიადაგზე. ასეთს პირობებში ისინი ვერ შეეგუებოდენ ერთი მეორეს და მათი გაშორებაც, ალბათ, აუცილებელი შეიქნა.

სურ. 7 ქერიმ ხან ზენდი, (1750 წ.)

ეს შემთხვევა უნდა მომხდარიყო მათი საქართველოდან გადასახლების უახლოეს წლებში, რომლის შესახებ არსად წერილობითი ცნობები არ შენახულა.

სიტყვიერი გადმოცემით, შაჰაბასის მიერ ფერეიდანში სამუდამოდ დასახლებული ქართველები, მთელი ასორმოცი წლის განმავლობაში ქრისტიანები ყოფილან. ამ ხნის

82

განშავლობაში ისინი სარგებლობდენ შაჰაბასის მიერ ბოძებულ უფლებებით, როგორც ყოველგვარ სხელმწიფო ვალდებულებათაგან სრულიად განთავისუფლებულნი. მათი ასეთი უპასუხისმგებლო ცხოვრების წესები დაურღვევია ქერიმ ხანს — მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში.

ნადირ შაჰის სიკვდილის შემდეგ 1747 წ. სპარსეთში დაიწყო ანარქია. ამ ანარქიის დროს ცხოვრების ზედაპირზე ამოცურდა შირაზელი ქერიმ ხან ზენდი 1750 წ. მან მალე დაიპყრო სპარსეთის სამხრეთი ნაწილი, უარყო შაჰის წოდების მიღება. ახალი მართველობის წესებს სარჩულად „ხალხის სახელი“ დაუდო. ნამდვილად შიგ „ხალხური“ თითქმის არაფერი იყო, მაგრამ ახალი სახელმწიფო სიმაგრის ასაგებად ასეთ მასალათ აუცილებელ საჭიროებას შეადგენდა. ამ დიპლომატიურ ნიადგზე ის შეუდგა ახალი წესების შემოღებას. მაგრამ ამ „ახალი იდეის“ განხორციელებას მოახმარა ძველი მასალა — მან დიდძალი ხარკი დაადო ხალხს. მათ შორის, რასაკვირველია, ფერეიდნელ ქართველებსაც. ქართველებმა ეს კანონის დარღვევად მიიღეს. ქერიმ ხანს, ერთნახევარი საუკუნის წინად შაჰაბასის მიერ მოცემული ფარმანი (ბრძანება) წარუდგინეს და ხარკის გადახდაზე უარი შეუთვალეს. არა მარტო უარი, ქერიმ ხანის კაცებს ცემეს და გააგდეს.

გაჯავრებულმა ქერიმ ხანმა ქართველების დასამორჩილებლად ჯარი გამოგზავნა. ჯარი პირდაპირ ზემომარტყოფს მოსდგომია, როგორც ყველაზე უდიდეს სოფელს, რომელიც შეადგენდა ქართველების ცენტრს.

ქართველებს გაუგიათ თუ არა, შეიარაღებულან და საომრად მომ'ხადებულან. მათის გადმოცემით, „არც ერთი კაცი და ქალი არ დაჰკლებია და ბავშვებიც კი იყვნენო“.

ქართველების წინამძღვრად იმ დროს ყოფილა მარტყოფელი ხანი გვარად ონიკაშვილი. კაცი დაუდევარი,

83

სუსტი ნებისა და საომარ ცოდნას სრულიად მოკლებული.

ქართველებს ხანისთვის მოუხსენებიათ ჯარის მოახლოვება.

— საიდან მოდის? იკითხა თურმე ხანმა.

— აი, სოფლის წინა ყანების მხრიდან.

— ჰოო?! იქ წყლის სარწყავი არხებია გაყვანილი. იმას ვერ გამოუვლენ.

სურ. 8. ციხე ზ. მარტყოფის მახლობლად (მთაზე), სადაც ქართველებს მოუხდათ შეტაკება ქერიმხანთან

— მეორე მხრიდანაც მოდიან.

— იქაც ხომ ქერისა და პურის ახლად მორწყული ყანებია. მათი ცხენები ტლაპოში ვერ გამოვლენ. წადით, დაიძინეთ. თუ მაინც და მაინც გაბედავენ და მოხერხებენ სოფელში შემოვლას, მაშინ გავიღვიძოთ და ყველანი გავჟლიტოთო.

84

ხანის ბრძანებით ხალხი დაშლილა.

შუალამეზე სოფელს ქერიმ ხანის ჯარი შემოსევია.

ქართველებმა თავის დაცვა ვეღარ მოასწრეს. სოფლიდან ქალიან კაცინა გაიხვეტენ და გამაგრდენ მარტყოფის თავში სამი ვერსი, დაშორებით გორაზე, რომელსაც

ახლა „ციხე“ ეწოდება.

ქერიმ ხანის ჯარი ციხეს მოსდგომია. ბრძოლა დიდ ხანს გაგრძელებულია. ბევრი „გაფქმიტეთო.“ მტერს რომ ვერაფერი გაუწყვია, წინ აქლემების ჯოგი გაურეკიათ, თითონ უკან ამოფარებიან და ციხეზე იერიში მიუტანიათ. ასეთი საშუალებით გაურღვევიათ ქართველების მოწინავე რიგი და აუღიათ ციხე.

იყო თურმე საშინელი ბნელი ღამე. დამარცხებული ქართველები დამფრთხალან, გაქცეულან უგზო-უკვლოდ, თავი ველარ შეუკავებიათ და ხრამში გადაყრილან.

„როდესაც ხრამი ამოივსო, შიგ ჩაყრილი ხალხით, სხვე-ბმა იმათ გვამებზე გადაიარეს და სიკვდილს გადარჩენო“.

ამით გათავებულა ბრძოლა, ხოლო „ნახევარზე მეტი ხალხი გაწყდაო“.

ქერიმხანს „ძალიან წყენია“ ქართველების გაწყვეტა რომ გაუგია. ამის გამო მას ჯარის მეთაური — სიკვდილით დაუსჯია.

ასეთი დიდი უბედურების შემდეგ, უმწეოდ დარჩენილ ქართველებს სანუგეშოდ, სოფელ მარტყოფის თავზე, მთის ძირში, გამოცხადებიათ თეთრს რაშზე შემჯდარი ჰუსეინი, ხმლით, შუბით და ფარით. ჰუსეინს ქართველებისთვის მიუცია რჩევა-დარიგება: თუ გამოუცვლიან რჯულს, და მიიღებენ მაჰმადის სარწმუნოებას, ის დაიფარავდა მათ ყოველგვარი უბედურებისა და აგრეთვე ქერიმხანის რისხვისაგანაც.

85

ქართველები, რადგან მეტი საშველი არ იყო, დათან-ხმებულან, მიუღიათ ერთპირად მაჰმადის რჯული, და შემდეგ შედგომიან მშვიდობიან ცხოვრებას.

ასე გადმოგვცემენ ქართველები თავიანთი გამაჰმადიანების ისტორიას ზეპირად.

ცხადია, ასეთი „პოლიტიკით“ უთუოდ შეიძლებოდა მათი თანდათანობით გამაჰმადიანება მით უფრო რომ, შესაძლებელია, აქლემების მაგივრად, სასულიერო წოდების პირები, მოლები მიუძღოდეს წინ მთავრობის „მოხელეების ჯარს“, რომლებსაც მიზნად ექნებოდათ მათი გამაჰმადიანება.

იმ ადგილს, სადაც გამოცხადებულა ჰუსეინი თეთრი რაშით, ეწოდება ამალეების გორა. აქ ყოველ წელიწადს მაისში თავს იყრიან საზეიმოდ და გასართობად¹.

გამაჰმადიანების შესაღებ ქართველებს აქვთ კიდევ ორი სხვადასხვანაირი გადმოცემა. ერთი რომელიც გადმოცემულია ლ. ა ღ ნ ი ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ, შემდეგი შინარსისაა:

„ყოფილან ძმები გორგინი და ასლანი. ასლანს შეუსწავლია ყორანი და მიუღია მაჰმადის რჯული. ეს არ მოწონებიათ მის ნათესავებს. გორგინს გადაუწყვეტია ასლანის მოკვლა. ის წასულა-სანადიროდ, წაუყვანია თან რამდენიმე კაცი. მასთან ერთად ასლანიც გაუტყუებია. როდესაც მთებში შესულან, გორგინი მივარდნია ასლანს:

¹ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს გადმოცემა ეკუთვნის პირდაპირ მათი ქრისტიანული ჩვეულების ნაშთს, რომელიც გადმოუტანიათ გამაჰ-მადიანების შემდეგ სახელის შეცვლით. ეს ბით უფრო ადვილი იქნებოდა, რომ ჰუსეინი, როგორც ქართული წმინდა გიორგი, ზის თეთრ ცხენზე. ხოლო ქრისტეს ამაღლება ჰუსეინის ამაღლებად შეცვლილია, როგორც აუცილებელი პირობა ქრისტიანობის ჩქარა დასავიწყებლად. ამასთანავე, რადგან ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესია, დღეობა აღარ მოუსპიათ. ამიტომ ეს დღესასწაული მარტო ქართველებში არის გავრცელებული.

86

— „რად მიიღე ისლამი. უარჰყავ ახლავე, თორემ მოგკლავო“.

ასლანი შევედრებია ღმერთს:

— უფალო, მოუვლინე ამ ხალხს სასწაული და დაარწმუნე შენს ძლიერებაშიო“.

იმ წუთშივე გაჩენილა ერთი ხონჩა სანოვავით სავსე. ყველას გაკვირებია. ეს ამბავი უთქვამთ ქართველებისათვის. მათაც დაუჯერებიათ და მიუღიათ მაჰმადის რჯული.

ასლანს ის ხონჩა დაუტანებია სახლის კედელში. ამის შემდეგ აღარ გამოლეულა მის ოჯახში სიკეთე (დვრიტა).

მეორე გადმოცემა მიაშობო ტფილისში ნ. ა რ ჯ ე ვ ა ნ ი ძ ე მ . თვით არჯევანიძისთვის უამბია ლ. ნიკოლაშვილს, რომელიც ოდესღაც ყოფილა სპარსეთში და გაუგია ვინმე მოხუცი კაცისაგან, რომელიც ყოფილა სოფელ მარტყოფიდან.

„სპარსელებს უნდოდა, რომ ჩეენ რჯული გამოგვეცვალა. მათ პირველად გვირჩიეს: „ყოველ კვირაში ხუთი დღე ქართულად ილოცეთ, ორი დღე სპარსულადო“. მეორედ გვირჩიეს: „ათ დღეში შვიდი დღე ქართულად ილოცეთ, სამი დღე სპარსულადო. მესამედ გვირჩიეს: „ხლა სულ სპარსულად ილოცეთო“. ჩვენ სხვა ვერაფერი მოვახერხეთ – ხატები და ჯვრები სახლებში შევიტანეთ, ჩუმად ვლოცულობდით, მაგრამ ესეც გაგვიგეს და გვაიძულეს მაჰმადის რჯულის მიღებო“.

შესაძლებელია ამ მეორე გადმოცემას ჰქონდეს ერთგვარი საფუძველი: ქართველების გამაჰმადიანების ცდა შორიდან დაიწყებოდა.

ქერიმ ხანი კი, შესაძლებელია, უკანასკნელი მიზეზი იყო ქართველების მოსაქცევად. მაგრამ აქ იბადება კითხვა: ას-

¹ ესაც ძალან გავს იმ გადმოცემას, როდესაც „ქრისტემ ხუთი პურით გააძღო ხუთი ათასი კაცი“.

87

ორმოცი წელიწადი, რომლის განმავლობაში შეუწახიათ ქართველებს ქრისტიანობა, საკმაოდ დიდი დროა. ამ ხნის განმავლობაში მათ უნდა შეექმნათ სათანადო ქრისტიანული კულტურა ისეთი სახით, რომელიც დარჩებოდა სამუდამო, საისტორიო მასალად. ასეთი კი მათში აღარაფერი

დარჩენილა. სხვა რომ არა იყოს რა, რატომ არ არის თუნდ ერთი საფლავის ქვა ქართული წარწერით? რამდენი, ასე ვთქვათ, დიდებული გვარის პირი გარდაიცვლებოდა ქრისტიანობის ხანაში, რომელიც მოისურვებდა მისი სახელი და გვარი დაეწერათ საფლავის ქვაზე. რატომ არ დააწერეს? ან სად წავიდა ეს ქვები? როგორ არ დარჩა ერთი მაინც?..

ეს გვაფიქრებინებს, რომ ქართველების გამაჰმადიანება არ მომხდარა ისეთ სასტიკ პირობებში, როგორც ისინი გადმოგვცემენ. თავისი ძველი ცხოვრების საფუძველს მოწყვეტილი, უპატრონოდ, უყურადღებოდ მიტოვებული, ისინი, ალბათ, ადრე შეურიგდენ თავიანთ ბედს და, არსებობის დასაცავად, დროით გამაჰმადიანება არჩიეს.

მაგრამ აქვე იბადება მეორე საკითხი:

— როგორ შეინარჩუნეს ქართველების მეზობლად მცხოვრებმა სომხებმა თავიანთი სარწმუნეობა, ენა და ასე მთლიანად თავიანთი ნაციონალური სახე? ისინიც ხომ იმავე საუკუნეში გადაასახლეს და იმავე პირობებში ცხოვრობდენ, როგორშიაც ქართველები?..

რაც უნდა იყოს, ქართველები იმდენად მუსულმანები არიან, რომ ისინი, როგორც ყოველი ფანატიკოსი მუსულმანი, თვით ველარ შეურიგდებოდენ ქრისტიანული ნათების არსებობას. ამიტომ ასე პირწმინდად მოსკობილა ყოველივე. ახალგაზრდა და საშუალო ხნის ფერეიდნელი ქართველი ამჟამად ერთნაირი ხალისითა და თავმოწონებით

88

მოგვითხრობს თავისი ქართველობისა და მუსულმანობის შესახებ, ხოლო მოხუცები ისე ერიდებიან ქრისტიან-ქართველს, როგორც, საზოგადო, ყველა არამუსულმან ხალხს.

*
*   *

მეორედ, დიდი ზიანი მიუყენებია ქართველებისთვის ავღანელებს, როდესაც მათ დაიპყრეს სპარსეთი XVIII საუკ. პირველ წლებში. ავღანელებმა სრულიად დაანგრიეს ისფაჰანის ახლო მდებარე ქალაქი — ფარაბადი, სადაც ცხოვრობდენ სპარსეთის დიდებულები, გაწყვიტეს თითქმის მილიონზე მეტი ხალხი, დაარბიეს მახლობელი რაიონები და, რასაკვირველია, ქართველებსაც მიწვდეს. ქართველებს ავღანელები არ უცვნია თავიანთ მბრძანებლად. შეწერილ ხარჯის გადახდაზე უარი უთქვამთ. თვით ავღანელების წარმომადგენლებისთვის უცემიათ და გაუგდიათ. ამით მდგომარეობა გართულებულა. ავღანელების ჯარს მარტყოფზე მოუტანია იერიში. ქართველების წინამძღვრად გამოსულა გლეხი თათაშვილი. მას მეომრები მარტყოფის მისავალში ერთ გორაზე გაუმაგრებია. შეტაკება

გაგრძელებულა რამდენიმე დღე. ავღანელები დამარცხებულან. მომხდარა შერიგება, რომელიც გათავებულა ქართველების სასარგებლოდ. ამ გორას ახლაც „თათაშვილის გორა“ ეწოდება. ეს გორა, მართლაც, მოხდენილია მარტყოფის დასაცავად. იგი განმარტოებით დგას ორი მთის შუა და დასცქერის სოფელს. ჩვენც მარტყოფის სურათი ამ გორიდან გადავიღეთ. თათაშვილს დიდის ქებითა და თავმოწონებით იგონებენ ქართველები საზოგადოდ, ძალიან უყვართ თავიანთ „ვაჟკაცობაზე“ ლაპარაკი. ავღანელებზე გამარჯვება მათ, ცხადია, იაფი არ დაუჯდებოდათ. მაგრამ თუ როგორ შეურიგდენ ავღანელები დამარცხებას ქართველების მიერ, ამაზე გადმოცემა არაფერს ამბობს.

89

*
*   *
*

თავიანთი ცხოვრების მანძილზე ქართველებს დიდი შვიწროება და უბედურება განუცდიათ. ამ ხნის განმავლობაში ხშირი შეტაკება უხდებოდათ მათ მეზობლად მცხოვრებ მომთაბარე ბახტიარებსა და ქურთებთან. ამ შეტაკებას ჰქონდა სისტემატური ხასიათი — მძარცველობის მიზნით.

მომთაბარე ბახტიარები და ქურთები მისდევდენ და მისდევენ ახლაც მარტო მეჯოგეობას. ისინი, დროსა და ამინდის მიხედვით, დაატარებენ თავიანთ ჯოგს მთელი სამხრეთ სპარსეთის სიგრძე-სიგანეზე — უმთავრესად მთებში, როგორც უფრო გრილსა და ბალახიანს ადგილებში. მათ თან დააქვთ ტილოსი და სხვა ქსოვილების კარვები. სადაც მივლენ, ერთი ან ორი საათის განმავლობაში, მცხოვრებთა მთელ უბანს გააჩაღებენ. აგრეთვე, როცა დაჭირდებათ, ისე მალე აიკრიბებიან თავიანთი „სოფლიდან“, რომ გარდა ნაცრისა, ცეცხლისაგან დამწვარი და კაცის ფეხისაგან გათელილი მიწისა, ნატამალი არაფრისა რჩება. მათ მუდამ ყავთ მარქაფა ცხენები, ჯორები და ვირები. ასეთი მდგომარეობა ხელს უწყობდა მათს ყაჩაღობას. ასი, ორასი და ზოგჯერ მეტიც შეიარაღებული დაეცემოდენ ამა თუ იმ უბანს, გამარცვადენ და გაქრებოდენ შორეულ მთებში. მათთან ბრძოლა სახელმწიფოს არ შეეძლო. ყოველ შემთხვევაში ძალიან უჭირდა. ამიტომ მთის ბატონები ნამდვილად შეიარაღებული ავაზაკები იყვნენ, რომლებიც კარგად სარგებლობდენ ამგვარი მდგომარეობით. და, აი, ამ თავაშვებულ ავაზაკებთან უხდებოდა ფერეიდნელ ქართველებს ხშირი შეტაკება ¹.

¹ ჩვენში გავრცელებულია აზრი, თითქო შაჰაბასმა ქართველები იმიტომ დაასახლა ფერეიდანში, რომ მათ თავიანთი ვაჟკაცობით შეეჩერებიათ ამ ყაჩაღური ელემენტების მოძრაობა ისფაჰანისკენ. ეს

ისინი საომრად გამზადებული, შეიარაღებული, ცხენებზე შემჯდარი მარქაფ ვირებით შებოესეოდენ ქართველების სოფლებს. მათ ყოველთვის უკან მოსდევდენ ცოლები ცარიელი ტომრებით და ხურჯინებით. თუ სოფელს არ ჰქონდა თავდაცვის უნარი, იმ შემთხვევაში კაცები იარაღმომართული შემოადგებოდენ სოფლებს, ქალები — კი შედიოდენ სახლებში და მონატაცი ნივთებით ავსებდენ ტომრებს და ხურჯინებს. „ისე გახვეტავდენ ყველაფერს, რომ მთელს სოფელში ერთ ქვაბსაც არ დატოვებდენო“ — ასე ახასიათებენ მათ შემოსევას.

მომთაბარეების სოფელზე დაცემა ყოველთვის მოულოდნელი და უცაბედი იყო. ამიტომ სოფლებში ხშირად ველარ ახერხებდენ შებრძოლებას. გამარჯვებული ყაჩაღები სოფელს ნაღდ ფულსაც თხოვდენ, როგორც სავალდებულო გადასახადს და, სანამ თავისას არ ჩაიტანდენ, საშველს არ მიცემდენ.

მაგრამ ყოველთვის ვერც ისინი გაიტანდენ თავისას. თუ ადრე შეიტყობდენ სოფლელები ყაჩაღების შემოსევას, მიჭრიდენ მიწას, ჩაუსაფრდებოდენ და ბრძოლა ზოგჯერ თვეზე მეტსაც გასტანდა. ასეთს ბრძოლებში ზოგჯერ ქართველები იმარჯვებდენ. მაშინ ბრძოლის პირობები, რასაკვირველია, გამარჯვებულის სასარგებლოდ წყდებოდა. ქართველები ატყვევებდენ ყაჩაღებს და წაუყენებდენ თავიანთ პირობას ზარალის ასანაზღაურებლად. დამცემი მხარე იძულებულნი იყვნენ გადაეხადათ დავისრებული კონტრიბუცია და ქართველები ინაწილებდენ ასეთ ნადავლს.

არ არის სწორი ახსნა. ქურთები და ბახტიარები არბევდენ ყველას, ვინც თავს ვერ დაიცავდა. აგრეთვე ვისაც ისფაჰანისკენ წამოსვლა უნდა, ის ადვილად შემოუვლის ქართველების უბანს.

დამარცხებული ყაჩაღების ცოლები ტომრებში ჩააწყობდენ საჩუქრებს ქართველებისთვის მისართმევად. დამარცხებულთა ცოლები მოთქმითა და ხვეწნა-ტირილით დაიყრიდენ თავზე მტკერსა და მიწას და თხოულობდენ ქმრების განთავისუფლებას.

ასეთი არანორმალური ცხოვრების პირობების გამო, როგორც თვითონ ამბობენ, ქართველები ჩამორჩენილან სპარსეთის სამოქალაქო ცხოვრებას. ყოველი ოჯახის წევრი მუდმივი დარაჯი იყო თავისი თემისა და ამიტომ მას არ შეეძლო გაცნობოდა ქალაქის ცხოვრებასა და კულტურას. ეს ერთი მხრით მართალი არის, თუმცა მათი ჩამორჩენის მიზეზი, რასაკვირველია, მარტო ამით არ განისაზღვრება.

ამ უკანასკნელს წელში ასეთი მდგომარეობა საგრძნობლად გამოკეთდა. რეზა შაჰის მთავრობამ, საზოგადოდ, ხალხი განაიარაღა. რაიონებში შეიარაღებული ჯარი ჩააყენა ყაჩაღების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასე რომ,

ამ ხრივ, როგორც სხვებს, ისე ქართველებს ხიფათი ნაკლებად მოეწონებოდა.

მხოლოდ 1929 წელს, ზაფხულში, მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებულმა ლურებისა და ბახტიარების ბრბომ, სხვათაშორის, დაარბია ქართველების სოფლები, რომელთა მისაღებ ქვითრებზე დასმული იყო, სპარსეთიდან გაძევებული, აჰმედ შაჰის ბეჭედი. ბრბოს დამარცხების შემდეგ მთავრობამ დაზარალებულ ქართველებს აპატია გადასახადი.

ქართველებს შეტაკება უხდებოდათ აგრეთვე მიწების გარშემო მოსაზღვრე ბახტიარებთან და ქურთებთან და ცალკეულ ქურდებთან, რომლებიც მთელი დღე და ღამე დაძრწინებულნი და იპარავდნენ, რასაც ხელთ იგდებდნენ.

92

საერთოდ, ბახტიარებთან და ქურთებთან წარსულში მუდამ მტრული განწყობილება ჰქონდათ. მხოლოდ ამ ბოლო დროს გახშირდა მათთან დამოყვრება ქალის მითხოვებითა და გამოთხოვებით. აგრეთვე თვით ქართველებიც მიდიან მათთან ზედსიძეთ.

93

თ ა ვ ი მ ე ე ქ ვ ს ე

მაჰარამის მისტიკები. ცრუმორწმუნეობა. ფულების მოგროვება ნაღდად და ნისიად. სავალდებულო ხელწერილები.

მაჰარამი შიიტ-მუსულმანების უდიდესი სამგლოვიარო ჩვეულებაა. ეს განსაკუთრებით მთელი სპარსეთის სახელმწიფოებრივი უქმეა. მაჰარამი გრძელდება ყოველწელიწადში ორმოცი დღე. ის წარმოშობილია და დამყარებული ჰუსეინის სიკვდილის ისტორიაზე. ჰუსეინი იყო წინასწარმეტყველი — მაჰმადის შვილისშვილი. ამიტომ მას უნდოდა ამ ახლო ნათესავობით თავი მაჰმადის მოძღვრების მემკვიდრედ გამოეცხადებია და ცხოვრებას სათავეში მოეცევოდა, მაგრამ ეს უფლება სრულიად სხვას ჩაუვარდა ხელში — სახელდობრ, ომეიდების მემკვიდრეს — იეზიდს. იეზიდმა დაამარცხა ამხედრებული ჰუსეინი და მოკვდა თავი 680 წელს, 10 ოქტომბერს. და, აი, ამაზე არის აშენებული მისტიკები, რომელსაც ყოველ წელიწადს უქმობს მთელი სპარსეთის ხალხი, განსაკუთრებით შიიტები. ეს არის „მახსეი-ვახსეი“ (ე. ი. შაჰ-ჰუსეინ, ვაჰ-ჰუსეინ), რომელსაც ასრულებენ წამებითა და თავების ჩეხით. ამ მისტიკების ქუჩებში შესრულება, როგორც ამბობენ, დაიწყო პირველად სეფეების დინასტიის აღორძინების დროს.

ეს მოხდა იმ საუკუნეში, როდესაც ქართველები გადასახლეს სპარსეთში.

ფერეიდანში რომ მივედი, სწორედ მაჰარამის უქმობის დრო იყო. მისტერიებში მონაწილენი წინასწარ მზადებაში იყენენ. ისინი დარბოდენ ქუჩაში დავალებების შესასრულებლად. მეორე დღეს უნდა გამოსულიყვნენ. გულში ჩაბუდებული ფანატიზმის შხამი უნდა გადმოენთხიათ დღის სინათლეზე, საჯაროდ, ყველას დასანახავად, რომ წლიური შრომით მოღლილ „სხეულსა და სულს“ მოსვენება ეგრძნო. ზოგი ნერვებაშლილივით გამოიყურებოდა. თვალები გაფართოებული, დაღლილი, ფერმიხდილი სახეები, თავგადაპარსული იმ ადგილზე, სადაც მახვილი უნდა დაიკრან სისხლის დასანთხევად. თეთრი ხალათები, გახსნილი უკან, ხოლო ზონარით შესკვნილი. მაჰარამის დასასრულის ხანა იყო. ამ დროს მოდღესასწაულენი ჯამს უკეთებენ მთელი თვის ნამოქმედარს სასულიერო პირთა ხელმძღვანელობით. ყოველივეს ცრემლსა და სისხლში აურევენ, რომ შთაბეჭდილება უფრო ძლიერი იქნეს.

დილით, ჯერ კარგა გათენებული არ იყო, ქუჩებში ხმაურობა და ღრიანცელი ატყდა. აუცილებელი იყო ჩემთვის მათი დანახვა, გაგება იმისი, თუ როგორ შეასრულებდენ თავიანთ როლს მუსულმანი ქართველები. მხოლოდ მათ სანახავად ქუჩაში წასვლაზე ვერ დავითანხმე ჩემი სტუმარი ქალი ელენე ფონშტეინი, ის შეიპყრო წინასწარმა შიშმა. მან კარჩაკეტილ ოთახში ჯდომა არჩია ჩვენს სიტყვიერ „იმედებს“, რომ მას ხიფათი არ მოელოდა.

„რა ვიცი, ამბობდა ის, ვერ ვენდობი. თითონ თავს იკლავენ და მე რას დამზოგავენ. მართალია, შენ ძალიან ენდობი შენს ქართველებს, მაგრამ ამდენ ხალხში ერთმაც რომ ხანჯალი ჩამცეს, მერე შენი იმედი მე არაფერს გამომადგებაო“.

დილით ქუჩის აურ-ზაური თანდათან უახლოვდებოდა სეიფოლას ბინას. ჩვენ აივანზე ვიყავით გადამდგარი. ყოველი ხმაური გადმოდიოდა ჩვენს ნერვებზე, როგორც ელექტრონი და, მიუხედავად იმისა, რომ შიში არ მოგველოდა, მაინც ტანში ცივი ჟრუანტელი გვივლიდა. ფიქრთა ქაოსი გვეხვია გარშემო, როგორც თვალგაუვალი ურუსი წვიმიანს დღეში. მომავალ დასტებს მოსდევდა მთელი სოფლის დიდი და პატარა, ქალი და კაცი. ეზოები, სახლის ბანები და აივნები აჭრელებული იყო მაყურებელი ხალხით.

მოწინივე დასტა შედგა სეიფოლა იოსელიანის სახლის წინ. ეს'ნიშნავდა სეიფოლასადმი განსაკუთრებულ პატივისცემას.. შავი, გულამოჭრილი ხალათები, თავლია, ფეხშიშველა ისინი ყვიროდენ „შახსეი“, — „ვახსეი“. იცემდენ შიშველ მკერდზე ხელს და ხტოდენ ერთსა და იმავე ადგილზე ფერხულში ჩაბმული. სეიფოლამ აჩუქა მათ რამდენიმე ყრანი (ყრანი უდრის 20 კაპიკს) და მადლობაც გადაუხადა. ისინი ისეთივე ხტომით და ყვირილით წავიდენ.

ამის შემდეგ გამოიარა მეორე დასტამ. მათაც შავი ხალათები ეცვათ, მხოლოდ შებრუნებული. ამოჭრილი გულისპირი უკან მოექციათ — ზურგისკენ, ასე რომ ბეჭის ფრთები მთლიანად მოუჩანდათ. ისინი იცემდენ ზედ რკინის

ჯინჯილებს-ჯაჭვებს ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ. რკინის ჟანგისგან ყველას ხორცის კანი გაშავებული ჰქონდათ. ისინიც ისევე ხტოდნენ ფერხულში ჩაბმული, როგორც პირველი დასტა და იმახოდნენ „შახსეი-ვახსეის“. ორივე დასტას ყავდა ხელმძღვანელი (თავისებური დირიჟორი), რომელიც ხელების მოძრაობით უჩვენებდა მათ, რომ ყველას ერთსა და იმავე დროს დაერთყათ, რათა განმაურების ჰარმონია დაცული ყოფილიყო და ორივე დასტა, მართლაც, სათანადო სისწორით ასრულებდნენ თავიანთ რო-

ლებს. ისინიც სეიფოლას კარზე შედგენ. მათაც მანამდი იხტუნეს და იყვირეს, სანამ საჩუქარი და მადლობა არ მიიღეს.

პროცესიის შიგა და შიგ მიდიოდნენ სეიდი მომღერლები, რომლებიც მოთქვამდნენ ჰუსეინის სიკვდილის ისტორიას. ამასთანავე მოდიოდნენ არაბულ ტანისამოსში გამოწყობილი ცხენოსნები ფარებით, ჯავშნებით, შუბებით და ხმლებით, მოყავდათ ტყვეები და ჰუსეინის ცოლშვილი,

მიქონდათ თავმოჭრილი ჰუსეინი ტახტრევანით. და, ბოლოს, თვით ჰუსეინის თავს გამოატარებენ სისხლში მოსვრილს, რომ მეტი ეფექტი მოახდინოს მაყურებლებზე. გამოიარა მესამე დასტამ. ესენი თავს იჩეხავებ. მათ ყველას თერთრი ხალათები აცვიათ, რომ სისხლის ფონი უფრო შესამჩნევი გახდეს. ხელში უჭირავთ ხანჯლები და ხმლები, მეტწილად ჟანგიანი, ჩლუნგი. მათ თან ახლავთ გამყოლი ხელჯოხიანები. ესენი თვალს ადევნებენ. თუ ვინცობაა რომელიმე მათგანმა სასიკვდილოდ გაიმეტა თავი, ის ჯოხს შეუშვერს და მოქნეულ იარათს ჰაერზე შეაჩერებს.

თავისმჩეხლები უკვე სისხლით მოსვრილი იყვნენ. სახე დადარული, გულისპირი გათხუპნილი ჰქონდათ. ხტუნვით, ყვირილით გამოიარეს მთელი სოფლის ქუჩები. ისინი კიდევ უფრო დიდხანს შედგენ სეიფოლას კარზე. მათ თავი მოწონდათ ასეთი გმირული საქციელით. ეს სურათი ყველაზე უფრო საშინელია და ამიტომ ხალხიც მათ უფრო მეტი მისდევს. საჩუქარი მათთვისაც წინასწარ გამზადილი იყო. მიიღეს და წავიდნენ.

ყველა ეს ჩამოთვლილი დასტები ჩერდებოდნენ აგრეთვე სხვა ხანების კარზე, რომლებსგანაც გამოელოდნენ რაიმე საჩუქარს.

დასტებში და თავის ჩეხაში მონაწილეობას იღებენ პატარა ბავშვებიც, რომლებსაც ეს სანახაობა ძალიან იზიდავს. ზოგი დედმამა ბავშვის დაბადებიდანვე აღუთქვამს,

რომ „თუ ჩემი შვილი გაიზრდება, როგორც კი იარაღის მოქნევას შეიძლებს, თავის ჩეხაში გავგზავნიო“.

ქალები, საზოგადოდ, მისტერიებში აქტიურ მონაწილეობას არ იღებენ; ისინი დადიან, ან სხედან ქუჩებში და თავიანთ მწუხარებას ტირილით და კივილით გამოთქვამენ. ხოლო ამ შემთხვევაში ქართველი ქალების ტირილი და შეკვივლება არ გამიგონია. ისინი თითქო უფრო ერთობოდენ, ვიდრე წუხდენ.

*
*   *
*

როდესაც მთელი სოფელი შემოიარეს, ყველა დასტებმა და გამყოლმა ხალხმა თავი მოიყარეს სოფლის განაპირას, საგამგეოდ ამორჩეულს მოედანზე. ჯერ ყველა დასტები ფერხულში ჩაებენ, იცეს გულში ხმლები და ზურგზე ჯაჭვები, თავის დამჭრელებიც, მოღლილი ხტომითა და ყვირილით, სისხლიანი სახეებით მიყავდათ სათითაოდ. ზოგიერთი მათგანი ყოჩაღად იყო. თავი ამაყად ეჭირა, როგორც ომში გამარჯვებულ მეომარს.

როდესაც ხტომა და ყვიროლი დასრულდა, ყველა გააგზავნეს აბანოში. ხოლო წინასწარ, სანამ დასტები მთლად

დაიშლებოდენ, მათ სასარგებლოდ მოაგროვეს ხალხში ფულები. ამის შემდეგ შეუდგენ წარმოდგენის მოწყობას, რომელსაც „თაზიე“ ე. ი. სამგლოვიარო წარმოდგენა ეწოდება.

წარმოდგენა წარმოებდა სპარსულ ენაზე, სპარსელი სეიდის მეთაურობით, რომელიც ასრულებდა უმთავრეს როლს. მას, მართლაც, კარგი ხმა ჰქონდა, რბილი, საამოდ მოსასმენი. თითონ უგრიმოდ იყო. დანარჩენი „მსახიობები“ გრიმებში იყვნენ. წარმოდგენის შინაარსი აქაც ჰუსეინის მოკვლის ისტორია იყო. მოედანზე (სცენაზე) იდგა დიდი სკამი (ტრიბუნა). წარმოდგენის მეთაურმა, პირველმა მსა-

101

102

ხიობმა, მოთქმით მოუთხრო ხალხს ჰუსეინის სიკვდილის ამბავი. ლაპარაკის დროს, შიგა და შიგ, სიმღერას წამოიწყებდა, რითაც მწუხარების სიმძიმეს ამსუბუქებდა. მისი ხმა ხავერდით რბილი იყო, ტკბილი, როგორც შორეული ზარის ხმა და სევდიანი. ამავე დროს სცენაზე შემობოდნენ ცხენოსანი მსახიობები, ხმლებ-ამოდებული. მოქონდათ რაღაც საშინელი ამბავი და მიაჭენებდნენ ისევ. ცხენების ასე ხშირი ჯირითი ახალისებდა წარმოდგენას.

„ქვეითი“ მსახიობები ერთმანეთს თითქმის არც კი ელაპარაკებოდენ. ყველა მათგანი უფრო იმას ცდილობდა, რომ თვისი როლი ლამაზად ემღერნა. თვით პიესის შინა-არსის მკაფიოდ გადმოცემას არც ერთი არ ცდილობდა.

სცენის გარშემო ბევრი ხალხი იყო თავმოყრილი როგორც თვით მარტყოფიდან, ისე ახლო სოფლებიდანაც იყვნენ მოსული. წარმოდგენის ერთი მხარე მაყურებელ ქალებს ეჭირათ. ისინი ჩვეულებრივ დღეებში რომ ყველა უჩადროდ დადიოდენ, ახლა ამ საერთო თავყრილობის დროს ყველანი ჩადრებში იყვნენ, მხოლოდ უნიდაბოდ. თვით ჩემს მეუღლესაც ჩადრი დაახურეს და გარს შემოერთყენ წინასწარი მოსაზრებით, რომ ვინმე ფანატკ პროვოკატორს რაიმე ცოდვა არ დაეტრიალებია, რაც ასეთ შემთხვევაში ადვილი შესაძლებელი იყო.

წარმოდგენის პირველმა ნახევარმა შუადღემდე გასტანა. მზიანი დღე იყო. რაც უნდა მაღალი ადგილი იყოს, სამხრეთის მზე მაინც საშინელებაა, თუ ჩრდილი არ გფარავთ. თითქმის ყველა მაყურებლები მიწაზე ისხდენ, მტვერში, ეწეოდენ პაპიროსს, ჩიბუხს და ჭამდენ ხმელ ხილს, კვახისა და საზამთროს მოხალულ თესლში არეულს.

წარმოდგენას ხელს უშლიდენ შიგა და შიგ ქალები თავიანთი შეუწყვეტელი კისკისით და ლაპარაკით. ამას იწვევდა ის, რომ ქალებს არ ესმოდათ სპარსული ლაპა-

რაკი. ამიტომ, სადაც საჭირო იყო გლოვა და ტირილი, სწორედ მაშინ იცინოდენ. ამ შემთხვევაში სპარსულად მო-

ლაპარაკე, არაბულად გამოწყობილი მსახიობი, ერთბაშად ხმას გამოიცვლიდა და ქართულად მოითხოვდა ხალხისგან წესიერების დაცვას, მაგრამ მას ყურს არავინ უგდებდა.

104

წარმოდგენა შუაზე შეაჩერეს. ეს ჩვეულებრივი ანტრაქტი მეგონა. მაგრამ ასე არ იყო. მსახიობები სადღაც მიიმაღენ. ტრიბუნაზე ავიდა წარმოდგენის მეთაური სეიდი. მან ჯერ დალოცა ხალხი. შემდეგ მიმართა ხალხს, რათა გაეღოთ შესაწირავი მსახიობთა სასარგებლოდ, ვისაც რამდენი სურდა. მსახიობები, რომლებიც აქამდე მიმალული იყვნენ, გამოჩნდნენ ხალხში ჯამებით, ქალაღებით და ფანქრებით. გაფაციცებით მომჩერებოდნენ ყველას და, თუ ვინმე წაიღებდა უბისკენ ხელს (სპარსელი კაცი ფულს უსათუოდ უბეში ინახავს), მსახიობებიც მაშინვე ჯამს გაუმვერდნენ. შეწირულება ნებაყოფლობით იყო. ვინც რას გაიღებდა, მსახიობები აცნობებდნენ ტრიბუნს და ისიც, შემწირველის სახელის წარმოთქმითა და შეწირულის რაოდენობის მიხედვით ლოცავდა საჯაროდ ყველა დიდი და პატარა წმინდანების სახელით. ვინც მეტს შეწირავდა, მის სახელს უფრო მეტად და ყველას გასაგონად დაიყვირებდა.

ხანდახან შეწირვა შეწყდებოდა. თითქო შემწირველი აღარავინ იყო. მაგრამ სეიდი მაინც შეუწყვეტლად გაიძახოდა:

— აბა, შემოსწირეთ, თქვენი სულისა და ოჯახის საცხოვნებლად და დოვლათის გასადიდებლად. ღმერთი ერთს ათასად გადაგიხდით!..

რასაკვირველია, ფულის შეწირვის გარშემო ლაპარაკი ქართულად დაიწყეს. ამ შემთხვევაში სპარსული ენა ზარალის მეტს არაფერს მოიტანდა, რადგან მას დიდი უმრავლესობა ვერ გაიგებდა. განსკუთრებით ქალები და ბავშვები.

შეწირულება მგონი ოცჯერაც შეწყდა, მაგრამ სეიდი მაინც არ ეშვებოდი. იმდენს იყვირებდა რომ, ბოლოს და ბოლოს, მაინც ვიღაც გააცოცებდა უბისკენ ხელს ფულე-

105

ბის ამოსაღებად. ამ დროს საზოგადოება და თვით სეიდიც ატეხდნენ ხელახალ ხმაურს, ახალი დალოცვით.

მაგრამ ფულის შემწირველთა რიცხვი მაინც მალე გამოილია.

სურ. 14. მისტერიები.

ამით თითქო უნდა გათავებულიყო ჯილდოს რაოდენობა, წარმოდგენაც ისევ განახლებულიყო, მაგრამ სოფელს სხვანაირი წესები ჰქონია. ვისაც ფული არა აქვს, იმას შეუძლია შეწიროს ჭირნახული. ეს უფრო ადვილი მოსახერხებელია, მაგრამ ყანები ჯერ მომკილი არ ჰქონდათ. წარსული წლის მოსავლიდან შეწირვა ბევრს არ შეეძლო, რადგან უთავდებოდათ წლის მოსავალი.

ყოველ შემთხვევაში, ვისაც შეეძლო, წირავდა ფულის მაგიერ პურს, ქერს, ლობიოს და სხვას ხუთი-ათი კილოდან დაწყებული, ვის რამდენიც სურდა. სიტყვიერი დას-

107

ტურით რომ შეწირულს ახლავე გადაიხდიდა, სელიც ამ-
რიგად გადასცემდა ხალხს. მაგრამ. ვისაც ჭირნახული არ
ჰქონდა, ისინი წირავდენ მომავლის იმედით. ამიტომ მათი
სახელი იწერებოდა ცალკე. ასეთ შემწირველთა რიცხვი
უფრო ბევრი აღმოჩნდა. ამასთანავე, ისინი უფრო გაბე-
დული და გულუხვიც გამოდგენ. მათი საქციელი რაღაც
საეჭვოდ გვეჩვენა, მაგრამ, როგორც დაგვარწმუნეს, ამ
დროს და ამ სახით შეწირულება არას დროს არ დაიკარ-
გება თურმე. შემწირველს რომ სრულიადაც არაფერი ექნეს,
თავის ვალს მაინც გადაიხდის.

ასეთი შეწირულების აღრიცხვამ უფრო დიდხანს გასტანა.

შეწირულებაში მონაწილეობას ქალებიც იღებდენ. მაგ-
რამ მათ ნაღდი ფული ძალიან მცირე აღმოაჩნდათ. ამი-
ტომ ისინი თავიანთ ქსოვილებს წირავდენ. მაგალითად:
წინდებს ხელთათმანებს, ქისებს და სხვა. სეიდი ამასაც
სიამოვნებით იღებდა და ჩვეულებრივ ლოცვა-კურთხევას
უგზავნიდათ, მაგრამ შემწირველთა სახელს არ ახსენებდა.
სპარსულ კულტურას ჯერ იქამდე ვერ მიუღწევია, რომ
ქალის სახელი საჯაროდ წარმოთქვას.

წარმოდგენის დროს ბავშვები დიდ ხალისს იჩენდენ. ისი-
ნი ყოველ მოელენას მხიარული ყიჟინით უპასუხებდენ. შე-

საწირავს შეძლებისდაგვარად იღებდენ, მხოლოდ რა-საკვირველია, თავის მშობლების ხარჯზე.

კარგა ხანმა გაიარა. მზე გადაიხარა. ქუჩებში ნახე-ტიალევს, მთელი ოროცი დღის ნაგმევ ხალხს მოსვენება უნდოდა. ზოგმა ველარ გაძლო და წავიდა. შემწირველთა რიცხვი, როგორც ჩანდა, გამოიღია. სეიდი კიდეც კარგა-ხანს ყვიროდა დაუზარებლად. მაგრამ, ბოლოს, როგორც იქნა, მას ყელში ხრინწი გაუჩნდა, ხმა ველარ დაიმორჩი-ლა და, ილაჯ გამოცდილი, გაჩუმდა. თუმც ახლა მისთ-ვის ყვირილი მაინც და მაინც იმდენად საჭირო აღარ იყო.

108

ამის შემდეგ განაახლეს წარმოდგენა, მაგრამ ხალხი ეკვე ნახევარი აღარ იყო. თვით მსახიობებსაც ხალხის დაკარგოდათ. ამტომ წარმოდგენა მალე დაასრულეს და მოედანიც დაცალიერდა.

ასე დასრულდა ფერეიდნელ მაჰმადიან ქართველთა მაჰარამის მისტერიების წარმოდგენები ქუჩებში, ღია ცის ქვეშ. დამთავრდა მწუხარების სისხლიანი წუთები.

109

თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი დ ე

ქართველი ხანები. მათი სოციალური მდგომარეობა. შუღ-ლი. უსწავლელობა. გადაგვარება და მოღალატეობა.

ფერეიდნელი ქართველების ბედს უმთავრესად ხანები განაგებენ. ძველი ტრადიციული უფლება, როგორც მთელ სპარსეთში, აქაც მთლიანად დარჩენილა. ხანი დიდი კაცია არა მარტო თავისი ყმებისა და ნოქრებისთვის, ის დიდი კაცია ყველასთვის, ვინც იცნობს, ვინც მის სახელს გაი-გონებს. ასე უყურებს ხანებს მთავრობაც. ვინც კი მთავ-რობის მხრივ სოფლისკენ დაიძვრის, პირველად ხანს მია-დგება კარზე. მთავრობის განკარგულება ხანებმა უნდა გა-ატარონ ცხოვრებაში. ხალხს უნდა გადასცენ, ჩააგონონ, ურჩიონ და, თუ საჭირო იქნება, სასტიკი ზომებიც მი-იღონ. კანონის დარღვევისათვის პასუხი თვით ხანს მოე-თხოვება. თუმცა ამ მხრივ ხანი ძალიან იშვიათად ისჯება, რადგან ის ასრულებს იმას, რაც მისთვის და მთავრობი-სთვისაც ხელსაყრელია. ყოველი ადმინისტრაციული და-ვალება სასარგებლოა თვით ხანისათვის. ეს დავალებები უმთავრესად ფულების მოგროვებას შეეხება. ხოლო მოგ-როვილი ფულებიდან ხანის სასარგებლოდ რჩება რამ-დენიმე პროცენტი, დაახლოებით 5-10%-მდე.

ყოველ სოფელს თავისი ხანი ჰყავს. ქართულ სოფლე-ბის უმეტესობას საერთო წინამძღვრად ს ე ი ფ ო ლ ა ი ო -ს ე ლ ი ა ნ ი ჰყავს არჩეული. სვიფოლა ახალი ხანია. თავისი ყოჩაღობით მიუღწევია ამ ხარისხამდე ხუთმეტოდე

წლის წინად. ამიტომ ეჯავრება ის ძველ ხანებს. მუდამ მტრულ განწყობილებაში არიან მასთან. ამ ნიადაგზე, როდესაც სეიფოლას ჯერ ხანობის ხარისხი არ ჰქონდა მიღებული, სხვებმა მოინდომეს ხელი შეეშალათ.

იმ დროს თურმე სეიფოლას ხალხი კარგად შეიარაღებული ჰყავდა. ის თურმე იგერიებდა თავდამსხმელ ქურთემსა და ბახტიარებს და, ამავე დროს, თვითონაც ესმოდათ თავზე. ორივე შემთხვევაში ხშირად იმარჯვებდა და ამის შედეგად ფულსაც ახდევინებდა. ალებული ფულებიდან ნაწილი მთავრობისათვის უნდა გადაეცა. ეს შემურდათ სხვა ხანებს, რომლებსაც აღარ შეწევდათ უნარი შეიარაღებულ მეომრებს წინ გაძლოდნენ. მათ დაუწყეს მტრობა. დააბეზლეს და საქმე იქამდე მიიყვანეს, რომ სეიფოლასთვის როზგი უნდა დაერთყათ. როზგის დარტყმა კი ნიშნავდა ხანის ღირსების დაკარგვას. ხოლო მოწინავეობის როლი ისევ მოწინააღმდეგე ხანების ხელში გადავიდოდა და, მაშასადამე, მათი წლიური შემოსავალიც აიწევდა. საქმე თურმე სასწორზე იდო. სეიფოლამ ჩუსტები გაიძრო და ის იყო უნდა როზგის ქვეშ გაწოლილიყო, მაგრამ იმ წუთში ისფაჰანიდან ბრძანება მოვიდა: აღარ დასაჯოთო. სასჯელი, მართლაც, აპატივეს, მაგრამ სეიფოლას იმდენი დაეხარჯა ამ საქმის დევნაში, რომ ხანის ხარისხის მეტი თითქმის აღარაფერი დარჩა.

დავავი უმთავრესად მარტყოფელი ძმები ზეინალაბდინ ხანი და მატყული ხანი იღებდნენ მონაწილეობას. ამის შემდეგ ისინი პირველად შერიგდნენ ჩვენის მიზეზით, როდესაც მატყული ხანმა მიგვიწვია სადილზე თავის ოჯახში.

სიღარიბეში ჩავარდნილი ხანებისათვის სოფლების მეთაურობა და გამგეობა მეტად საჭირო და სარ-

¹ ეს ამბავი მიაშო თვით სეიფოლას ვაჟმა — ალი აქბერმა.

112

გებლიანია. მათ აღარც ადგილები აქვთ იმდენი, რომ მისი ღალით იცხოვრონ და არც მუშობა შეუძლიათ. ამიტომ ებლაუჭებიან ისინი ადმინისტრატულ უფლებებს.

ამჟამად ზემომარტყოფი ორი ხანის განკარგულებაშია. უმეტესი ნაწილი მცხოვრელებისა სეიფოლას ემხრობა, უმცირესი — მატყული ხანს. გლეხები ყოველგვარ გადასახადს თავიანთ ამორჩეულ ხანს აბარებენ. ხანი აღებული ფულიდან ნაწილს კუთვნილებისამებრ, მთავრობას აბარებს. დანარჩენს — თვითონ იღებს შრომის ჯილდოდ. ამ დანარჩენს კი შეადგენს 5%, რომელსაც ხანი თავის ნებით ამატებს გადასახადზე. გლეხებმა იციან ეს, მაგრამ ასეთი წესი დაკანონებულია ძველადვე, რომლის წინააღმდეგ აშკარად ვერ ილაშქრებენ.

მარტყოფში არიან აგრეთვე ისეთი გლეხები, რომლებიც ვერც ერთს ხანს ვერ მიმხრობიან, რადგან ერთისაც ეხატრებათ (უფრო კი ეშინიათ) და მეორესიც. ისინი თავიანთ გადასახადს შუაზე ჰყოფენ: ნახევარს ერთს აძლევენ, ნახევარს — მეორეს, რომ ორივე მადლიერი დარჩეს. ასეთი არაბუნებრივი მდგომარეობა, ცხადია, აწუხებს გლეხობას, უნერგავს სიძულვილს და უნდობლობას. ერთმა გლეხმა მითხრა:

— ხანები ჩვენშიც უნდა მოისპოს ისე, როგორც თქვენ მოგისპიათო.

გლეხი უკვე გრძნობს, რომ ხანი მისი პარაზიტია. არც

ერთმა ხანმა, სეიფოლას გარდა, ქართული წერაკითხვა არ იცის. მათ სპარსულის ცოდნაც ძალიან მცირე აქვთ. ზოგმა სპარსული სრულებით არ იცის. ისინი არც ეტანებიან სწავლას. არც ერთს თავისი შვილი ჯერ სოფლის გარედ სასწავლებლად არ გაუგზავნია. თუ რამეს ასწავლიან,

113

ისევ შინაურული წესი. ერთმა ხანმა ლაპარაკის დროს გაკვირებით წამოიძახა:

— სკოლაში რა უნდა ისწავლონ ჩვენმა შვილებმაო!

მან, მართლაც, არ იცოდა რა უნდა ისწავლოს მისმა შვილმა იმის მეტი, რასაც სწავლობენ ოჯახში. მისი შვილები ახლაც არ დაიარებიან სკოლაში, რომელიც დიდის ვაი-ვაგლახით გაიხსნა ზემომარტყოფში 1928 წელს.

ხანის უფლება სოფელში აქამდე განუსაზღვრელი იყო. ის გლეხს დაიჭერდა, დაამწყვდევდა, ცემდა, სიკვდილითაც დასჯიდა.

ერთი ასეთი მაგალითი მომხდარა თვით მარტყოფში ძველი მთავრობის დროს. ხანებმა ჩამოახრჩვეს გლეხი კანონის დაუკითხავად, და მათთვის პასუხი არავის მოუთხოვია.

გლეხს თუ რაიმე დაჭირდება, პირველად ხანს უნდა მიმართოს. ამრიგად, ხანი სოფლის ბატონიც არის, ვექილიც, ადმინისტრატორიც, მისი წინამძღოლი და თითქმის ყველაფერი, რომლის იქეთ წასავალი გზა გლეხს აღარა აქვს.

დაეკარგება რამე გლეხს, იგი ხანს განუცხადებს. ხანი მაშინვე აფრენს თავის მარქაფა კაცებს ქურდის აღმოსაჩენად. თუ დაიჭირა, ტყავს გაადრობს. მაგრამ, თუ ქურდი არ აღმოჩნდა, გლეხს ეჭვი შეაქვს ხანის მოქმედებაში:

„ქურდს კი იპოვნინდა, მაგრამ, ალბათ, ქრთამი აიღო და გაუშვაო“. ასეთი შემთხვევითი შემოსავალი ხანს ბევრი აქვს.

ეს არის უმთავრესად ხანის მოქმედების საზომი. დანარჩენ დროს ის მუქთა ხეტიალში ატარებს. ან არა და მუხლმოკეცილი ზის ხალიჩაზე, ეწევა თამბაქოს, თრიაქს, ჰამიშს და ერთობა ქარვების მარცვლების ჩამოთვლით. ქუჩაში გავლის დროს ხანი თავის ჩუსტს ქუსლს არ ამოუწევს. ის დადის ქუსლშეკეცილი ჩუსტებით და, სადაც მივა, ტო-

114

ვებს კარებში, თითონ კი წინდებისამარა მოიკეცება ხალიჩაზე. ქუსლჩაკეცილი სიარული მისი დიდკაცობის დამატკიცებელია. ასე სიარულს ქალაქებშიც არ ერიდებიან.

*

* *

მატყული ხან ონიკაშვილი ხანშიშესული მოხუცია. ეტ-

ყოფა თმა გათეთრებია, მაგრამ ჩინებულად შეუღებავს. ასე რომ შუახნის კაცს მოგაგონებთ. ახოვანი. სუფთა სახის. ნამდვილი კახელი. ქართულის კარგი მცოდნე, მაგრამ ეტყოფა ამ ბოლო დროს გული აუცრუებია ქართულზე. სპარსული ლაპარაკი უფრო ემარჯვება. შიგა და შიგ გამოურევს საბოდიშოდ:

— ქართული კარგად ვიცოდი, დამვიწყებია.

მას ისევ აქვს ძველი თავადური სიღარბაისლე, სიღინჯე და, ასე ვთქვათ, სიზარმაცე. მის სახესა და სხეულს დაღლილობა ეტყობა. ბეჭები დაწვრილებია, მოხრილია, მაგრამ მას არ ეტყობა გაჭირვების დაღი, შრომის ნაოჭები. ლაპარაკობს დინჯად, ნელის ღიმით, მეტწილად საქართველოს შესახებ.

— „ლამაზია საქართველო? მთები არის? ცივი წყაროები თუ გაქვთ?..

— ლამაზია. ცივი წყაროებიც არის. ჩვენი მთები უფრო დიდი და უფრო ლამაზია თქვენსაზე.

აღბათ! ადასტურებს თითონ ჩაფიქრებით და კითხულობს, თუ არიან საქართველოში მუსულმანები, მეჩეთები თუ არის.

— ბევრია ვეუბნები, — მეჩეთებიც არის.

მის სახეზე სიამის ღიმილმა გადაირბინა.

— მაშ, მეჩეთები არის?.. ძალიან მინდა ვნახო საქართველო.

— მობრძანდით. ნახეთ. სასიამოვნო იქნება ჩვენთვის.

115

მან საქართველოს ნახვა მოინდომა მის შემდეგ, როდესაც გაიგო, რომ აქ მეჩეთებიც არის, სადაც შეიძლება ილოცოს ყოველდღე ხუთჯერ. აგრეთვე ჭამოს მუსულმანის მიერ მომზადებული სადილ-ვახშამი და დაიძინოს მუსულმანის ბინაზე.

— მაშ, მუსულმანები ბევრი არიან საქართველოში?..

— განმეორებით კითხულობს მატყული ხანი.

— ბევრი, დიახ! — ვეუბნები და მის სახეზე ვხედავ ისევ გაკვირვებისა და სიამოვნების ღიმილს.

ის აქებს მაჰმადის რჯულს და თან ამბობს, რომ პატივს სცემს ქრისტესაც, რომელიც, მუსულმანების ანგარიშით, ითვლება მსოფლიოში მეოთხე წინასწარმეტყველად და ყველაზე დიდად, გარდა მაჰმადისა.

ის ხშირად იგოიებდა ლადო ა ღ ნ ი ა შ ვ ი ლ ს დიდის ქებით, რომელიც ცხოვრობდა თურმე მის ბინაზე რამდენიმე დღე.

— „ლადო კარგი კაცი იყო, სწორედ მად იჯდა, სადაც თქვენ ზიხართ. გვირჩევდა ენას ნუ დაკარგავთ, ადგილმამული შეიძინეთ“. შემდეგ ლადოს ღირსების მაღლი ასაწევად ცოტაოდენი ტყუილიც გამოურია:

— ლადოს ათი ნოქარი ახლდა თანაო.

ჩვენ ვიცით ლადოს არა თუ ნოქრების სამყოფი, თავის სახარჯო ფულიც საკმაოდ არ ჰქონდა; მან, ფერეიდანში მოგზაურობის დროს, ისფაჰანში ერთი მადლიანი სომხისგან აღებული ვალი — ოცი თუმანი, — ტფილისში დაბრუნების შემდეგ გაისტუმრა და ეს ფული აქაც სხვისგან ისესხა.

— ვინ არის თქვენში შაჰი, როგორია? იკითხა მან.

— ჩვენში შაჰი აღარ არის. აღარც თავადები. ყველა წოდება გათანასწორებულია. მოისპო კერძო საკუთრება. ყველაფერი — „დოვლათისაა“ (სახელმწიფოსი).

116

ის გაკვირვებით ისმენდა ყოველივეს. ახლა მის სახეზე აშკარა გაუგებრობა გამოიხატა. წარმოდგენელმა ეჭვმა შეიპყრო. ამგვარმა ეჭვმა შეიპყრო ყველა შის გვერდით ხალიჩაზე მოკეცილი ხანები, რომლებიც ხმა გაკმენდილი, ჩიბუხის წევით, ისმენდნენ ჩვენს ბაასს.

სურ. № 16 ძმ. ონიკაშვილები, სეიფოლა იოსელიანი.
მარჯვნიდან (1) ამბაკო ჭელიძე

— როგორ შეიძლება უშაჰო ქვეყანა?.

— რატომ, შეიძლება. ისე, როგორც თქვენი მეჯლისია მაგრამ ცოტა უფრო კარგად...

და რადგან ამჟამად სხვაგვარი გნმარტება შეუძლებელი იყო, მალე გადავედი სხვა ლაპარაკზე.

სხვები მოწიწებით შესცქეროდნენ მას და უპირატესობას აძლევდნენ მის ლაპარაკს. იშვიათად თუ რამეს იტყოდნენ, ისიც მოკლედ და ჩუმად.

მატყული ხანი საპატიო ალაგზე იჯდა. სხვები გარშემო უსხდნენ ვეზირებივით და ჩიბუხის წევით ყურს უგდებდნენ მის დარბაისლურ ლაპარაკს. მთელი ეზო მნახველ-

117

ბით გაივსო. მან ნება არ მისცა თავის მუდამში მყოფ ქალებს დავენახეთ ჩვენ. მხოლოდ ეზოში გავლის დროს, ფანჯრიდან შეგვასწორეს თვალი სიფრთხილით, რომ სხვას არავის შეენიშნა.

ჩვენთან ლაპარაკის დროს რამდენიმე საათი მუხლ-გაუმართავად იჯდა. ის მხოლოდ ერთხელ წამოდგა, დაიჩოქა, სადამოს ლოცვის წესი შეასრულა და ისევ თავის ალაგზე დაეშვა. ცხადია, ეს იყო მეხუთე ლოცვა, რომელიც უნდა შეესრულებია მას დღე და ღამის განმავლობაში. და ამ ერთსა და იმავე ლოცვას, ერთი და იგივე სიტყვებით, ერთი და იგივე სასოებით, ხალისით, რწმენით ასრულებს ის მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში და მაინც ვერ ძღება იგი, ვერა გრძნობს, რომ ეს უაზრო ბგერა ვერაფერს მიცემს მას, პირიქით, ის მზათაა ყოველი მისი ხელის შემშლელი დაახრჩოს. ამიტომ იჩივლა: „ერთი რწმენა ღა დაგვრჩენია და ამასაც წაგვართმევენო“.

სამწუხაროდ, ჯერ არაა სპარსეთში ისეთი ძალა, რომელიც მას ამ რწმენას წართმევდა, რომლის სიკეთე მიუწვდომელია მატყული ხანებისთვის. ის მხოლოდ მაშინ დამშვიდდა, როდესაც დაინახა, რომ მე მას „რჯულს ვერ წავართმევდი“. ამ ჩემს სისუსტეში მან ჩემი კაი კაცობა დაინახა. ამიტომ იყო მისი მასპინძლობა ხალისიანი, უხვი. ამიტომ გახსნა მან საჩხუბრად შეკრული წარბები და ღიმილით ამბობდა: „ლადოც სწორედ მაგ ადგილზე იჯდა, სადაც შენ ზიხარო“.

ლოცვის შემდეგ შეუდგა ისევ თამბაქოს მოწევას. ჩიბუხს გამოცლიდა თუ არა, მეორედ გაამზადებდა. მან იგრძნო რაღაც შინაგანი უხერხულობა, ალბათ იმიტომ, რომ მე არაფერს ვეწეოდი და ძალაუნებურად თვალს ვადევნებდი, თუ როგორი გულისყურით ადევნებდა იგი მიზნედილ თვალებს ყალიონის თუხთუხსა და იქიდან გამო-

118

სულ ბოლს, რომელიც ბამბის ქულასავით დასტრიალებდა თავზე. იგი ხანდახან წამოიძახებდა:

— ბის მილლაჰი!.. (სახელითა უფლისათა).

ბოლოს წარმოთქვა:

— არ შემიძლია შეუწყვიტო. გაფუჭებული ვარ.

საზოგადოდ, ხანების უმრავლესობა „გაფუჭებული“ იყო ოპიუმისა და სხვა ნარკოტიული ნივთიერების მოწვეით. განსაკუთრებით ოპიუმი მარტო მოსაწვეად არა აქვთ. ის მათი საექიმო საშუალებაც არის. ყოველგვარ ავადმყოფობის დროს ყლაპავენ პაწია ნამცეცებს, რომელიც აყუჩებს ტკივილს უსათუოდ. მაგრამ არ იციან, თუ რა ვნებას აყენებს ის მათ სხეულს საერთოდ.

ან კი რა უნდა გააკეთოს ხანმა გარდა ოპიუმის, ჰაშიშის და თამბაქოს მოწვევისა, როდესაც არა აქვს არავითარი გასართობი, უსაქმურ დროს მოსაკლავადა: ის მუდამ მოკეცილი ზის ხალიჩაზე და მიჩერებია თავის ქომებს ან გივეს¹, რომელიც უწყვია შესავალ კარებში.

მაგრამ, როგორიც უნდა იყოს მათი წარსული, ისინი უკვე განადგურებისა და გადაგვარების გზაზე დგანან. ახალ-

მა ცხოვრებამ ბევრი რამ წაართვა მათ. მათი როლი შემცირდა. ისინი მთავრობის უბრალო მოხელის როლს ასრულებენ. ეს არის მათი უკანასკნელი ამოსუნთქვა. როგორც დაკვირვებიდან ჩანს, ქართულ ენას პირველად ქართველი ხანები ივიწყებენ და შემდეგ მათზე დამოკიდებული, მათი გავლენის ქვეშ მყოფი გლეხები. ამის მაგალითს, სხვათაშორის, სოფ. ქვემო მარტყოფი წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს სოფელი მხოლოდ ოთხი კილომეტრითაა დაშორებული ზემო მარტყოფს, მცხოვრებნი მთლიანად

---

¹ გივე — ბამბის ნართისგან მოქსოვილი ჩუსტია, რომელსაც ძირიც ჩვრისგან აქვს მინაკერი. იგი გრილია და სპარსეთში დიდი გასავალი აქვს.

გადასული არიან სპარსულ ენაზე. ქართული ლაპარაკი მხოლოდღა მოხუცებულებმა იციან და ეს იმიტომ, რომ მათი ხელმძღვანელი ხანები, როგორც ეტყობა, თითქმის ასი წელიწადია ქართულად აღარ ლაპარაკობენ. ასევეა შედარებით სხვა სოფლებშიაც, სადაც ქართული დაუვიწყნიათ, ან უკვე ივიწყებენ. და იმ სოფლებში, რომლებიც სხვა ეროვნების ხანის ხელში გადასულან, ისინი თავიანთ ქართველობაზე აღარც კი ლაპარაკობენ. თვით ის ხანებიც კი, რომლებსაც ჯერ ქართული ენა არ დაუვიწყნიათ, შერეული ენით ლაპარაკობენ. მათი ენა შესამჩნევად განსხვავდება მდაბიოს ენისაგან.

ამგვარად ქართველების გადაგვარება ჯერ ცხოვრების სათავეში მდგომ ხანებში დაწყებულა და შემდეგ, მისი გავლენით, გლეხებზე გადასულა. მათი სიტყვიერი გადმოცემით, ს. ქვემო-მარტყოფი ლალატით ყოფილა დაარსებული. მაგალითად: ქერიმ ხანთან ჩხუბის დროს ქართველებისთვის უღალატნია ერთ ხანს და ქერიმ ხანის ჯარს მიმხრობია. ქართველების დამარცხებისა და გამაჰმადიანების შემდეგ მოღალატე ხანი, რადგან მისი იმ სოფელში დარჩენა აღარ შეიძლებოდა, გამოუთიშავს ქერიმ ხანს, ოთხი კილომეტრის დაშორებით ადგილი მიუცია, ყმები უჩუქებია და დაუსახლებია. ამის შემდეგ დარქმევია მას ახორე ფაინ ნაუ ქვემო მარტყოფი. იმ ხანის გვარი, მისი ჩამომავალი, არიან გადაგვარებული ჰასან ხანი და ბალირ ხანი, რომელთა გადმოცემით, ქართული ლაპარაკი მათმა მამა-პაპამაც არ იცოდა.

ს. ქვემო მარტყოფის დაარსებაზე სრულიად სხვა ნაირად აქვს გადმოცემული სეიფოლლა იოსელიანს, რომელიც დაბეჭდილია ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ს მიერ გამოცემულ „ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანში“. „ყოფილა ვინმე მევიკნე ნასირა მარტყოფელი მასიტაანი. მასთან შემთხვე-

ვით მისულა ყაჩაღი ქერიმ ხანი. ქერიმ ხანს მეციკნეს-
თვის უთქვამს, წადი, სოფლიდან ერთი ლიტრა პურიც მო-
გვიტანე, საუზმე ვჭამოთო. მეციკნემ პურიც მიუტანა და
ბატკანიც დაუკლა. წასვლის დროს, ქერიმ ხანმა მეციკნეს
სახელი ჰკითხა. შემდეგ უთხრა: თუ გაიგო რომ დიდი
სახელის კაცი გავხდე, სადაც ვიყო მოდი, მინახულიო“.
როდესაც ქერიმ ხანი გამეფდა, ნასირამ მიმართა დახმა-
რებისთვის და ქერიმ ხანმაც უბოძა მას სულთნობა. ამის
შემდეგ დასახლდა ქვემო მარტყოფში, რომელიც იწოდებო-
და ნასირ-ხანად. გაშენებულია სოფელი. მისი ჩამომავალი
არის ბაღირ ხანი“.

ასეთია მოლედ სეიფოლას მიერ გადმოცემული ამბავი.
მაგრამ ამ გადმოცემას რაღაც ზერელე ხასიათი აქვს. ქე-
რიმ ხანმა, შესაძლებელია, ერთს პატივისცემაში უბოძა
„სულთნობა“, მაგრამ მეციკნე მარტო ამ „წოდებით“
სოფელს ვერ ააშენებდა. მისთვის საჭირო იყო მიწა, ყმე-
ბი და ფული. ამის შესახებ კი სეიფოლას გადმოცემაში
არაფერია მოხსენებული. ამიტომ, თუ ქერიმ ხანი ურევია
მარტყოფის დაარსებაში, ამას, მართლაც, მათ გამაჰმა-
დიანებასთან უფრო ექნება კავშირი.

121

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

**გლეხები. მათი ბატონყმური მდგომარეობა. სიღარიბე. შინა-
ური მართველობის წესი. ექვსი ბატონი. შინაური მრეწვე-
ლობის სისუსტე.**

ფერეიდნელი გლეხის მდგომარეობა, რასაკვირველია,
ისევე როგორც მოელი სპარსეთის გლეხობის, მეტად მძი-
მეა, საოცარი და თანამედროვე კულტურული ადამიანი-
სათვის ყოვლად აუტანელი. ის არა გავს დღევანდელი ჩვე-
ნი გლეხობის ცხოვრებას. ჩვენმა გლეხმა ასი წლით უნდა
დაიხიოს უკან, რომ იგრძნოს ის უუფლებობა და დამ-
ცირება, სიმწარე, რომელსაც განიცდის ფერეიდნელი გლე-
ხი. ის დღესაც ბატონყმურ მდგომარეობაშია. მისი ბედი
დამოკიდებულია სხვის ავსა და კარგზე. ის ყველას ეკუ-
თვნის, თავისი თავის გარდა.

გლეხების დიდ უმრავლესობას სრულებით არაფერი გა-
აჩნია. ისინი პირდაპირ ბატონყმურ დამოკიდებულებაში
არიან ხანებთან და შეძლებულ ვაჭრებთან, რომლებსაც
ფულით შეუძენიათ გაღატაკებულ ხანებისგან ადგილ-მა-
მული და სოფელში გამაგრებულან. გლეხების პატარა ნა-
წილი მცირე ადგილ-მამულის მქონეა. ხოლო კიდევ უფრო
პატარა ნაწილს ცოტაოდენი ქონება შეუძენიათ და ასე თუ
ისე „მდიდრებათ“ ითვლებიან.

ასეთი სიღარიბისა და უფლებობის შედეგია მათი უსწავლელობა და, მაშასადამე, ცრუმორწმუნეობაც; ან კი რა უფლება უნდა ჰქონოდა გლახს სპარსეთში, როდესაც თვით სახელმწიფო სხვისი უფლების ქვეშ იყო, ხოლო ყოველი ხანი თავის პაწია სამშობლოში თითქმის განუსაზღვრელი უფლებით სარგებლობდა. უფლება დამყარებული იყო ერთეულების საკუთრების პრინციპზე. საერთოდ, გლახს ექვსი ბატონი ყავდა: შაჰი, ხანები, მოლები, ვაჭრები, მემამულეები და მოიჯარადრეები. არა თუ რომელიმე გლახი, ზოგჯერ მთელი სოფელი ერთ რომელიმე ამ ექვს წურბელათაგანს ეკუთვნოდა და ეკუთვნის დღესაც. ის განაგებს მთელ სოფელს, როგორც სურს, გარეშე პირის ან თვით სახელმწიფოს შეუდავებლად. ის მისი საკუთრებაა: გაჰყიდის როცა უნდა, რამდენიც უნდა, ან გაცემს იჯარით იმის მიხედვით, თუ როგორ უკარნახებს მას თავისი პირადი მდგომარეობა.

გლახს ნება არა აქვს წინააღმდეგს ბატონის სურვილს. ის მუშაობს ქედწახრილი და დღეში ხუთი ბატონიც რომ გამოეცხადოს, ხუთივეს დაბლად თავი უნდა დაუკრას, და თავის ნაშრომიდან მიაერთვას გამზადებული ჭირნახული, თუმცა გლახისათვის, სულერთია, ეინ იქნება მისი ბატონი. ის მიწის საკუთრებაა, მაზედ მიჭედილი და მიწის ღირსებაც ამითი განიზომება. თუ კარგი მუშა-გლახებია, იქ მიწაც კარგად გაიყიდება.

მოსავლის გაყოფის წესი სხვადასხვანაირია.

სრულიად უქონელი გლახი თუ უცოლშვილოა, მთელი წლის განმავლობაში რჩება ბატონი მემამულის ხარჯზე. მაგრამ თუ ცოლშვილიანია, მაშინ მას ჩვეულებრივად ნამუშევრიდან წილი ეძლევა. მაგალითად: ვისაც საწარმოო იარაღი აქვს, ხარები ყავს და სათესლე აქვს, ის მიიღებს ჩვეულებრივად მოსავლის ორ მესამედს; ვისაც მარტო ხა-

რები ყავს, ის ნახევარს მიიღებს. მაინც კი გლახს იშვიათად ერგება იმდენი, რომ მას წლის ბოლომდე ეყოს. ამიტომ ის სესხულობს ბატონისგან, ან მოზიარესგან ახალი მოსავლის ანგარიშში. ამგვარად, ის მუდმივად დამოკიდებულია მემამულეზე, ვარდება მუდმივ სიღარიბეში და, თუ ცუდი მოსავალი დაუდგა, ბოგანო ხდება.

ასეთ მდგომარეობას ისინი თითქო უნდა გაედევნა სოფლიდან ქალაქისკენ, მაგრამ ეს ჯერჯერობით ძალიან იშვიათად ხდება. ქართველი გლახი ჯერ ისევ ძველებურად კარ-ჩაკეტილში ცხოვრობს. ის ქალაქს არ ეკარება, რადგან საამისო ცოდნა და მომზადება არა აქვს.

გლებებს აქვთ აგრეთვე თავიანთი „თვითმართველობა“ სწორედ ისეთი, როგორც ჩენში ძველად სოფლის მამასახლისი და მოსამართლეები იყვნენ.

მამასახლისის სპარსული სახელწოდება აქვს „ქათხუდა“, ხოლო მოსამართლეებს უწოდებენ „სეფიდრიშებს“, ანუ „თეთრწვერიანებს“, რადგან ყველა ისინი მოხუცებული არიან, და, მაშასადამე, სასოფლო საქმეებში უფრო გამოცდილი.

„ქათხუდა და სეფიდრიშები“ აწესრიგებენ სოფლის სადავო საქმეებს, მაგრამ აქ მათ წინ ეღობება ხანების მოქმედება, რომლებიც მეტი გავლენით სარგებლობენ. ამგვარად, მათი უფლება შეკვეცილა. მათაც ისევე ეშინიათ ხანების, როგორც ყოველ გლებს. ამიტომ თვით გლებობაც უწინ ხანებს მიმართავენ „საშველად“, ვიდრე თავიანთ არჩეულ კაცებს.

თუ რამეს ასრულებენ ეს არჩეული კაცები, მეტწილად ისევ ხანებისა და მთავრობის დავალებებს. ამიტომ გლებისთვის ისინი ზედმეტი ბარგია, რომელიც უნდა ზიდოს საკუთარი ზურგით, სრულიად უსარგებლოდ.

124

*
*   *
*

სპარსეთში ქართველ კაცს ვერც შინამრეწველობისთვის მოუცლია. ის იგივე გლებია თვით ფეხამდე, როგორც გადასახლების პირველს ხანებში იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ისფაჰანი განთქმულია ხელოსნობით, ამ ხნის განმავლობაში მას თითქმის არაფერი შეუთვისებია ისეთი, რომელიც მას ქალაქში ფეხს მოაკიდებინებდა. თვით მათ სოფლებშიც კი დიდი უმეტესობა ხელოსნებისა არაქართველები არიან.

მათი მდგომარეობა, როგორც ხელოსნის, ბევრად სჯობია მიწის მომუშავე გლებისას. ამგვარად, ფერეიდნელი ქართველები ვერც ქალაქს დაკავშირებიან და ვერც ადგილმამული შეუნარჩუნებიათ. მიზეზი მათი გაღარიბებისა, სხვათაშორის, ცრუმორწმუნეობაა. ამ მხრივ ისინი თავის მეზობლებს არ ჩამორჩებიან. 1927 წელს თოთხმეტი სული გაემგზავრა სალოცავად მექაში ჰაჯის წოდების მისაღებად. მათ შორის ერთი ქალი იყო, მარტყოფელი ხორშიდა. მას თავი მოწონდა იმით, როს ის პირველი იყო ქართველ ქალებში, რომელმაც გაბედა მექაში წასვლა.

მექაში მიმავალ ფანატიკოს ქართველს სიღარიბე ვერ აჩერებს, ის ყიდის ყველაფერს, რაც გააჩნია, ოღონდ „სული იცხონოს“. ის დაიმედებულია, რომ „ღმერთი ერთ ლუკმა პურს არ გამოუღვეს“. ასეთი იმედით მიდის ის, ხარჯავს ყოველივეს, რაც გააჩნია და დგება იმავე კაცთან წლიურ

მუშად, ვისაც თავისი ქონება მიყიდა.

დაღარიბება კიდევ არაფერია. მექაში წამსვლელთა გზის სიმორეს და სიძნელეს ბევრი ვერ იტანს. დამტკიცებულია, რომ წამსვლელთაგან 10% გზაში იხოცება. მისი ოჯახი ნადგურდება. მაგრამ ცრუმორწმუნე, შეუგნებელ ადამიანისთვის ასეთი სიკვდილი საკატიოდ ითვლება და მას ბევრიც შენატრის.

125

*
*   *
*

ამაეე დროს ქართველ კაცს სამასი წლის განმავლობაში სწავლაზე არ უფიქრია. ამ მხრივ ის ჩამორჩენილა ყველა თავის მეზობელ ხალხს. 15 სოფელში ერთი სკოლა არ ქონდათ. მხოლოდ 1928 წელს დაარსდა ერთადერთი სკოლა ახალი პროგრამით, რომელსაც პირველს ხანებში უნდობლად უყურებდენ.

აქამდე ბავშვებს წერა-კითხვას, ე. ი. ჩვენებურად რომ ვთქვათ, „ანა-ბანას“ ასწავლიდენ სასულიერო პირები — ახუნდები. ეს არაა სკოლა ნამდვილი მნიშვნელობით. მას არა აქვს არავითარი სისტემა. სწავლება დამოკიდებულია თვით მასწავლებლის ცოდნასა და ხასიათზე. ასეთ სკოლას სპარსეთში „მაქთაბს“ ეძახიან ე. ი. დაბალი ხარისხის სახალხო სკოლას.

ასეთი მაქთაბი თითქმის ყველა სოფელშია თითო-ორო-ლა, მაგრამ ის უფრო ახუნდის შემოსავლის წყაროა, ვიდრე სასწავლებელი. მართალია, ეს შემოსავალი ძალიან მცირეა, მაგრამ უსაქმო და ზარმაცი ადამიანისათვის მაინც საკმარისია.

მაგალითად, ზემომარტყოფში სამი ასეთი მაქთაბია, პატარა ოთახი, ცალკარიანი, უფანჯრო. შიგ არც სკამი, არც მაგიდა. ბავშვები სხედან ძირს ჭილობზე ჯგუფად. ისინი ყველა პატარაა, — ხუთიდან ექვს წლამდე. კატის კნუტებივით მობუზული არიან და თავჩაქინდრული დაჩერებიან ქაღალდებიდან ამონაგლეჯ რაღაც ფურცლებს. ისინი ყველა დახეულ-დაგლეჯილსა და ჭუჭყიან პერანგებში არიან, ეტყობათ სოფლის უღარიბესი ნაწილის შვილები არიან.

მდიდრებისა და, მით უმეტეს, ხანების შვილები აქ არ დადიან. და რადგან ქალაქი აქედან შორს არის, ისი-

126

ნი რჩებიან უსწავლელი. თუ ოჯახში ვინმემ წერა-კითხვა იცის, უმთავრესად თუ მამამ იცის რაიმე, შვილსაც შეასწავლის და „იოლად წავლენ“.

სურ. 18. კერძო სკოლის მოწაფეები

ბავში სწავლობს მანამდე, სანამ საოჯახო შრომა არ შეუძლია. შემდეგ ის სწავლისათვის ვეღარ მოიცლის. იმათი აზრით, თუ წერა-კითხვა ოდნავ მაინც შეისწავლა, მეტი არც საჭიროა.

ბავშვებს ჰქონდათ მიცემული სხვადასხვა შინაარსის გაკვეთილი, ყურანიდან გადმობეჭდილი, ისინი კითხულობდნენ ყველა ერთსა და იმავე დროს. უფრო კი დილინებდნენ. მას-

127

წავლებელიც იქვე იჯდა — მორთხმული. მას გადაშლილი ყორანი მუხლებზე ედო და გაშტერებით ჩაჩერებოდა. ამავე დროს, ის ყურს ადევნებდა ბავშვების „სიმღერას“. ვისაც შეეშლებოდა, გაუსწორებდა. ხშირად მასწავლებელ-ახუნდებს სწავლების დროს გრძელი ლერწმის ჯოხი უჭირავს ხელში. როდესაც მოწაფეს შეეშლება, ახუნდი ჯოხს წაკრავს თავში და ამგვარად აგრძნობინებს, რომ მას რა-

სურ. 19. ამირ ადა დაანთავრა ტფილისის
ეგნ. ნინოშვილის სახელობის შვიდწლელი

ღაც შეეშალა. შემდეგ გაამეორებინებს და თუ კიდევ შე-
ცდა, გაუსწორებს. ამგვარად, ახუნდის ჯოხი მუდმივ მო-
ძრაობაშია.

მასწავლებლმა დაგვინახა თუ არა, ფეხზე წამოხტა.
ახალგაზრდა ბიჭი იყო, სამკატიური. ქართული ლაპარაკი

128

არ იცოდა. „ცოტაოდენი მესმისო“ — თქვა სპარსულად.
მაგრამ, მგონი, ცოტაც არ ესმოდა. მას იამა სურათის
გადაღება რომ დავიწყეთ და მაშინვე გაშლილი ყორანი
გულზე მიიხუტა.

ამჟამად ზემო მარტყოფში, როგორც ზემოდ ვთქვით, ერთი
სკოლაა ახალი წესით და პროგრამით. მაგიდები, სკამები,
ყველაფერი არის, მაგრამ ის ჯერ სათანადოდ ვერ იზიდავს
ხალხს. ერთმა მეზობელმა სეიფოლას უთხრა: „მაგ სკოლა-
ში არავინაც არ მოვა სასწავლებლადო“. სეიფოლამ გა-
ჯავრებით უპასუხა:

— „ქურთები მოვლენო“ და ამით გააჩუმა,

სწავლება წარმოებს ახალ წესზე, სპარსულად. ამან
გამოიწვია ცოტაოდენი უკმაყოფილება. ბავშვებმა სპარ-
სული სრულებით არ იციან. მასწავლებელი კი აიძულებდათ
რომ სკოლაში მსოლოდ სპარსულად ელაპარაკათ.

— „თუ ერთს დაგვავიწყებთ და მეორეს გვასწავლით,
ეს რაღა გამოვიდა“?.. უთხრეს მასწავლებელს. მაგრამ
მას თავისი პასუხი ჰქონდა: მე ქართული არ ვიციო.

ამის შემდეგ, როგორც გამოირკვა, მთავრობა ქართუ-
ლად სწავლების წინააღმდეგი არ იყო, ისევე, როგორც არ
ეწინააღმდეგება სომხებს, ებრაელებს და ქურთებს. მაგრამ

თვით ფერეინდელ ქართველებში არავინ არის ქართული წერა-კითხვის მცოდნე, რომ მასწავლებლობა შეეძლოს. ხოლო იმ ქართველებიდან, რომლებიც აქედან არიან გასული და უსაქმოდ დაეხეტებიან თეჰერანის ქუჩებზე, არავინ ისურვა ფერეიდანში მასწავლებლად წასვლა.

ფერეინდელ ქართველებში ზოგიერთებს მაინც აქვთ სწავლის მნიშვნელობის სათანადო შეგნება და სურვილი. ერთმა მათგანმა გულისტკივილით გვითხრა:

— „წაიყონეთ ჩემი შვილი. თქვენი იყოს. ოღონდ ნუ იქნება ჩემსავით უბედური...“

129

თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ე

ფერეინდელი ქართველი ქალი. მეოჯახეობა. ზნე-ჩვეულება ხასიათი. შრომის მოყვარეობა. უსწავლელობა და ცრუ მორწმუნეობა.

ფერეინდელი ქართველი ქალი დღემდე სრულიად კარჩაკეტილია. ის დაბადებიდან არ გამორებია თავის ოჯახს. ერთი მოვლენა ფერეინდელ ქალთა ცხოვრებაში იყო ის, რომ ერთმა მათგანმა გაბედა მექქაში წასვლა მამაკაცებთან ერთად 1927 წელს. ის ფაჰანში მხოლოდ ერთი ქალი ცხოვრობს, რომელიც გაყოლია ცოლად ფერეინდელ თურქს — ბეჰაისტების სექტის მიმდევარს, და, მაშასადამე, თვითონაც ქმრის სარწმუნოებას აღიარებს.

არაქართველს აქამდე ცოლად იშვიათად მიყვებოდენ. მაგრამ ეს წესი ამ ბოლო დროს ხშირად ირღვევა. თუ მისი მეზობელი ქურთი, ან ბახტიარი კარგად ცხოვრობს, ქართველი ქალი მას აღარ წუნობს. მით უმეტეს, რომ ამ შემთხვევაში ქალს ოჯახის უფროსი არც კი შეეკითხება. ორცოლიანობა იშვიათი მოლენაა. შესაძლებელია ეს სიღარიბის შედეგიც იყოს. მაგრამ ქართველ ქალს, როგორც ეტყობა, დიდ უბედურებად მიაჩნია მეორე ცოლობა. მისთვის ეს ერთგვარი დამცირება არის. ეს ერთნაირად წყინს როგორც პირველს, ისე მეორე ცოლსაც.

130

მაგრამ თუ ქალი უშვილოა, მაშინ ქმარი ირთავს მეორე ცოლს, შვილის შეძენის მიზნით. უშვილო ცოლი ამის წინააღმდეგ ვერ მიდის, და ბედს ურიგდება, როგორც „დამნაშავე“.

— მე „ფეხი“ მყავ — ამბობდა მარტყოფელი ქალი. პირველად ვერ გავიგეთ, რა იყო ეს „ფეხი“. მაგრამ შემდეგ გამოირკვა, რომ ის უშვილო გამომდგარა და მის ქმარს მეორე შეურთავს. აი, ეს ყოფილა თურმე „ფეხი“. გასულა ორი წელიწადი და ამ მეორესაც არ ყოლია შვილი.

ქმარს მასზედაც აუცრუებია გული. უკვე მასაც ნაკლებ ყურადღებას აქცევს და, ადვილად შესამლებელია, გააგდოს კიდევაც. ამ მდგომარეობამ თურმე სიბრალოლი გამოიწვია პირველ ცოლში. მან ლაპარაკში დაატანა:

— მე ის მეცოდება. ქმარს ვეუბნები — ჩემ „ფეხსაც“ მიხედოს.

ლაპარაკში სპარსული ცხოვრების გავლენა ქალს, მამაკაცთან შედარებით, ნაკლებ ეტყობა. ქალის ენა უფრო საღია, რბილი და სიამით მოსასმენი. ლაპარაკის დროს ზოგჯერ სრულიად გავიწყდებათ, რომ ვინმე სხვას, სხვაგან, ნახევრად გადაგვარებულ ადამიანს ელაპარაკები, და არა შიდა ქართლელს ან კახელ დედაკაცს.

ქალები მამაკაცზე უფრო გულკეთილი და მხიარული ჩანს. მათ ცნობისმოყვარეობას და გაკვირვებას ჩვენი დანახვისას საზღვარი არ ჰქონდა. მართალია, ის მამაკაცის გვერდით ყოფნას, ისლამის სარწმუნოების გავლენას ფანატიზმის უძირო ზღვის მორევიში ჩაუგდია, მასაც მრავალი ცრუმორწმუნეობა შეუთხზავს და შეუთვისებია, მაგრამ მასში მაინც არის ძველი ქართული ხასიათის ჩანასახები: გულახდილობა, სისადავე, სახის მოხაზულობა და ელფერი დაცული. მასაც შერჩენია საკუთარი გულისტკივილი. ეტყობა წუხს თავის კარჩაკეტილ ცხოვრებაზე. ისინი თან

131

დაგვდევდენ ყოველ ფეხის გადადგმაზე. მოგვჩერებოდენ თვალებში და იცინოდენ.

— მოიტანეთ თქვენი საგორველა (ავტომოგილი) და წაგვაგორეთ აქედან, გვითხრა ერთმა სიცილით.

— მერე ექვთ აღარ წამოხვალ?

— არა. თავის დღეში აღარ დავბრუნდები.

— ერთ კაცს ხომ მიშოვნით იქ?

— კაცები აქაც ხომ არიან.

— იჰ, ესენი რა კაცები არიან... იხუმრა მან, გვერდით მყოფ მამაკაცების მოურიდებლად.

*

* *

ქალი-ადამიანი, მუდამ მოქცეული ეზოს ვიწრო ფარგლებში, ოჯახურ შრომაშია ჩაბმული. მას მრავალ შიშსა და უბედურების რკალებში გაუვლია. განუცდია ყაჩაღთა ხშირი თავდასხმა და სისხლისღვრა. ცხადია, ძალაუნებურად იფიქრებს „წააგორონ“ ასეთი „მოჯადოებული“ ადგილიდან, განსაკუთრებით ისეთ ქვეყანაში, რომელთანაც მას აკავშირებს წარსულის მოგონება და ფიქრი უკეთეს მომავალ ცხოვრებაზე, რომელიც არ უნახავს დღემდე.

სოფელში შევედით თუ არა, პირველ შეხედვაზევე თვალში გვეცა ჩვენებური ეზოში მოფუსფუსე დედაკაცი,

ხმამაღლა მოლაპარაკე, ზოგჯერ მყვირალა უბრალო რამეზე.

— დედა მითხალი ლა მოგიტანო! გასმახის პატარა ბიჭუნა დედას და რაღაც დიდ ჯოხს ეპოტინება. თითქო იცის, რომ სახლში ხელცარიელი არ უნდა შევიდეს.

— არაფერი მინდა, შვილო, ოღონდ შენ შოდი აქ! გამოსმახის სახლიდან დედა. და ამ თბილ სიტყვებში აშკარად ჩანს, რომ მას ქვეყანაზე შვილზე საყვარელი არავინ ყავს.

132

133

*
*   *
*

თვით ფერეიდნელი ქართველების სიტყვით, ოჯახში ქართველი ქალი შედარებით უფრო თავისუფალია, ვიდრე სპარსელი. მას მეტი ნდობა აქვს, მაგრამ ეს ნდობა დამყარებულია მათ სოციალურ მდგომარეობაზე. რამდენად ღარიბია ქალი, იმდენად იძულებულია გაექცეს ყორანის შემხუთავ კანონებს. ღარიბი გლეხის ქალი გვერდში უდგას თავის ქმარს და აკეთებს იმას, რაც საჭიროა ოჯახ-

ხისთვის. ის გადის ყოველგვარ სამუშაოზე ოჯახის გარეთაც — მკის, მარგლის, ლეწავს, აცხობს, ქსოვს და კერავს. ზის ქმრის გვერდით და სტუმარსაც პირახდელი ეჩვენება, ნამდვილი სპარსელის ოჯახში ამას ვერ ნახავთ.

სულ სხვაგვარია ოჯახური განწყობილება ქართველი ხანების ოჯახში. სეიფოლა იოსელიანის ოჯახის გარდა, არც ერთმა ხანმა არ მიცა ნება თავის ცოლს მოსულიყო ჩვენთან სანახავად. არ მოგვცეს ნება გადაგველო მათი სურათები. ქალებს განსაკუთრებული ბინა აქვთ. ხანების სახლში ქალები აჩვენეს მხოლოდ ჩვენს თანამგზავრ ქალებს. ამ შემთხვევაში ხანების მიერ სრულიად დაცულია სპარსული წესები. ხანები ემორჩილებიან უფრო საზოგადოებრივ გავლენას. არ უნდათ თავი სხვაზე დაბლა დააყენონ. თავიანთი ხარისხი უნდათ აიყვანონ იმ დონეზე, როგორც სხვა სპარსელი ხანები და დიდებულები არიან; მათი ასეთი შეხედულება პსიქოლოგიურად ქალებზედაც გადასულა.

ერთმა ბახტიარის ხანის ქალმა თქვა:

— თუ კი სხვა ქალები არ აძლევენ ნებას დაანახონ მათი სახე ვინმეს, მე რათი ეარ სხვაზე ნაკლები; ჩემმა მსახურმა რომ სახეზე შემომხედოს, თავს გაუტეხავო.

ამიტომ, როდესაც ქალბატონს მსახური-კაცი რამეს

134

მიართმევს, კისერი გვერდზე უნდა მოაქციოს, გადასცეს ხელუკუდმა და ისე გავიდეს, რომ სახეზე არ შეხედოს.

ასეთი ჩვეულება პირველად სეიფოლას ოჯახში დაირღვა. მაგრამ თვით ამ დარღვევის პროცესში საოცარი რამ გამოირკვა. სეიფოლამ თითონ თქვა, რომ მას თავის ცოლთან ჯერ პური არ ეჭამია. მისი ცოლი მასთან ისე მორიდებულად იყო, როგორც უცხოსთან. საათობით ვიჯექით ერთად და ისინი ერთი მეორეს არ გამოლაპარაკებია. მხოლოდ სურათის გადაღების დროს, დაჯდენ ისინი ერთად სხვების დასანახავად, და ისიც პირველად თავის სიცოცხლეში. და ეს იმიტომ კი არა, რომ მათ ასე არ უნდოდათ, არამედ იმიტომ, რომ ასეთი იყო ჩვეულება, ასე იქცეოდნენ ყველა დიდი კაცები.

სეიფოლამ თავისი რძლის სახე მხოლოდ მეორედ დაინახა მთელი წლის განმავლობაში. რძალმა შენიშნა თუ არა, მაშინვე მიტრიალდა, რომ მამამთილს იგი მესამედ არ დაენახა, ამავე დროს, იგივე ქალი ჩვენ, უცხო ადამიანებს, სრულებით არ გვერიდებოდა. სეიფოლამ მისი გათხოვილი ქალის ორსულობის ამბავი გაიგო ერთი წლის შემდეგ, როდესაც ბავშმა აკვანში დაიჭყვილა. იმიტომ, რომ ვერ გაუბედეს ასეთი რამის გამხელა. ხოლო თვით სეიფოლამ არ იკითსა, ან არ მოაგონდა ამისი კითხვა.

ქალების ჩაცმა-დახურვა, მორთულობა ბახტიურულ-ქურთულია. მოკლე „იუბკა“, დაკეცილი-ნაოჭებიანი. ზედა ტანი — გრძელსახელოანი ხალათები. ხალათის გარეთ

უსახელო კოფთა, წინიდან მოქარგული. თავზე ახურავთ ფიალასავით მრგვალი, ლამაზად მოქარგული ქუდი. ხოლო ზევიდან შალის, ან აბრეშუმის მანდილი, რომლის ცალი ყური შემოხვეული აქვთ კისერზე.

135

საჯარო ადგილზე იხურავენ ჩადრს უნილაბოდ. მაშინაც სახე ნახევრად ღია აქვთ. ისინი მხოლოდ ერიდებიან თავიანთ „დიდკაცებს“ და მოხუცებს.

ხნიერი ქალები იკიდებენ ყელზე და გულზე სამკაულს, ძველ ფულებს, ღაჟღაჟებს, ქარვებს კაკულებს და ყოველივე ბრჭყვიალა ქვასა და ლითონს, რასაც კი შეუძლია მიიზიდოს კაცის თვალი. მათ ძალიან მოწონთ თავიანთი მორთულობა და ურჩევდენ ჩვენს თანამგზავრ ქალებსაც ჩაეცვათ ასეთი ტანისამოსი.

სამაგიეროდ, არ მოწონდათ ჩვენი სტუმარი ქალის შიშველი მკლავები და გაკვირვებული კითხულობდენ:

— როგორ?!. ფარჩა არ ჰქონდა მეტი?!

— ჰქონდა. მაგრამ, ეგ ეგრე უნდა...

— ეგრე?.. ეგრე ხომ გონჯია!..

— მათის აზრით, მთელი სხეული დაფარული უნდა იყოს ფარჩით. მაშინ „გონჯი“ აღარ იქნება.

ქართველი ქალი ჯერ ქალაქში ქირაზე არ გასულა. ის მიჯაჭვულია თავის კერაზე. უჭირს, მაგრამ მან არც კი იცის, რა გააკეთოს იქ, მისთვის უცხო „ადგილზე“ ე. ი. მათებურად რომ ვთქვათ — „დიდსოფელში“.

საოჯახო ხელსაქნარი თითქმის ყველანაირი იციან: ქსოვენ: ნოხებს, ფარდაგებს, ზელიუსს, საზაფხულო ფეხსაცმელების მასალას, წინდებს, ხელთათმანებს. აკეთებენ საოჯახო წვრიმალნს საქმეს, მაგრამ აკეთებენ ყველაფერს ცოტას, მასალის უქონლობის (სიღარიბის) გამო, უმთავრესად საოჯახო საჭიროებისათვის.

ძველი ქართული ჩვეულებიდან მათ არაფერი შერჩენიათ. ისლამი, საზოგადოდ, არაფერს ტოვებს ადამიანში, გარდა საკუთარი შხამისა. გამიგონია, და თვით ლადო აღნიაშვილსაც აქვს თავის აღწერაში მოხსენებული, თით-

136

ქოს პურზე ჯვარს დაუსვამენ და აგრეთვე იციან კვერცხის წითლად შეღებვაც.

მაგრამ ეს ჩვეულება გავრცელებულია საერთოდ მუსულმანობაშიაც. პურზე ჯვარის დასმა ისფაჰანშიც იციან და ყოველ გაზაფხულობით, ნოვრუზობის დროს, ყოველ მეწვრილმანეს სავსე თაბახი უდგას წითლად შეღებილი კვერცხებით მთელი თვის განმავლობაში.

ცრუმორწმუნობა, განსაკუთრებით ქალთა შორის, როგორც ყველა მდაბიო ხალხში, ძალიან არის გავრცე-

ლებული.

ყოველ ბავშვს ჰკიდია გულზე ავგაროზები, სხვადასხვა ლოცვები, რომლებიც ამოწერილია ყორანიდან, ამასთანავე ზოგი გავლენიანი მოლა თითონ იგონებს ამგვარ ლოცვების აბდაუბდას და არცელეებს ხალხში, რასაც სიამონებით ყიდულობს ყოველი მდაბიო ქალი და კაცი ვერ ნახავთ ისეთ კაცს, რომ პერანგის შიგნი ავგაროზი არ ეკიდოს.

ჩვენ ძალიან გაგვიკვირდა და კარგა ხანს ვერც კი გავიგეთ, რომ წინ ხშირად პირგამურული ბავშვები გვხვდებოდნენ. ეს თურმე იმიტომ ჩაიდინეს, რომ ჩუენგან, როგორც უცხო ადამიანისგან, ბავშვებს თვალი არ ცემოდათ. ზოგიერთებმა ბავშვები სრულიად მოგვარიდეს: „უცხო ქალებს სენი აქვთ, ბავშვებს წაიღებსო“.

ბავშვის აღზრდა იციან ძველი წესით. ჩააკრავენ აკვანში და თუ ჭირვეული ბავშვია, რაიც უმთავრესად შედეგია ავადმყოფობის, მას ჩააყლაპებენ თრიაქის (ოპიუმის) პაწია ნამცეცს. ბავშვი ითვრება და იძინებს მშვიდად. მაგრამ თუ ბავშვი მოიწამლა და გარდაიცვალა, ეს, როგორც მთელ სპარსეთშია მიღებული, მიეწერება ოჯახის უიღბლობასა და „ღვთის გარდაუვალ ნებას“.

უშვილო დედაკაცები ძვრებიან ქვის ლომების მუცელქვეშ. ეს უშნოდ გამოთლილი ქვის ლომები არის საფლა-

137

ვის ძეგლები. სასაფლაოზე რამდენიმე ასეთი ქვის ლომებია. ვითომც, მის ქვეშ გაძრომის შემდეგ უშვილო ადამიანს შვილი გაუჩნდება. როგორც შეკითხვით გამოირკვა, ისეთი თითქმის არავინ იყო, ამ უშნოდ გათლილი ქვების ქვეშ რომ არ გამძვრალიყო. თუმცა, მიუხედავად ამისა, უშვილოები ბლომად იყვნენ და მათი რიცხვი არ შემცირებულა. სხვათა შორის, ძალიან გვირჩევედნ ჩვენც, როგორც უშვილოებს, ამ ქვის ლომების მუცლის ქვეშ გაძრომას და პირობაც აღგვითქვეს თითონაც წაგვყვებოდნ სასაფლაოზე, მაგრამ ჩვენ ეს გადასდევით სხვა დროისთვის, რომელიც, ალბათ, არც დადგება. თითონ კი ხშირად გვეკითხებოდნ „გაძვერით თუ არაო“. ყოველ შემთხვევაში, მე რომ ის ლომები (უფრო კი ლოდები) ვნახე, ვინც მათ ვიწრო მუცელ ქვეშ გაძრომას მოახერხებს, შესაძლებელია, მას შვილიც შეეძინოს.

*

* *

მუსულმანურ კანონს (შარიათს, ყორანს) ერთი საოცარი თვისება აქვს. იგი ქალის ღირსებას ამდაბლებს ცხოველის დონემდე: „ქალი შენი ყანაა, გაანოყიერე იგიო“ მაგრამ, ამავე დროს, სასტიკად აკრძალულია ქალის ხელით შეხება, განსაკუთრებით, თუ იგი პირდაპირ ქმარი

არ არის. ამ მდგომარეობით ხშირად სარგებლობენ ქალები, და იქ, სადაც მამაკაცს ნაკლები უფლება აქვს, ან სრულებით ხმის ამოდება არ შეუძლია, ისინი მეტად თავგამოდებული არიან და ზოგჯერ შარიანიც.

ამ ათიოდე წლის წინათ რამდენიმე ახუნდს, სასულიერო პირს, ჩამოველო ქართული სოფლები. ისინი თურმე ერჩოდენ ხალხს, როგორც ისლამის რჯულის მიმდევართ, უსათუოდ შეესწავლათ სპარსული ენა, როგორც

138

აუცილებელი საშუალება უორანის გასაგებად და ლოცვების წარმოსათქმელად, მათი სათანადო შეგნებით.

ახუნდების რჩევა არ მოწონებოდათ მამაკაცებს, მაგრამ წინააღმდეგობის გაწევა ვერ გაებუნათ. და, აი, აქ შეიქნა საჭირო დედაკაცის უფლება. დედაკაცებს გამოედოთ თავი. გამოეტანათ ჯოხები, ქვები. გამოდგომოდენ ყიჟინით, მუქარით და ახუნდები სოფლიდან გაედევნათ.

— თქვენ წაგვართვით სამშობლო, რჯული, ყველაფერი, გარდა ენისა. ახლა ერთი ენა ლა დაგვრჩენია, ამის წართმევასაც გვიპირობთო?!.

შეშინებული ახუნდები მაშინვე გაქცეულან და სხვა დროს აღარც გამოჩენილან.

მეორე ასეთი შემთხვევა მოხდა უკანასკნელად 1928 წელს. მთავრობამ ჯარში გაწვევის სავალდებულო წესი შემოიღო. ამ ნიადაგზე გაჯავრებულმა ქალებმა მთავრობის მოხელეები-ოფიცრები, რომლებსაც ძალით მიყავდათ ხალხი, შეითრიეს ეზოში და ჯოხებით ცემეს. ამ მოქმედებამ კინაღამ მთელი სოფლების საერთო აჯანყება გამოიწვია. ამის გამო, სეიფოლა თეჰერანში გაიწვიეს, ხოლო ქალებისათვის პასუხი არ მოუთხოვიათ.

*
*   *
*

საზოგადოდ, ქალები თამამები არიან და პირად თავმოყვარეობას აფასებენ. ისინი ხშირად გვეკითხებოდენ: „ჩვენზე გონჯს ხომ არ იტყვი საქართველოში“. ჩვენ ვარწმუნებდით, რომ გონჯს არ ვიტყოდით, მაგრამ მათ მაინც რაღაც ეჭვი ეპარებოდათ.

ისინი ლაპარაკობდენ, რომ „დიდ საქართველოდან“ დიდი ქალი ჩამოსულაო. ამასთანავე ამბობდენ: „პატარა საქართველოშიც“ არის ასეთი დიდი ტანის ქალიო. მათ, მართლაც, გამოეძებნათ საგანგებოდ „დიდი ტანის“ ქალი,

139

მოიყვანეს და მოითხოვეს, რომ დატოლებოდენ ერთიმეორეს, თუ რომელი უფრო მაღალი იქნებოდა. როდესაც

დაინახეს მაღალქუსლიანი ფეხსაცმელი, მოითხოვეს მისი გახდა. ამან ჩამოაგდო უხერხულობა. შეჯიბრი თითქმის დაიშალა, მაგრამ ისინი მაინც არ მოგვეშვენ. საჭირო შეიქნა დათმობა.

— დიდ საქართველოდან არის. კაი ცხოვრებაში ნამყოფია. იმიტომ გაზრდილა ეგრე დიდიო.

ამის შემდეგ, ადვილი შეიქნა მათი შეკრება და სურათის გადაღება. მაგრამ, რადგან შარიათის ძალით ქალის სურათის გადაღება აკრძალულია, და ამასთანავე მამაკაცებისაც ეშინოდათ, მათ მარტო არ ისურვეს და მოითხოვეს:

„ჩვენი ძველი შუაში ჩავიჯინოთო“. ამ შემთხვევამ უინცინდენტოდ ჩაიარა, თუმცა მოხუც მამაკაცებს ეს არ მოწონდათ. შეძლებულმა პირებმა და ხანებმა თავიანთ ოჯახის წევრებს სრულებით არ მიცეს ნება ქუჩაში გამოსვლისა და საერთო სურათის გადაღების. ამიტომ ქალების ჯგუფი ძალიან მცირერიცხოვანი გამოგვივიდა. საზოგადოდ, ასეთმა დაახლოებამ ქალებზე კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა. ისინი თანდათან გათამამდენ და ბევრ რამეს გულახდილად გვეკითხებოდენ. სხვათა შორის, ასეთი შეკითხვა მოგვცეს:

— როგორც ჩვენი მოლები ამბობენ, მართლა „ნეჯესები“ უწმინდურები) ხართ?

— ცუდი ადამიანი ყველა „ნეჯესია“, კარგი — არა. ჩვენი მოლებიც (მღვდლები) ეგრე ამბობენ — მაჰმადიანები ნეჯესები არიანო, მაგრამ, აჰა, ხედავთ ჩვენ თქვენს პურს ვჭამთ და არ გვეზიზღება.

ასეთი პასუხი ყველაზე უფრო ქალებს გაუკვირდათ. მამაკაცებმა კი თავები გააქნიეს დასტურის ნიშნად. — „მალი მოლებიც ეგრე იტყვიანო“.

140

თ ა ვ ი მ ე ა თ ე

ჯარისკაცები. უვადო სამსახური. მათი ამხანაგური კავშირი. იძულებით განთავისუფლება.

ყაჯართა დინასტიის დროს, რეზა-შაჰის გამეფებამდე, ყოველი სოფელი აძლევდა მთავრობას, ბეგარის სახით, სამ-ოთხ ჯარისკაცს. ხოლო მათ საოჯახო ხარჯებს სოფელი კისრულობდა. გაწვევა უვადო იყო. და ასეთი წესი დარჩა თვით რეზა-შაჰის დროსაც, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყველასათვის სავალდებულო გახდა შემდეგში. ძველი გამოცდილი ჯარისკაცები საჭირო შეიქნა ახლების გასაწვრთნელად. ამის გამო ზოგიერთი ჯარისკაცი რვა-ცხრა წლის ნამსახური იყვნენ, მაგრამ განთავისუფლებას მაინც ვერ ეღირსენ.

ამავე დროს, მათი დროის ჯარისკაცი — სპარსელები, მათნაირ ბედში მყოფი, რაღაცნაირად ახერხებდენ განთავისუფლებას. ეს კიდევ უფრო აბრაზებდა მათ და სასო-

წარკვეთილებაში აგდებდა. ამბობდენ ქრთამია საჭიროო. ამდენსა და ამდენს თუ გადავიხდით, ჩვენც გაგვანთავისუფლებენო. მაგრამ საამისო საღსარი არც ერთს არ ჰქონდა. ხშირად ფიქრობდენ გაქცევას, გადამალვას, მაგრამ ამით ხომ სამუდამოდ დაკარგავდენ თავიანთი ოჯახების ნახვის უფლებას. თუ ისევ მთავრობის ხელში ჩავარდებოდენ, გა-

141

როზგვა არ აცდებოდათ. ამავე დროს, სამსახურიც კიდევ უფრო გაუგრძელდებოდათ. ამგვარი ყოფით გამწარებულმა, ერთმა მათგანმა საოცარ ხერხს მიმართა; აღარ გაიპარსა წვერ-ულვაში, არც თმა. ადამიანი რაღაც ბერს, თუ მხეცს დაემსგავსა. მასზე მთავრობის არავითარმა მუქარამ, არც სასჯელმა არ გაჭრა. მშენიერი სახის კაცია, კარგი ტანის. შავვრემან სახეზე შავი გიშერივით თმა და წვერი ჩამოეფინა.

— თუ ძალად გამკრეჭავთ, თავს მოვიკლავ, ან ერთ ვინმეს მოვკლავ და ყაჩაღად გადავარდებიო.

თითონ, მართლაც, „თავზე ხელალებული“ ბიჭია. მისმა მუქარამ უფროსები დააფიქრა. შესამღებელი იყო, უბედურება და ეტრიალებია. მაგრამ ეს უბედურება ვის დაატყდებოდა თავზე, არავინ იცოდა. ჯარში მისი ამ სახით დატოვება შეუძლებელი იყო. ბოლოს მეტი გზა აღარ იყო, გაანთავისუფლეს. გაუშვეს თუ არა, მან მაშინვე გაიპარსა თმა და წვერი. გაუგეს და ისევ დაჭერა მოუნდომეს, მაგრამ განთავისუფლების ქალაღი ჯიბეში ეღო და ამასთანავე გაქცევით თავს უშველა.

ჯარისკაცები ერთი მეორეს არ შორდებოდენ. ერთი მეორის გატანა და ქომაგი იციან. ერთმა მათგანმა, ცუდად მოპყრობისთვის, თავის უფროს ოფიცერს ხელი ჰკრა და აუზში ყირაზე ჩააგღო. ამის გამო გაასამართლეს და სასჯელად ასი როზგის დარტყმა გადაუწყვიტეს. დროც დანიშნეს. სასჯელი სისრულეში უნდა მოეყვანათ. ჯარის უფროსები და თვით ჯარიც მიუყვანეს საყურებლად. უკანასკნელ წუთში ჯარიდან გამოვიდა მისი ამხანაგი მარტყოფელი ჯარისკაცი მოსაჰვებ და ვ ი თ ა შ ვ ი ლ ი და განაცხადა...

— სასჯელი გაყავით შუაზე. ასიდან ორმოცდაათი მე დამკარით.

142

— კაცო შენ რაღა დაგიშავებია? — ეკითხება უფროსი.

მე არაფერიც არ დამიშავებია. მაგას რომ ასი „შალაღი“ დაკრათ, ვერ აიტანს. შეიძლება მოკვდეს კიდევაც. მაშინ მე თავი ცოცხალი რაღათ მინდა?!

— ყოჩაღი ყოფილხარ, ეთქვა უფროსს, გაკვირვებით. გაროზგვა სხვა დროსათვის გადადგეს. შემდეგ სრულიად

აპატიეს და სოფელში გაარიდეს, რომ პირველ ხანებში, სანამ საქმე მიყუჩდებოდა, არ გამოჩენილიყო.

*
*   *
*

1929 წელს, ბახტიარებისა და ლურების აჯანყების დროს, მთავრობის ჯარში ქართველებიც იღებდენ მონაწილეობას. პირველ დღეებში სტიქიურად ატეხილმა ათიათასი კაცის ურდომ გაიმარჯვა და ერთ ციხეს ალყა შემოარტყა, რომელშიაც, სხვათა შორის, ქართველებიც იყვნენ. ოცდაშვიდი დღე იყვნენ მოწყვეტილი გარემოს. არც საჭმელი საკმაოდ, არც წყალი. მთავრობა პურს ჰაეროპლანით აწვდიდა, მაგრამ ჩამოგდებული პური ხშირად ციხის გაღავანის გარეთ ეცემოდა. ციხის დამცველები შედრკენ, მოინდომეს მტერს დანებებოდენ, მაგრამ ქართველებს უარი განეცხადებიათ: სირცხვილია, რაღასი მეომრები ვართო. ბახტიარებს გაეგოთ ქართველების იქ ყოფნა და წინადადება მიეცათ:

— დაგვენბდით. თქვენ არას გავნებთ. მეზობლები ვართ. ერთი მეორის სისხლს ნუ დაღვრით. სეიფოლა თავის ჯარით ჩვენთან არისო“.

ამ აჯანყებაში ქართველებს მონაწილეობა არ მიუღიათ.

ბოლოს, აჯანყებულები მთავრობამ დაამარცხა. ქართველებმა დიდი მადლობა და ჯილდო დაიმსახურეს. მათ აგრეთვე ეკუთვნოდათ ოფიცრის ჩინი, მაგრამ ერთის

143

გარდა, არც ერთმა არ იცოდა წერა-კითხვა. ამანაც ძალიან სუსტად იცოდა. ამიტომ ისინი დარჩენ ისევ უბრალო ჯარისკაცის ხარისხში. ამას ისინი არ ჩივოდენ.

„ოღონდ გაგვათავისუფლონ, და არაფერი გვინდა მაგათი. ჩინები რომ მივიღოთ, მაშინ სულ აღარ გაგვიშვებენო.

*
*   *
*

ამ უკანასკნელ ხანებში, ტანისამოსისა და ქუდის რეფორმამ დიდი აურზაური გამოიწვია რეაქციონერ მოლებში და მათ მიმდევარ ვაჭრებში. ქართველი ჯარისკაცები, უფროსების დავალებით, გამოდიოდენ ქუჩებში, და თუ რომელიმე ცრუ მოლას, ან ფართხუნა ტანისამოსიან ვაჭარს მოახელებდენ, ტანისამოსს შემოახევდენ, ჩალმებს ართმევდენ და ხშირად მუშტიკრივშიც უხდებოდათ ჩარევა.

მათ ასე თუ ისე შეგნებული ჰქონდათ რეფორმის მნიშვნელობა. უმთავრესი ის არის, რომ არც ერთი მათგანი

ადარ ლოცულობდა. ამ მხრივ ჯარისკაცებმა გაუსწრეს უკვე თავიანთ სოფლებს და მომავალში სოფლებში მათი დაბრუნება ასე თუ ისე შეიტანს ახალი სინათლის შუქს, ხელს შეუწყობს მოსახლეობის გამოფხიზლებას.

144

თ ა ვ ი მ ე თ ე რ თ მ ე ტ ე

ადათები. ქორწილი. დახასიათებანი. ნეფის დამალვა.
მზითევი

ქორწილის ადათი ფერეიდნელ ქართველებში თავისებურია. აქ შეიძლება იყოს ბახტიარულ-ქურთული ჩვეულების გავლენა. შესაძლებელია, იგი იყოს აგრეთვე ადგილობრივი ქართული კარჩაკეტილობის ნაყოფი. ყოველ შემთხვევაში, მას არავითარი საერთო არა აქვს ჩვენებურ ნამდვილ საქორწილო ჩვეულებასთან.

პირველად, როგორც ჩვენში, იქაც შეუღლების საქმე მაჭანკლის საშუალებით იწყება. ქართველებში ქალი და კაცი იმდენად დახლოვებული არიან ერთმანეთთან, რომ ადვილად შეუძლიათ ერთი მეორეს გაეცნონ, ნახონ, დაელაპარაკონ. სიტყვიერად ცოლქმრობის პირობა შეკრან, მაგრამ უმაჭანკლოდ საქმე მაინც ვერ გათავდება.

ფერეიდანში და, საზოგადოდ, ქალის საერთო რიცხვი სპარსეთში, მამაკაცთან შედარებით, ნაკლებია. ამიტომ ქალი მამაკაცზე უფრო თავმომწონეა. როდესაც საკითხი მისი ქალის გათხოვებას შეეხება, ის დიდ თავპატიყს ეწევა და, მიუხედავად იმისა, რომ ქალი საერთოდ „არაფერია“ მაინც კი მამა მისთვის ყოველივე ხელსაყრელ პირობას ვაჟისაგან მოითხოვს.

145

ასეთ სოფლებში ბევრი ქალის ყოლა მამის უდავო სიმდიდრეს წარმოადგენს. მით უმეტეს, თუ ქალს სილამაზე აქვს და ხელსაქმეც იცის. ყოველი სპარსელის ოჯახი ერთგვარ შინამრეწველობის ბუდეს წარმოადგენს. ამიტომ ოჯახში შემსვლელმა ქალმა უსათუოდ რაიმე ხელსაქმე უნდა იცოდეს.

საქმის გათავების შემდეგ, როდესაც შუამავალი მოლაპარაკებას მოათავებს, ვაჟი გზავნის საცოლეს ოჯახში საჩუქრებსა და ტკბილეულს — შაქარს, ხმელხილეულს და სხვ. პირველ შეხვედრის დროს, ქალს მორთავენ ვაჟის მიერ მოტანილი ნივთებით, მხოლოდ ვაჟს არც კი აჩვენებენ. მზადდება ვახშამი. იწყება ჩაის სმა და ტკბილეულით შექცევა.

შესატანი ფული განსაზღვრული რაოდენობისაა. ისინი ანგარიშით ერთი მეორეს ეთანაბრებიან. მაგალითად, თუ

უნდა შეიტანოს ხუთი თუმანი, დანარჩენი შესატანიც ამავე რიცხვით განისაზღვრება. ხუთი ლიტრა ბრინჯი, ხუთი ფუთი ხორბალი, ხუთი გირვანქა შაქარი, ხუთი ცხვარი. ვისაც შეუძლია მეტს გაიღებს, მაგრამ რიცხვი კი თანაბარი უნდა იქნეს. შვიდს — შვიდი მიჰყვება, რვას — რვა და ასე ბოლომდე.

ქორწილის დღეებში სუფრა დაფარულია ტკბილეულით. ყოველ მომსვლელს მოაქვს საჩუქარი — პირის სანახავი. დაბოლოს, ძმობილი წაიყვანს ქალს ვაჟის სახლში. ქალი აქც პირის სანახავს მიიღებს. მოდის მოლა. შეეკითხება ორივე მხარეს: „სურთ თუ არა შეუღლება“. შემდეგ შეასრულებს შეუღლების წესს. იწყება ნამდვილი ქორწილი. ქეიფი გრძელდება ორი-სამი დღე და ზოგჯერ მეტიც, შეძლების კვალობაზე. უკრავს მუსიკა — თარი, ჭიანჭური, ნაღარა და დაირა. იწვევენ საგანგებო მაცეკვავეებს. საზოგადოდ, სპარსელი ქალი და კაცი ერთად არასოდეს არ

146

ცეკვავენ. ქალებს თავიანთი განცალკევებული ბინა და საქეიფო აქვთ. კაცებთან ცეკვავენ ქალურად გადაცმული ვაჟები. ასევე იქცევიან შეძლებული ნაწილი ქართველებისა. ღარიბები კი, ქალი და კაცი ერთად არიან, მაგრამ ერთად არც ისინი ცეკვავენ. იციან აგრეთვე ცხენების ჯირითი, ჭიდაობა და სხვა გასართობიც.

არის მეორე ხასიათის შეუღლება. რომელიც უფრო პირველყოფილ ხასიათს ატარებს. ეს შეუღლებაც, რასაკვირველია, შუამავლით იწყება და თავდება. ქორწილის პირველ დღეს დედოფალს დაბურვენ ისე, რომ სახე ვერავინ დაინახოს. ეჯიბი წაიყვანს ქალს ვაჟის ბინაზე. ქალი სანამ შინ შევიდოდეს, შედგება კარებთან და მოითხოვს — საქმრო მაჩვენეთო. მაგრამ არავინ იცის, სად არის საქმრო, საქმრომ წინდაწინ იცის, რომ მას საცოლე გამოიწვევს. ამიტომ ის გადაიმალება, რადგან საჯაროდ საცოლესთან პირისპირ შეხვედრა რცხვენია. დაიწყება ნეფის ძებნა. მაგრამ მას ადვილად ვერ იპოვნიან. გადის დრო. რამდენი ხანიც უნდა გავიდეს, თუ ნეფე არ აჩვენეს, დედოფალი შინ არ შევა.

ქორწილები შემოდგომაზე იციან. ამ დროს ფერეიდანში ძალიან ცივა. ზოგჯერ თოვლიც არის. დედოფალი იყინება, მაგრამ ქმრის დარდი ავიწყებინებს სიმწარეს. თვით ნეფე თუ სხვებმა ვერ იპოვეს, თავისით არ გამოჩნდება. რცხვენია — „პირზე არ მოსდის“. მაგრამ რომ მოვიდეს, მაინც უხერხულია ადათის დარღვევა. დამრახავენ, უზრდელობად ჩაუთვლიან. შეიძლება ეს არც დედოფალს მოეწონოს.

მაგრამ ნეფე არც ისეთი მორცხვი ვინმეა, რომ დედოფალს სამუდამოდ თავი დაანებოს. ის წინდაწინ ეტყვის ეჯიბს: — „თუ ვინცობაა ვერ მიპოვნონ, იცოდე ამა და ამ ადგილზე ვიქნებიო“. ამგვარად ეჯიბმა იცის, მაგრამ

ლოს. ბოლოს, თუ მართლა ვერ იპოვეს, იმ შემთხვევაში ეჯიბი ტოვებს დედოფალს და მიდის სამეგრად. მას სხვებიც მიყვებიან და ნეფეს ყიჟინით, ღრინაცელით მოიყვანენ, უფრო კი მოათრევენ. როდესაც ნეფეს მოიყვანენ, დააყენებენ დედოფლის გვერდით. პირველად დედამთილი ტკბილელს მიაერთმევს, დალოცავს და პირისანახავს გადაცემს.

დედოფალი, ადათის მიხედვით, მოითხოვს საჩუქარს მთელი ოჯახისაგან: ცხვარს, ძროხას, ცხენს, ქსოვილსა და ნაღდ ფულს, ჭირნახულს და ყველაფერს. რაც სოფლის ოჯახში მოიპოება.

თუ მდიდარი და უხვი ოჯახია, დედოფალს არ შეარცხვენს. მის მოთხოვნას დააკმაყოფილებს. მაგრამ თუ ღარიბი, ან ძუნწი ოჯახია, ცოტა რამეს მიუგდებენ, ბოდიშს მოითხოვენ და, თუ ვინცობაა დედოფალი გაჭირვეულდა მიღებაზე, შეუტევენ კიდევაც.

ხოლო, რასაც დედოფალი მიიღებს, ყველაფერი მისი უდაო საკუთრებაა. ამასთანავე მას ჩუმი წამქეზებელიც ყავს, რომ ოჯახს რაც შეიძლება მეტი გამოგლიჯოს, თორემ შემდეგ გვიან იქნება. — „არ აჩქარდე, არ დაუთმო, მეტი გზა არა აქვთ, მოგცემენო“.

ბოლოს ასე თუ ისე ვაჭრობა გათავდება. ნეფედედოფალი სახლში შევლენ. გაჩაღდება ქორწილი. აქ უკვე ქალი და კაცი ერთიმეორეს აღარ ერიდებიან. ქეიფი გრძელდება. მაგრამ დედოფალი ისევ პირ-დაბურვილი ზის. სახეს მსოლოდ იმას აჩვენებს, ვინც პირისანახავს მიაერთმევს. მაგრამ თუ ვინცობაა ოჯახის რომელიმე წევრმა საჩუქარი არ გაიღო, წელიწადიც რომ გავიდეს, ის დედოფლის სახის ნახვას ვერ ეღირსება.

ასეთ ცერემონიის შემდეგ, დედოფალი აგროვებს თავის ქონებას, რაც უკვე მის საკუთრებას შეადგენს.

ეს ჩვეულება, როგორც ეტყობა, გარდამავალი დროის ნაშთია, რომელსაც ამ ჟამად ნიადაგი გამოცლილი აქვს. ქალ-ვაჟის შეუღლება ამჟამად გამარტივებულია. ერთმა მამაკაცმა მოურიდებლად თქვა:

— ჩემი ცოლი ფეხშიშველი იყო. ჩემი ჩუსტები ჩავაცვი და წამოვიყვანეო.

ქალვაჟნი ზოგჯერ პირობას ამლევენ ერთიმეორეს, მშობლების დაუკითხავადაც.

ქალის გათხოვება იწყება უმთავრესად თორმეტ-ხუთმეტი წლიდან.

თ ა ვ ი მ ე თ ო რ მ ე ტ ე

ტირილი და გლოვა. გასვენება. ლოცვის წესები (პანაშვიდი)

მუსულმანური წესით, მიცვალებულს სახლში დიდხანს არ გააჩერებენ. პირველ დღესვე გარეცხენ, შეახვევენ თეთრ ნარმაში, რომელსაც ქაფანს უწოდებენ. მიცვალებული-სათვის კუბოს არ აკეთებენ. ყველასათვის ერთი წასაღები კუბოა. ქაფანში ჩადებულ მიცვალებულს ჩადებენ და წასვენებენ სამარემდე. კუბოს წინ მიუძღვის ლოცვა-მოთქმით სასულიერო პირი. არ არის წესად ბალდახინი და არც გვირგვინებით მორთვა იციან. ქალები მიცვალებულს არ გააცილებენ. თუ მაინცდამაინც ვინმემ მოისურვა გაყოლა, შორი ახლო უნდა გაყვეს, რომ მამაკაცებში არ გაერიოს საზოგადოდ, მიცვალებულს ქუჩაში არ მისტირიან.

გასვენების შემდეგ მოიწვევენ ყორანის დაქირავებულ წამკითხველებს. ყორანის კითხვა გრძელდება სამი დღე. თუ პატრონი მდიდარია, ის აკითხებს რამდენი ხანიც სურს. ამ ხნის განმავლობაში ჭირისუფლების სანუგეშოდ და სამძიმრის სათქმელად მოდიან ნაცნობ-ნათესავები. ამიტომ მთელი დღე გაშლილია სუფრა — ჩაით, ტკბილეულით და ხმელი ბილით.

150

სამარეს ჯერ პირდაპირ ამოჭრიან. შემდეგ გვერდზე გამოუჭრიან მიწას და სავანეში გახვეულ მიცვალებულს შიგ შედებენ ასე, რომ, სამარის ამოვსების დროს მიცვალებულს მიწა არ დაეყრება. ქართველების სასაფლაოები (აგრეთვე მუსულმანებისაც) ყველგან შეუღობავი, შეუკავებელია. ამიტომ ნადირი ადვილად ეტანება. რობ მიცვალებული გიენამ (აფთარმა) არ მოთხაროს, ახლად მიყრილს მიწაზე წივის ცეცხლს დაანთებენ. წივის სუნით გაჟღენთილ მიწას, როგორც ამბობენ, ნადირი აღარ ეკარება. ასეთი წესი იციან, უმთავრესად სადაც სასაფლაო მთების სიახლოვეს და სოფლიდან დაშორებით არის. სასაფლაო მეტისმეტად მოუვლელია, გაველურებული. მთელი სპარსეთის ყანები წყლით ირწყვება, მაგრამ სასაფლაოსათვის სპარსელი ერთ წვეთსაც არ იმეტებს. სასაფლაო ეკალ-ბალახითა მოცული და ცხოველთა ფეხით სათელად გადაქცეული. უხეიროდ დაყრილი ქვები, აგურები, ლოდები და მის გარშემო ველური ბალახი. ასეთ სანახაობას წარმოადგენს სასაფლაოები. სასაფლაოზე არის ლომებისა და სპილოების მზგავსი ქვის უშნოდ გათლილი ძეგლები — რომელნიც გამოხატავენ მიცვალებულთა დიდ გვარი-შვილობას და, ალბათ, მათ გმირობასაც. ამ ლომებისა და სპილოების გვერდზე გამოკვეთილი აქვთ ხმლები, სპა-

თ ა ვ ი მ ე ც ა მ ე ტ ე

საერთო ყოფა-ცხოვრება. გვარების გამოცვლა. იადლოლ-
ლას მამალი. ავადმყოფობა და უექიმობა. ქურდის დაჭედვა.
მოშაირობა.

ამ უკანასკნელ დროს, ახალი კანონების შემოღების გამო, თანდათან ირღვევა ქართველების კარჩაკეტილობაც. განსაკუთრებით დიდი არევ-დარევა შეიტანა მათ ყოფა-ცხოვრებაში ახალგაზრდობის ჯარში სავალდებულო გაწვევამ და, ამასთან დაკავშირებით, გვარების შემოღებამ.

მიუხედავად საერთო უკმაყოფილებისა, ჯარში გაწვევა მაინც გატარდა. ამან ბევრი ახალგაზრდა გამოიყვანა სოფლიდან და ქალაქის ცხოვრებას გააცნო. ახალგაზრდობისთვის ეს მიზანშეწონილი გამოდგა: უმეტესობა კმაყოფილი იყო თავისი ბედის. უკეთ ცხოვრობდენ, უკეთ ჩააცვეს და დაახურეს. ამან გააღვიძა მათში ადამიანობის შეგნების სურვილი. და ზოგმა სოფელში დაბრუნება არც კი მოინდომა. ზოგმა თავისთავად მოინდომა ჯარში წასვლა. წავიდა კიდევ, რომ სოფლისთვის თავი დაეღწია. დღემდე თუ თითოოროლა კაცი გამოდიოდა სოფლიდან და ისიც ძალდატანებით, ახლა ასობით მიყავთ და მიდიან თითონაც.

152

ამას მოყვა გვარების შემოღება. გვარს სპარსელი კაცი, საზოგადოთ, იშვიათად ატარებდა. ის მხოლოდ თავისი და მამის სახელით თავდებოდა და მეტი საჭიროც არ იყო. კაცს სახელმწიფოსთან თითქმის კავშირი არცკი ჰქონდა. განსაკუთრებით გლეხს, რომელიც ბატონის ყმა იყო. ბატონის სასარგებლოდ მას ახდევინებდენ მიწის ღალას, და ამისთვის სახელიც კმაროდა. მაგრამ დღეს გაევროპიელების გზაზე შემდგარ სპარსელს ძველი სპარსული კაბა აღარ გამოადგა და კოსტუმი ჩაიცვა. ამას კიდევ ახალი გვარიც მიუმატა.

ქართველებში გვარის შემოღებამ არევ-დარევის ხასიათი მიიღო. ზემომარტყოფში ბევრი ჩაეწერა იოსელიანის გვარზე. აქ თავისი ძველი გვარი დავიწყებული ჰქონდათ. მატყული ხან ონიკაშვილმა თავისი გვარი უარყო და ასლანის გვარზე ჩაეწერა. ბოინელი პაპიაშვილები ჩაეწერენ თავაქოლის გვარზე. ამაზე ერთმა ჯარის კაცმა მუსტაფა პაპიაშვილმა მამას მისწერა — მე შენი შვილი აღარა ვარ. შენ თავაქოლი ხარ, მე პაპიაშვილი. შენთან რაღასთვის მოვიდევო. ამასთანვე ზოგიერთმა ქურთებმა განაცხადეს

თურმე ქართულ გვარზე ჩავეწერებით და თუ როდისმე გაგვიჭირდა, იქნებ საქართველომ გვიპატრონოსო. მხოლოდ ქართველების მცირე ნაწილმა მოიგონა თვისი ძველი გვარი და ხელახლა ჩააწერინა. დიდი უმრავლესობა კი სპარსული გვარებით ჩაიწერა.

*
*   *

თვით უსასტიკეს სარწმუნოების დარგშიც კი ქართველებს არევ-დარევა შეეპარათ. ქართველებში თანდათან ფეხს იკიდებს ბაბის და ბაკაულლას სექტანტური მოძღვრება, რომელიც საკმაოდ განირჩევა მუსულმანურ მოძღვრებისგან. რამდენიმე კაცმა აშკარად მითხრა — „ეს ახალია,

153

ლოცვა არუნდაო“. როგორც ჩანს, ბაბის მიმდევრები სხვებიც არიან, მაგრამ ახალი რწმენა ჯერ აშკარად ვერ გამოუთქვამთ. თვით ბაბიზმ-ბეჰაიზმი საშინელი არევ-დარევაა სარწმუნოებისა და ლიბერალური მიდრეკილების.

სხვათა მორის, ქართველებში აღსანიშნავია ნადირობის წესი. ეს წესი დარჩენილია მათში იმავე სახით, როგორც იყო ჩვენში გასულ საუკუნეში და ზოგჯერ ახლაც შენახულა.

ნადირს, მთის ცხვარსა და ჯეირანს, ზვერავენ მთებში ჭოგრიტით. შემდეგ განთიადისას რამოდენიმე კაცი შემოადგებიან გარშემო და გასავალ ადგილებში ჩაესაფრებიან. პირდაპირ ნადირის ასაგდებად გაუშვებენ რამდენიმე მდევარს. ისინი დააფრთხოებენ მათ და ამგვარად დაფეთებული ნადირი წააწყდება ჩასაფრებულ მონადირეს. ატყდება თოფების სროლა. შემდეგ მოაგროვებენ დახოცილებს და შეუდგებიან იმის გამორკვევას, თუ ვისი მოკლულია. როდესაც გამოირკვევა, ხორცს გაიყოფს ყველა მონაწილე, სოლო ტყავი, თავი და ჯიგარი ეძლევა მომკვლელს. ნადირობენ მხოლოდ ზამთრობით, მაგრამ მაინც იშვიათად, რადგან ხშირად, დიდი თოვლის გამო, მთებში მოძრაობა შეუძლებელია.

*
*   *

უმთავრეს საჭიროებას, წერა-კითხვის გარდა, მათთვის შეადგენს საექიმო დახმარება. ხუთმეტ სოფელში ერთი ექიმი არა ყავთ. რაიონში ექიმი დადის ისფაჰანიდან თვეში ერთხელ, რომელიც თითო სოფელში ერთი ან ორ-სამი დღე ჩერდება.

თუ მივიღებთ მხედველობაში რაიონის სიდიდეს და ავადმყოფობის სიხშირეს, ერთი კაცი და ისიც ერთი რომელიმე სპეციალობის მცოდნე, ოდნავაც ვერ დააკმაყო-

სურ. 18. ბაბის მოძღვრების მიმდევარნი ქართველები

სხვა ავადმყოფობასთან ერთად, მეტად არის გავრცელებული თვალის ტკივილი (ტრახოზა) და სიქაჩლე. იშვიათია ოჯახი, რომ თვალეზ გაფუჭებული ან ქაჩალი არავინ იყოს. ეს საშინელი სენი მოდებუღია არამარტო სახლებში. მისი უმთავრესი ბუდე ქალაქებია, სადაც ჭუჭყიანს აუზებში იბანენ ხელპირს ყოველ ლოცვის დროს.

ქალაქის სიშორე თავისთავად იწვევს შინაურ ექიმობის გამრავლებას. ამიტომ ყოველი ავადმყოფი, უნდა თუ არა, ჯერ ოპიუმს ჩაყლაპავს, და თუ ამან ვერ უშველა, შინაურ „ექიმბაშებს“ მიმართავს. მაგრამ არა თუ უბრალო, არამედ თვით ნამდვილი ექიმებიც კი ავადმყოფს ოპიუმით

არჩენენ. მათის აზრით, ოპიუმის ნაჩვევ ადამიანს მხოლოდ ოპიუმი მოარჩენს. სხვა, ნამდვილი წამალი, ავადმყოფზე თითქო სათანადოდ ველარც კი მოქმედებს.

*
*   *
*

ქურდობა ქართველებში და ბახტიარებში შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. ქურდობას უმთავრესად მისდევენ ქურთები. ქართველების სიტყვით, ქურთი ისე სხვის ოჯახში არ შევა, რომ რაიმე არ მოიპაროს. მათ დასახასიათებლად, ყოლამ ჰუსეინ მიქელიშვილმა მიაძო შემდეგი:

„ჩვენთან ერთი ნაცნობი ქურთი მოვიდა ღამის გასათევად. პატივი ვეცით. ვახშამი ვაჭამეთ. მაგრამ ვიცოდით ქურდი იყო, არ დაგვინდობდა. ამიტომ ჩამოვართვით წინდაწინ ფიცი, რომ იმ ღამეს ჩვენს ოჯახში ქურდობას არ ჩაიდენდა. მაინც აღგვითქვა: თქვენ „ყონალი“ ვარ და ფიცსაც არ გავტებო. დავიძინეთ, მაგრამ ის დილით ადრე წასულიყო. დავათვალიერეთ — უნაგირი აღარსად იყო

156

გამოუდექით უკან, დავიჭირეთ, უნაგირი წავართვით, შევარცხვინეთ და თავისი ფიცი მოვაგონეთ:

— ყორანზე როგორ დაიფიცე, თუ სიტყვას გასტებდი? შევკითხეთ და გვინდოდა ხელი ან ყუ-

სურ. 19. ფარაჯალა ს. ბოინიდან

რი მოგვეჭრა. მან თავი მოიკატუნა, პატიება გვთხოვა და გვითხრა:
— რა ვქნა, მართალია შემოგფიცეთ, მაგრამ, მე რომ ჩემი ფიცი შევასრულო, ქურდობას გადავეჩვე-ვი და სიმშლით მოვკვდებიო. როგორც იცით, ჩემი

157

ხელობა ეს არის. ამითი ვირჩენ თავს და ოჯახსაც ამით ვარჩენო.

სხვათა შორის, მიქელიშვილმა თქვა, რომ ქურთებს ქურდობისთვის სჭრიდენ ყურებს. ერთი მათგანი ვირის ნალებით დავჭედეთ და ისე გავუშვით. ბახტიარებთან ბრძოლებში გამოჩენილ რაინდობას ახასიათებს შემდეგი ანეგდოტი:

„ქართველი კაცი შეხვდა გზაში ბახტიარის ხანს. სალიმი მისცა, ზრდილობიანად მოიკითხა, მაგრამ, როდესაც გაშორდა, გინებითა და ლანძვით მოიხსენია. გაკვირვებული ბახტიარი მობრუნდა, წინ გადაუდგა ქართველს და შეეკითხა:

— კაცო, გამაგებიე, რას ნიშნავდა შენი ისე ზრდილობიანი მოსალმება, ან რათ ილანძვები ეგრე უშვერად?

— ეგ იმიტომ, უპასუხა ქართველმა, არ იფიქრო, ქართველი უზრდელი იყოს. და გაგინებ იმიტომ, რომ იცოდე შენი არ მეშინია.

— ო, თუ ეგრეა, მამ „ყონალები“ ვიყოთო, უთხრა ბახტიარმა და ამის შემდეგ დამეგობრდენ¹.

*
*   *
*

ოჯახური ზნეობა მტკიცედაა დაცული. მამაკაცი სასტიკად სჯის თავის ცოლს ღალატის გამო. ასეთი შემთხვევა ზოგჯერ სიკვდილით სრულდება. მაგრამ თვით დედაკაცი მამაკაცის წინააღმდეგ ვერავითარ ღონეს ვერ მმართავს. ქალის მიმართ, შარიათის ძალით, ქმრის უფლე-

---

¹ ეს ანეგდოტი ამ გვარადვე აქვს ჩაწერილი ლ ა დ ო ა ღ ნ ი ა-შ ვ ი ლ ს

158

აბა განუსაზღვრელია. ამ შემთხვევაში ქალი უძლურია. მიტომ იყო ერთმა ქალმა გულუბრყვილოდ მოგვმართა:

— „უთხარით ჩემ ქმარს, ნუ შეირთავს მეორე ცოლს“.

სურ. 20. ს. იოსელიანი და მისი ნოქრები იადოლა და ქარიმა

მრავალცოლიანობა იმდენად ფეხადგმულია აზიელის ფსიქოლოგიაში, რომ ახალი კანონი მას ჯერ ვერ შეეხო.

159

ენის გარდა, როგორც სხვა ყველაფერი, ისე სიმღერა და ცეკვაც წმინდად სპარსული იციან, რაშიაც ქართულის ნასახიც არ შერჩენიათ.

წერილმან ჩვეულებათა მორის ყველაზე უფრო გაგვაკვირვა იადოლას მამალმა.

იადოლა სეიფოლას ნოქარია. გულუბრყვილო, დაუზარებელი და პატიოსანი. მან მოიწადინა ჩვენთვის განსაკუთრებით პატივი ეცა. რომ მეტად ესიამოვნებია, ერთ დილას გამოგვიცხადა:

— მე დღეს თქვენთვის ერთი ძველი მამალი უნდა დავკლა და ჩემი ხელით გავაკეთო.

მან, მართლაც, ბევრი დევნის შემდეგ დაიჭირა უშველებელ დეზებიანი წითელი მამალი. სპარსული წესის მიხედვით, ჯერ წყალი დააღვინა და შემდეგ დაკლა. რადგან გასაკუთავი ქათმის მდულარეში ჩაგდება ცოდვათ ითვლება, მან მამალი გაატყავა და შამფურზე წამოაგო, შემდეგ შეწვა. სადილობის დროს მოიტანა დიდის ამბით. მამალი გაშავებული იყო და ისე გამხმარიყო, რომ ხორცი და ძვალი შეერთებულიყო.

ნასადილევს იადოლა შეგვეკითხა, თუ როგორი იყო მისი

მამლის „ქაბაბი“. როდესაც ძალიან მოუწონეთ, სიხარულით გვითხრა:

— ერთი მამალი კიდევ მყავ, იმასაც დაგიკლავთო. ვერ ვთხოვეთ მეტი არ შეწუხებულიყო, რომ ასეთი კარგი მამლის დაკვლა ცოდვაც იქნებოდა. ის მაინც თავისას არ იშლიდა. და რომ წამოსვლა არ მოგვესწრო, ალბათ მეორე მამალსაც დაგიკლავდა.

160

*
*   *
*

ქართველებს ორი მოლექსე-მოშაირე ჰყავთ. ორივე სპარსულ ენაზე და სპარსული პოეზიის გავლენით წერს. ერთმა სრულიად არ იცის წერა-კითხვა. როგორც ამბობენ, მას აქვს შაირობის ნიჭი, მაგრამ მისი ლექსები არ იწერება და იკარგება. მეორე მელექსე სასულიერო პირია, მაჰმად ჰუსეინ „ალაჰის“ ფსევდონიმით. მან სპარსული წერა-კითხვა საკმაოდ იცის. გვარიანად იცნობს სპარსულ კლასიკურ პოეზიას. მაგრამ მას არა აქვს ლექსის კულტურა. ის წერს კლასიკოსების პირდაპირი გავლენით. მისი ლექსები ჯერ არ დაბეჭდილა. თუმცა უნდა ითქვას, სპარსულად ამაზე უარესებიც ბევრი იბეჭდება. მან იცის აგრეთვე ქართული წერა-კითხვაც, მაგრამ არ იცნობს ქართულ ლიტერატურას და ამიტომაც ვერა წერს ქართულად. მან გადმომცა თავისი შეთხზული რამდენიმე ლექსი დაწერილი სპარსულ ენაზე. ყველა ისინი საშუალო ხარისხისაა. მხოლოდ შინაარსით იგივეა, რასაც თანამედროვე ათეული და ასეული მგოსნები წერენ — ე. ი. გამეორება ძველი მგოსნების რითმისა და ჰანგების, რომელიც თანამედროვე მკითხველს აღარ იზიდავს. მაშასადამე, მათი ღირებულებაც აქედან განიზომება. ყოველ შემთხვევაში მაჰმად ჰუსეინ ალაჰი ერთად ერთი მგოსანია ქართველების წრიდან გამოსული. ის, მართლაც, განიცდის ქართველების დაბეჩავებას და ჩამორჩენას ეროვნული თვალსაზრისით. მას დაუწერია ერთი ლექსი, რომელიც მომყავს სანიმუშოდ, თეთრი ლექსით:

„მამულის შვილნო, ჩვენს მხარეში განათლებამ შემოაშუქა,
„უძვირფასესი განბი ქვეყნად — სწავლა არის, ჩემო კეთილნო,
„სწავლა არის ცის ჰორიზონტზე რომ ანათებს ახლა მზესავით.
„მთის მწვერვალიდან მხიარულად რომ დაცქერის ირანის მიწას

161

„მაგრამ ვწუხვარ მე ამას მეტად და არ ვიცი თუ რატომ არის,
„რომ განათლება ისფაჰანის ფერეიდანს არ ეკარება?
„სუყველას გული გატეხია, არც სული აქვთ, აღარც სიცოცხლე,
„არც არის ვინმე ამ უვიც ხალხში შეგნება რომ შეიტანოს,
„სწავლის გარეშე დარჩენილან განურჩევლად, სუყველა ერთად;

„სიბეჩავისგან ყველა მათგანს ამ ცხოვრების გზა დაბნევიდა.
„მოგვხედე ჩვენ და დაგვიფარე უსასოო უგნურებისგან.
„ყველა დაეცა, ჰოი, ღმერთო, შეისმინე „ალლაჰის“ ხვეწნა.“

162

თ ა ვ ი მ ე თ ო თ ხ მ ე ტ ე

სოფლების სახელწოდება, რაოდენობა და დაახლოებითი აღრიცხვა.

ფერეიდანში მცხოვრებ ქართველების სტატისტიკური აღწერა რეზა-შაჰის მთავრობის განკარგულებით 1929 წელს მოხდა. ეს ცნობები, ჩემს იქ ყოფნის დროს, არ იყო გამოქვეყნებული. მე მხოლოდ ერთმა ნაცნობმა, რომელიც მონაწილეობას იღებდა აღწერაში, მაცნობა სამიოდე სოფლის მცხოვრებთა რაოდენობა — მაგ. ზემო და ქვემო მარტყოფის, ბოინის და ჯაყჯაყის. ეს ცნობები, ზეპირად შეკრებილ ცნობებთან შედარებით, თითქმის ერთი და იგივე იყო. ამიტომ ის ზეპირი ცნობები, რომელიც შევკრიბე ქართველების დაკითხვით, უსათუოდ შეიცავს დაახლოებით სიმართლეს. ეს ცნობები შემდეგია:

1. ქვემომარტყოფი (სპარსულად — ახორე-ფაინ), უნდა მიეკუთვნოს გადაგვარების უკანასკნელ საფეხურზე მდგართა რიცხვს. ქართულს არავინ ლაპარაკობს, გარდა ორიოდე ღრმად მოხუცებული პირისა. ამ სოფელში ათას სულამდე მცხოვრებია.

2. ზემომარტყოფი (ახორე-ბალა), ეს ყველაზე დიდი სოფელია. და ითელემა ქართველების სოფლების ცენტრად. ამ სოფელში, ქართველების გარდა, არიან ჩამოსახლებული

163

ჩარჩი სპარსელები 190 და გასპარსელებული ურიები 60 სულამდე. ყველამ ზედმიწევნით იცის ქართული ლაპარაკი, ქართველებიდან ზოგს მაინც ვერ გაარჩევთ. საზოგადოდ, აქ ენა საუცხოვოდ არის დაცული. განსაკუთრებით ქალებმა და ბავშვებმა მხოლოდ ქართული ენა იციან. — დაახლოებით 3000 მცხოვრებია.

3. ჩულურეთი (ჩულურეთი). ოცდაათი წლის წინად, ზილლი სულთანმა მიჰყიდა ბახტიარის ხანს. ამ სოფლის ერთი მეხუთედი ეკუთვნის ქართველებს, დანარჩენი ბახტიარებია. მცხოვრებთა საერთო რიცხვი 650 სული. მარტო ქართველების რიცხვი — დაახლოებით უდრის 130 სულს.

4. ვაშლოვანი (სიბაქი) ქართული კარგად იციან — 1800 სული.

5. ჯაყჯაყი. ქართული კარგად იციან. — 750 სული.

6. ნინოწმინდა (ქუდგუნაქი). ქართულს ივიწყებენ.

— 400 სული.

7. დაშქესანი. ქართული იციან — სპარსულის შერევით — 400 სული.

8. ბონი. ქართული კარგად იციან. — 1100 სული.

9. თოლელი (თელავი) დომზე ქამარი. ოცი წლის წინად შეუსყიდია თურქს. ქართულს ივიწყებენ — 1200 სული.

10. აფუსი, — **რუისპირი.** ქართულს ივიწყებენ — 1300 სული.

11. ახზა. შაჰს მიუყიდნია ბახტიარისთვის, ამჟამად მესამედი ეკუთვნის ქართველებს — 2300 სული.

12. შავსოფელი (შაურდი). ქართულს ივიწყებენ — 600 სული.

13. დარბენდი — ბახტიარების სოფელია. ქართველი 40 სული.

164

14. სარდაბი ბახტიარების სოფელია. ქართველები 40 სული.

15. ბადიგანი „ „ ქართველები 25 სული.

ამ ანგარიშის მიხედვით, მთელი ჯამი მცხოვრებლებისა უდრის 12.545 სულს. აქედან უნდა გამოვაკლოთ ვარაუდით 20%, რომლებმაც ქართული აღარ იციან. ქართულად მოლაპარაკეთა რიცხვი განისაზღვრება — ათიათასი სულით, რომლებსაც კიდევ შეუნარჩუნებია ქართული ენა.

ქართველების ნაშთები არიან აგრეთვე ბახტიარებისა და ქურთების სოფლებში. მათ დედაენა შეუნახიათ, მაგრამ ისინი ისე დაშორებული არიან ქართველების უბანს, რომ მათთან ორგანული კავშირი აღარა აქვთ. ასე გათიშულ ქართველების შესახებ მიაზო ერთი პატარა ეპიზოდი ქართველმა ჯარისკაცმა მუსტაფა პაპიაშვილმა:

„წვედით ყაჩაღების დასაჭერად. ქურთის ერთ სოფელში დავბინავდით. ჩვენ, ორი ქართველი, ერთს ოჯახში შევედით ღამის გასათევად. დაღლილები ვიყავით. წამოვწყვეით, მაგრამ გვშიოდა. ძილი არ მოგვეკიდა. ცოტა ხნის შემდეგ ქალებმა დაიწყეს ლაპარაკი ჩვენს შესახებ:

— ახლა ამათ საჭმელი არ ჩავახეთქოთ?..

— თვალებიც დავსებიათ და სიმშილითაც ამოწყვეტილან. მაგათი დარდი მაქვს.. უპასუხა მეორემ.

ჩვენ ჯერ გავიტრუნეთ, მაგრამ შემდეგ ვიფიქრეთ, აქ კეტი არ დაგვცხონ თავში-თქო. გამოვეხმაურეთ:

„რას იწყებლები, ჯერ ხომ არასა გთხოვთ?“ ეს რომ გაიგეს, დაიწყეს თავში ცემა:

— „ვაი ჩვენს თვალებს, ეს ვინ ყოფილხართ, ჩვენ კი ბახტიარები გვეგონეთო“. შემდეგ, სანამ არ წამოვედით, სულ იქ ვიყავით და დიდი პატივი გვცესო.

ასეთი შემთხვევები გვიჩვენებენ, რომ ქართველები გაბნეული არიან მთელს ფერეიდანში. მხოლოდ საკვირველია, რომ ერთეულებშიც შიგა და შიგ შენახულა ენა. ეს კი გვიჩვენებს, რომ ფერეიდნელი ქართველების შესახებ ჯერ ჩვენ ბევრი რამ არ ვიცით. ამ საკითხის შესწავლა მომავლის საქმეა.

ფერეიდნელი ქართველების რაოდენობის შესახებ თავიდანვე სხვადასხვა გვარი ცნობაა გადმოცემული. ეს ცნობები ერთიმეორეს არ ეთანხმება. არეულია, და როგორც ეტყობა, დავიწყებული ზოგიერთი სოფლების სახელებიც. აქვე მოვიყვან ცნობებს, ვისგან როგორი ცნობა გვაქს მიღებული:

1871 წ. ათამ ონიკაშვილის გადმოცემით, (რომელიც პირველად მოვიდა თეჭერანიდან ტფილისში ვინმე ინგლისელის რჩევითა და დახმარებით, და რომელიც უკან აღარ დაბრუნებულა) შემდეგია:

1. **მარტყოფი** — 1200 კომლი. 2. **აფუსი** — 800 კომლი.
3. **თელავი** (თოლერი) — 900 კომლი. **დაშქესანი** — 500კმ.
5. **ახჩა** — 50 კმ. 6. **ბოინი** — 60 კმ. 7. **მელაანი** — 50 კმ. 8. **მუკუ-ზანი** — 100 კომ. 9. **მაჩხაანი** — 200 კომლი. 10. **ზემოაკურა** — 30 კომ. 11. **ქვემოაკურა** — 200 კომლი. სულ 11 სოფელი. დაახლოვებით 20 000 სული.

გილიანში, ზღვისკენ, თავრიზ-თეჭერანის მხრივ:

1. **პატარმეული** — 30 კმ. 2. **ლილო** — 40 კმ. 3. **ნორიო** — 30 კომლი. სულ სამი სოფელი დაახლოვებით 500 სული.

1894 წელში **ლ. აღნიაშვილის** გადმოცემით, რომელმაც საგანგებოდ მოიარა ფერეიდანი და ცნობები შეკრიბა ადგილობრივ:

1. **შანათი** — 100 კომლი. 2. **თოლელი** — 220 კომ. 3. **ბოინი** 200 კმ. 4. **დაშქესანი** — 100 კმ. 5. **აფუსი** — 260 კომ. **ახჩა** — 160 კო. 7. **შაურდი** — 150 კმ. 8. **ჯაყჯაყი** — 100 კმ. 9. **სიბაქი** — 140 კომ. 10. **ჩულურეთი** — 40 კმ. 11. **ზ. მარტყოფი** — 700 კმ.

166

12. **ქ. მარტყოფი** — 150 კომ. 13. **დეესური** — 60 კმ. 14. **ნინოწმინდა** — 80 კმ.

სულ 14 სოფელი — 2460 კომლი. დაახლოვებით 12300 სული.

1. **ზ. ჭიჭინაძის** ცნობით ათამ ონიკაშვილი გადაცვლილა გარეკახეთში.

1922 წელს, სეიფოლა იოსელიანის გადმოცემით, რომელმაც დაჰყო ტფილისში წელიწადნახევარი:

1. **ზემო მარტყოფი** 2. **ქვემო მარტყოფი** 3. **თელავი** 4. **ბოინი**. 5. **აფუსი** 6. **ჩულურეთი** 7. **სიბაქი** 7. **ჯაყჯაყი** 9. **დაშქესანი** 10. **ნინოწმინდა** 11. **ახჩა**. 12. **შაურდი** 13. **ადაგოლი** 14. **ბადიგანი** — სულ 14 სოფელი / 30/32 ათასი სული.

1907 წ. ტფილისის ჩამოსულ ხუციშვილისა და ონიკაშვილის გადმოცემით:

1. ჯაყჯაყი — 200 კომლი
2. სიბაქი (ვაშლოვანი) — 250 კმ.
3. ჩულურეთი — 200 კმ.
4. ზ. მარტყოფი — 1200 კმ.
5. ქ. მარტყოფი — 200 კმ.
6. დეესური — 150 კმ.
7. ნინოწმინდა — 200 კმ.
8. შუმქანი — 150 კმ.
9. დაშქესანი — 250 კომ.
10. აფუსი (რუისპირი) — 700 კმ.
11. თელავი — 600 კმ.
12. ბოინი — 800 კმ.
13. შაურდი 200 კომ. სულ 13 სოფელი — 25 500 სული.

როგორც აქ მოყვანილი ციფრებიდან ჩანს, ათამ ონიკაშვილმა, ხუციშვილმა და სეიფოლა იოსელიანმა არც ერთმა არ იცის სისწორით ფერეიდნელი სოფლების სახელები და მცხოვრებთა რაოდენობა. მათ, როგორც სოფლების, ისე მცხოვრებთა რიცხვი ორჯერ გაუზვიადებით. ათამ ონიკაშვილს სოფლის სახელებიც კი აურევია. მას მოხსენებული აქვს ერთი მარტყოფი და ამავე დროს ასახელებს „ქვემო და ზემო აკურას“. ეს „აკურა“ გადამახინჯებულია და, შესაძლოა, ბეჭდვის დროს დაუშვეს ეს შეცდომა. ნამდვილად კი „აკურა“ ახორაა — იგივე მარტყოფი. ა. ონიკაშვილს არა აქვს აგრეთვე მოხსენებული ისეთი დიდი და ნამდვილი ქართული სოფლები, როგორცაა

167

ჯაყჯაყი, ნინოწმინდა და სიბაქი. სამაგიეროდ, მას აქვს სრულიად სხვა სახელები — მელაანი, მუკუზანი და მაჩხაანი, რომლებიც არც აღნიაშვილსა აქვს მოხსენებული, და არც სხვებს უხსენებიათ შემდგომ.

ფერეიდნელი ქართველების ყოფა-ცხოვრების კარგი მცოდნე ამჟამად უსათუოდ სეიფოლა იოსელიანია. ის არის დღეს მათი მეთაური.

არის კიდევ მეორე კარგი მცოდნე ფერეიდნის სოფლებისა, ჯარისკაცი მუსტაფა პ ა პ ი ა შ ვ ი ლ ი ბოინიდან, რომელმაც შეადგინა ქართული სოფლების რუქა, მაგრამ ვერც მან დაასახელა ის სოფლები, რომელნიც ონიკაშვილის გადმოცემით ყოფილა წინად.

მხოლოდ ლადო აღნიაშვილის ცნობები უახლოვდება ჩვენს უკანასკნელ ცნობებს. მართალია, მას მცხოვრებთა რიცხვი მეტი რაოდენობით აქვს მოხსენებული. მაგრამ ეს იმიტომ, ალბათ, რომ მას არ გამოუკლია ის გასპარსებული ქართველები და თვით ნამდვილი სპარსელები, რომლებიც ქართველების სოფლებში ცხოვრობენ, მაგრამ გადაგვარებულთა რიცხვს ეკუთვნიან. ამასთანავე უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ ხნის განმავლობაში ე. ი. 1894 წლიდან აქამდე ქართველების რიცხვი უსათუოდ შემცირდებოდა, რადგან ის უკვე შემდგარია გადაგვარების გზაზე.

168

ზოგიერთ ფერეიდნული სიტყვის შედარება ქართულთან

ფერეიდნული ენის თავისებურებათა შესახებ საკმაო გამოკვლევა აქვს პრ. ა. შ ა ნ ი ძ ე ს სეიფოლა იოსელიანის ნაამბობიდან.

მე მაინც მოვიყვან აქ შესადარებლად რამდენიმე სიტყვებს იმ სახით, როგორც მას გამოთქვამენ ადგილობრივ:

მეზობელი — მეზობელი.

იშულლეს — იჩხუბეს.

ქუები — ქვები.

თქეს — თქვეს.

თქენი — თქვენი.

ქართველებისყე — ქართველებისკენ.

„ — ქართველებისგან.

„ — ქარველებთან.

რაგდენი — რამდენი.

გერივაც — კიდევაც, ხომ, შემდეგ.

უწყერთ — გაუწყერთ, შეუტიეთ.

ვეციტ — ვცემეთ.

ბატაი, ბატატა — პატარა, ცოტა.

ჩონ — ჩვენ.

დოგვიგეს — დაგვიგეს.

ცრინტება — ცხვირის დაცემინება.

---

¹ გერივაც სპარსულადაა. ამ სიტყვას ხმარობს მხოლოდ ს. იოსელიანი

ჟმეტა — გაჟლეტა.

ცხვირსაწური — ცხვირსახოცი.

საბუხარი — ხელთათმანი.

იმისვე — იმისგან იმისკენ.

ვისყე — ვისგან, ვისკენ.

შენყე — შენგან, შენსკენ, შენით.

ზალი — რძალი.

განაყარი — განაყოფი.

დავ — დაო.

რაისთი — რისთვის, რატომ.

შუშპრობა — ცეკვა-თამაში, აშიყოლა.

ყოტი — ბაყაყი.

ქობი — ქვაბი.

სამარველი — სამარე.

გაიმტვრა — გაიქცა.

გაბუება — გაბუტვა.

პირზე არ მომდის — მრცხვენია.

პირზე არ მომივიდა — შემრცხვა.

ქეშ — ქვეშ-

ყოვილი — ყვავილი.

დიდი სოფელი — ქალაქი.
ვარსკულავი — ვარსკვლავი
თორე — მთვარე.
ღურბელი — ღრუბელი.
წიმა — წვიმა.
ღინო — ღვინო.
არ გამომივა — არ შემძლია, ვერ მიზამ.
ხოლ — ხვალ.
ყოფები — ყვაფები.
თოლი — თვალი.

170

ცხირი — ცხვირი.
ტინი — ტვინი.
ყორი¹ — გოგი, პატარა ქალი.
სხოს — სხვაა
ქომოთ — ქვემოთ.
ჩონ გოქ — ჩვენ გვაქვს.
შაიქნა — შეიქნა.
შაიქნების — შეიქნება.
სახლჩი — სახლში.
რა-თქო — რა-თქვა.
მაიტანა — მოიტანა.
ქონიერი — მდიდარი.
წახიდე — წახვიდე.
ხარაზე — მხარეზე.
გუჟკეთაყე — გაუკეთათ.
ექით — იქით.
ძრიალ — ძალიან.
ჩონთი — ჩვენთვის .
არ დაგოცალა — არ დაგვაცალა.
მუელით — მოველით.
მიდცა — მისცა.
იტყის — იტყვის.
ღონება — შეწუხება.
ნამადთ — ლამაზად, კარგად.
მოგუცა — მოგვცა.
დილობას — დილით.
შამუვიდა — შემოვიდა.

თქმულებაა, ვითომ ერთ კაცს რამდენიმე ქალი ყავდა. ერთხელ ყველა გარს შემოხვეოდა ძირს დამჯდარ მამას. ამ დროს ვიღაცას დაეძახა:
— კაცო, ეს რა ყორე შემოგივლია გარსაო. ამის შემდეგ ეწოდა გოგოს — „ყორი“.

171

დავლივე — დავლიე.
ცხორი — ცხვარი.

კიცი — კვიცი.

შენ დახოც — შენ დახოცავ.

წერ-ულოში — წვერ-ულვაში.

ბოვრი ჰყავყე — ბევრი ჰყავთ.

შესხდა — შეჰდა.

გზაჩი — გზაში, გზაზე.

გეეშელა — მიეშველა.

ჩონ გუნდოდა — ჩვენ გვინდოდა.

პირუტყვები გყოვ — პირუტყვები გყავს.

ნამად დაგოტყუვლა — კარგად მოგვატყულია.

მოიდა სახლჩი — მოვიდა სახლში.

ჩონამდე არ მოსწდების — ჩვენამდე არ მოსწვდება.

ყელას ყავყე — ყველას ჰყავთ.

ბეური აყე (აქყე) — ბევრი აქვთ.

ყელას ვებნებითყე — ყველას ვეუბნებით.

დავსილი ვართ — უბედურები ვართ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სიტყვები მეტ წილად შეკვეცილი და გადასხვაფერებულია სპარსული ენის პირდაპირი გავლენით. რამდენად მეტი მცოდნე იყო ფერეიდნელი სპარსულის, იმდენად მისი ლაპარაკის კილო განსხვავდებოდა იმის ლაპარაკიდან, ვინც მართო ქართული იცოდა. მაგალითად, ქალების ლაპარაკი თითქმის აღარ ტოვებდა იმ შთაბეჭდილებას, რომ ისინი ფერეიდნელები არიან და არა ჩვენებური მთიელები. მაგრამ მათზე დიდი გავლენა აქვს კაცების ლაპარაკს. რომელიც უფრო სწორად მიაჩნიათ. ამიტომ ისინიც ხშირად ბამვენ მამაკაცებს. ამგვარად ღრმავდება გადაგვარების პროცესი. სეიფოლა იოსელიანიც თითქმის ყოველ ქართულ სიტყვას სპარსულ სიტყვის მიმოხვრაზე ამყარებს.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

სპარსელი სომხები

I

სპარსელ სომხებს დიდი ისტორიული წარსული აქვთ. ისინი ამჟამად სპარსეთში შესამჩნევ კულტურულ ძალას წარმოადგენენ. მათ სპარსეთის ყველა სავაჭრო ცენტრებში შეხვდებით. ისინი თავისუფლად ლაპარაკობენ როგორც დედაენაზე, აგრეთვე სპარსულად, რუსულად, თათრულად და თითქმის ყველა ევროპულ ენაზე. მათ ყველგან აქვთ საკუთარი უბანი, საკუთარი საბაზრო კუთხე, სკოლა, კლუბი, ეკლესია და თითქმის ყველაფერი, რაც კი მათ ეროვნულ თავისებურებას შეადგენს. თეჰერანსა და ის-

ფაჰანში მსახიობ-მომღერალთა დასები და კარგად მოწყობილი სცენაც აქვთ. მათ წარმოდგენებს, სომხების გარდა, სხვა ეროვნების წარმომადგენლები და თვით სპარსელებიც ესწრებიან.

ამ ათიოდე წლის წინათ, როდესაც სპარსეთში, ძველი რეჟიმის დროს, თეატრალური წარმოდგენები იშვიათი მოვლენა იყო, სომხებმა მოწინავე როლი ითამაშეს. მხოლოდ ისინი მართავდნენ წარმოდგენებს და, როგორც სპარსული ენის მცოდნეები, თვით სპარსულ წარმოდგენებსაც დგამდნენ. სომხის მსახიობი ქალები სპარსელ მსახიობებთანაც სშირად იღებდნენ მონაწილეობას. რადგან იმ დროს სპარსელ ქალს სცენაზე გამოსვლის ნება არ ჰქონდა, და ხშირად ქალის როლს ვაჟები ასრულებდნენ.

სპარსეთის პოლიტიკურ-ეკონომიურს ცხოვრებაშიაც სომხები დიდ როლს თამაშობდნენ. სომხებიდან იყვნენ და არიან ახლაც ბანკირები, დიდი კომერსანტები, სამხედრო პირები, ხელოსნები, მიწის მუშები. მათში პოლიტიკური პარტიებიც არიან.

173

რასაკვირველია, უდიდეს ძალას დაშნაკები წარმოადგენენ. მათ შორის ბევრია საბჭოთა კავშირიდან გაქცეული ემიგრანტები. არიან აგრეთვე კომუნისტებიც. 1908/9 წლების რევოლუციებში, მამედ ალი შაჰის ჩამოგდების დროს, დიდი დახმარება გაუწიეს სპარსეთის რევოლუციონერებს. სათარ ხანის და ბალირ ხანის რაზმებს ისინი ეხმარებოდნენ, როგორც გამოცდილი ტერორისტები, რამაც გააადვილა შაჰის დამარცხება და მეჯლისის დაარსება¹.

ამგვარად, სომეხი სპარსეთის ნამდვილი მოქალაქეა. ის იბრძვის ყოველ დარგში ცხოვრების წინ წასაწევად და ალაგალაგ მოწინავის როლსაც ასრულებს.

ისინი ბევრი არიან თავრიზსა და თეჰერანში. 1925 წელს თეჰერანში ადგილობრივ მცხოვრებთა რიცხვი, მცოდნე პირთა გადმოცემით, ექვსიათას სულამდე იყო. მათ აქვთ ძველ ქალაქში სავაჭრო კუთხე, რომელსაც სომხის ბაზარი ეწოდება. აქვთ აგრეთვე სხვადასხვა კულტურული დაწესებულება. სომხები არიან თავრიზშიაც. მაგრამ სომხის მოსახლეობის უმრავლესობა ქ. ისფაჰანსა და მის რაიონში — ფერეიდნშია. ისტორიული გადმოცემით სომხების ამ მხარეში გადმოსახლება მომხდარა მაჰაბას I მიერ XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის დასაწყისში.

ა. ა ტ ა ი ა ნ ი ს მიერ ისფაჰანის საკონსულოში წაკითხულ მოხსენების თანხმად, სომხების ემიგრაცია კავკასიიდან სპარსეთში დაწყებულა მეთექვსმეტე საუკუნეში, ხოლო უმაღლეს წერტილამდე მიულწევია XVII საუკუნის დასაწყისში. ძლევამოსილ შაჰაბასის 1602 წ. ოსმალეთთან ომის დროს გადაუსახლებია სპარსეთში 200 ათასი სომეხი. ეს უამრავი ჯარი დაუსახლებია სხვადასხვა რაიონებში, და უმთავრესად

¹. ამ ზოლუციაში, სხვათა შორის, კავკასიელი ქართველებიც იღებდენ მონაწილეობას.

გადასახლებულთაგან ნაწილი 1603 წელს ქაშანის რაიონში დასახლებულა, ხოლო უმრავლესობა 1605 წელს დასახლებულა ქ. ისფაჰანის მახლობლად, მდინარე ზაიანდერუდის მარჯვენა ნაპირზე, სადაც დაუარსებიათ „ახალი ჯულფა“. მათი საერთო რიცხვი ყოფილა 70 ათას სულამდე.

შაჰბასს მიუცია მათთვის სარწმუნოების თავისუფლება და თვლიდა მათ „შინაურ საპატიო სტუმრებად“. შაჰი ეხმარებოდა მათ ეკლესიების აგებაში. მან თურმე გადაწყვიტა ეჩმიაძინის სობოროს დანგრევა და მისი მასალის გადატანა „ახალი ჯულფაში“ ახალი სობოროს ასაშენებლად. მან გადაატანია 15 ქვა, რომლებიც ინახებოდა 7 წლის განმავლობაში მუსულმანების სოფელ ბატუნში. მაგრამ სანამ ეს ქვები საფუძვლად დაედებოდენ ახალ სობოროს, დადგა მოუსავლიანი წლები, დაიწყო სიმშლილობა. ფანატიკოსმა მუსულმანებმა ეს სტიქიური უბედურება ამ 15 ქვას დააბრალეს. მათ მოთხოვეს შაჰს მოუშორებიათ ეს ცოდვილიანი ქვები. ქვები გადაიტანეს „ახალი ჯულფის“ ეკლესიაში, ხოლო იქიდან 24 წლის შემდეგ ისევ ფარულად გადატანილ იქნა სომხების მიერ უკანვე, ეჩმიაძინში.

„ახალი ჯულფის“ გარდა სომხები დასახლებულან ჩაჰარმაჰალის“ ე. ი. ლურების და ბახტიარების რაიონში. ხოლო ნაწილი გადასულა ისფაჰანიდან სამხრეთ დასავლეთით — ფერეიდანში. აქ ისინი ცხოვრობენ დღესაც. უმთავრესად მისდევენ მიწის მუშაობას.

ა. ატაიანის მიერვე დასახელებული სტატისტიკური ცნობებით 1920 წელში სომხების მოსახლეობა იყო:

- ჩაჰარმაჰალის რაიონში — 14 სოფელი — 3485 სული.
- ფერეიდანში — 29 სოფელი — 12770 სული.
- ბურვარში — 20 სოფელი — 4242 სული.
- ქიამარაში — 11 სოფელი — 2708 სული.

- გიაფლაში — 12 სოფელი — 2336 სული.
- ქიაზაში — 12 სოფელი — 2336 სული.
- გარაგანში — 7 სოფელი — 2000 სული.
- „ახალ ჯულფაში“ — 3109 სული.

აგრეთვე თეჰერანში, ჰამადანში, ყაზვინში, გილიანში, და სხვაგან 7500, სულ კი 41386 სული.

1926 წლიდან კი, მცოდნე პირთა გადმოცემით, მთელს სპარსეთში სომეხთა რიცხვი მიაღწევდა 60 ათას სულამდე.

რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ სპარსელი სომხების დღევანდელი ცხოვრება, მათი ეროვნული თავისებურების დაცვის უნარი, მოვიყვანო წარსული ისტორიის პატარა ნიმუშებს.

თუ სავსებით ვერწმუნებით ისტორიას, შაჰი თითქოს პირველ ხანებში ღმობიერად ეპყრობოდა სომხებს. მაგრამ სპარსეთის შაჰები, მიუხედავად თავიანთი ძლიერებისა, არასოდეს არ ყოფილან თავის ერის დამოუკიდებელი მმართველები. მათ წინ ეღობებოდათ სასულიერო წოდება, ეროვნული შუღლით და სარწმუნოებრივი შხამით მოწამლული. შაჰმა თურმე, სიმშვილობის დროს, სომხებს პური ასესხათ. სომხებმა სესხი თავის დროზე ვერ გადაიხადეს. ამავე დროს, შაჰმა კიდევ ასესხა მათ რვაასი თუმანი მხოლოდ იმ პირობით, რომ თუ თავის დროზე ვერ გადაიხდიდენ, მიეღოთ მუსულმანობა, ან თავიანთი შვილები მიეციდნათ: ვაჟი რვა მანეთად, ქალი — ექვსად. სომხებმა ვერც ეს ვალი გადაიხადეს. ამით ისარგებლეს მოლებმა, შაჰი გადაიბირეს, გააბოროტეს. სომხებს დევნა და წამება დაუწყეს. ვალის გადახდა აუცილებელი იყო. სომხებმა სარწმუნოების გამოცვლას შვილების გაყიდვა არჩიეს. მაგრამ ამაზე შაჰი აღარ დათანხმდა. ამის შედეგი კი იყო, რომ ძალად ათას კაცამდე გაამუსულმანეს.

176

1620 წელს ასეთივე დევნა და რბევა დაუწყეს ფერიდნელ სომხებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში საქმე ფულის გადახდით გათავდა.

ასეთივე სისასტიკით ეპყრობოდა სომხებს შაჰაბას მეორე. მან, სხვათა შორის, აუკრძალა სომხებს ქ. ისფაჰანში ცხოვრება, როგორც არაწმინდა სარწმუნოების მიმდევრებს, რომლებსაც ვერ ითმენდენ ფანატიკოსი მუსულმანები.

ყველაზე მეტი უბედურება დაატეხა სომხებს შაჰ სულთან ჰუსეინმა. 1694-1722 ყველა არამუსულმანს, რომ ძალად გაემაჰმადიანებია, მათ შორის, ყველაზე მეტად სომხებს, გამოცა ბრძანება, რომ ჩაცვათ გადაბრუნებული ტანისამოსი, სარჩულით გარედან და ქუდიც გადაბრუნებული დაეხურათ. ზურგზე უნდა დაეკერებიათ ძველი ნოხის ნაგლეჯი, რომ მათი ვინაობა ადვილი გასარჩევი ყოფილიყო „მართლმორწმუნე“ მუსულმანთაგან. სომხებს ნება არ ჰქონდა ცხენზე შემჯდარი შესულიყო ქალაქში. ის ქალაქის კარებთან მივიდოდა თუ არა, უნდა ჩამომხტარიყო და წინ გაძლოდა. აგრეთვე არამუსულმანს არ შეეძლო ბაზარში გავლა ავდრიანს დღეებში, რადეან მუსულმანების აზრით, სველი ტანისამოსით ადვილად გააუწმინდურებდა სხვებს.

„მართლმორწმუნე“, ვისაც ჩააქვავებდა, ასეთი „დამნაშავე“ კანონის წინაშე პასუხს არ აგებდა. ჭირიანობის დროს ქუჩაში დახოცილების აკრება და დამარხვა სომ-

ხების მოვალეობას შეადგენდა. შაჰმა შემოიღო აგრეთვე სომხების „სიმბოლიური“ მონათვლა. გარდაცვალებულის საფლავის ქვას ცალ კუთხეს ჩამოატეხდენ ნიშნად იმისა, რომ ის უკვე გამაჰმადიანებული იყო. ასეთი ყურმოტეხილი საფლავის ქვები დღემდე დარჩენილან.

შაჰ სულთანმა ჰუსეინის თვითნებობას ბოლო მოეღო ავღანელების შემოსევის დროს. ხოლო თვით ავღანელებმა

177

სასტიკად დასაჯეს სომხები. 1722 წ. ისფაჰანის ალების დროს სომხებს 70 ათასი თუმანი გაადახდევინეს და ამასთანავე 50 ახალგაზრდა ქალი მოთხოვეს.

1736 წლიდან, ნადირ შაჰის გამეფების შემდეგ, სომხებს კიდევ უარესი დღე დაადგათ. ნადირმა დიდძალი ხარკი დაადო მათ. სომხებმა გადახდა ველარ შეიძლეს და, რომ სიცოცხლე მაინც შეენარჩუნებიათ, გაიქცენ, გაიხიზნენ. ახალი ჯულფა დაცარიელდა. „ჯულფაში აღარავინ დარჩა ისეთი, რომელსაც შეეძლოს თავისივე მიცვალებული დამარხოსო“. ნადირშაჰი მოჰკლეს. ცხოვრების პირობები ოდნავ შეიცვალა. მაგრამ 1756-7 წლების სიმშიმლობის დროს აუარებელი სომეხი გაწყდა. ჯულფაზ მხოლოდ 1667 სულიდა დარჩა. უპატრონოდ მიტოვებული სახლები დაინგრა, გავერანდა.

შემდეგ მოლების პროვოკაციის გავლენითვე ქერიმ ხან-ზენდიმ მოაწყო სომხების დარბევა. ქერიმ ხანის სიკვდილის შემდეგ ჯულფა დაურბევია ქართველ ჯარისკაცებს. ა. ატაიანი არ გვიჩვენებს, თუ რომელი ქართული ჯარი იყო ადგილობრივ-გადასახლებულთაგანი თუ კავკასიიდან წასული. ორივე შემთხვევაში შესაძლოა ეს ფაქტი მართალი იყოს, რადგან ქართველ ჯარისკაცებს, ალბათ, იქ თავისი პროვოკატორიც ეყოლებოდათ.

ფერეიდნელი სომხები ისე, როგორც იქაური ქართველობა, თავიდანავე განიცდიდენ ბახტიარ-ქურთების მომთაბარე. მოხეტიალე ყაჩაღების და ნახევრად ყაჩაღების თავდასხმებს.

ასეთი თავდასხმები არ შეწყვეტილა ამ უკანასკნელ წლებამდე. მხოლოდ ამ ბოლო ხანებში რეზა შაჰის ცენტრა-

---

¹ სარგის კაკაბაძის „ისტორია“. გამოც. 1922 წ.

178

ლურმა მთავრობამ შეამცირა თავდასხმები. რეზა-შაჰმა ბევრი მათგანი განაიარაღა.

თვით ფერეიდნელ ქართველების სიტყვიდან ვიცი, რომ მოხეტიალე, ყაჩაღთა ბრბო, შეიარაღებული მოადგებოდა მათ სოფლებს და, თუ ვინიცობაა აქ ვერას გახდებოდა, მოლაპარაკებას გამართავდა: თქვენ არას გერჩით, ოღონდ

გაგვიშვით სომხების სოფლებს დავარბევთო. სომხების სოფლები ძალიან დიდ მანძილზეა გაფანტული.

„ახალ ჯულფაში“, სადაც ოდესღაც 70,000 სული დასახლებულა, დღეს მხოლოდ 3500 სული ცხოვრობს. „ახალი ჯულფა“ წარმოადგენს პატარა დაბას. ის თავის აღნაგობით არაფრით განსხვავდება ქალაქ ისფაჰანისაგან.

უმთავრესი ქუჩის ორივე მხარეზე ჩამწკრივებულია სავაჭრო დუქნები, სადაც იშოვება თითქმის ყოველგვარი საქონელი, რაც ესაჭიროება თანამედროვე კულტურულ ადამიანს. ჯულფა ისფაჰანის მცხოვრებთათვის კულტურულ კუთხეს წარმოადგენს. თეატრი, კინო, მუსიკალური სადამოები, წარმოდგენები აქ ხშირად იმართება.

სახლებს, სპარსეთის ჩვეულების მიხედვით, წინა მაღალი კედლები აქვს გავლებული. ქუჩები, საზოგადოდ, მეტად ვიწროა, მოკლე, მიხვეულ-მოხვეული. ქალაქს შუაზე ჩაუდის სარწყავი წყლის არხი, რომლითაც რწყავენ თავიანთ ვენახებს, ბოსტნებს, ეზოებსა და ბაღებს.

ყოველ მცხოვრებს აქვს საკუთარ ეზოში სასმელი წყლის ჭა. თითქმის ყოველი ჯულფელი სომეხი, თუნდ ხელოსანიც იყოს, ამავე დროს ვაჭრობასაც ეწევა. მარტოკა ხელოსნობა და მოხელეობა ნაკლებად იზიდავს ჯულფელს. ზოგი მათგანი მიწის მუშაობასაც მისდევს — აშენებენ ვენახებს, მოყავთ პური, ხილი, ბოსტნეული. მოწეულ ხილს და ბოსტნეულს თითონვე ყიდის საკუთარ დუქანში, ან გააქვს ბაზარში. ყველაზე უფრო მისდევენ მეღვინეობას

179

პრიმიტიული წესით. ჯულფის ღვინო, უმთავრესად ტკბილი, განთქმულია მთელს სპარსეთში. აქ აჭკნობენ ყურძენს საგანგებოდ, შემდეგ წურავენ, ყრიან ჩანში და ადუღებენ. ამგვარად დაყენებული ღვინო იმდენად ტკბილია, რომ ხშირად შემოდგომიდან გაზაფხულამდე უნდება დადუღებას. ჯულფის ღვინო მიაქვთ სხვადასხვა ქალაქებში. იშვიათია ისეთი სომხის ოჯახი, რომელიც წლიური მოსავლიდან ღვინოს არ ყიდდეს. მათი მუშტარი, სხვათა შორის, სპარსელებიც არიან. სპარსელები ამ ბოლო დროს, ღვინოს შესამჩნევად ეტანებიან. ახალი კანონმდებლობა ძველებურად აღარ სდევნის ღვინის სმისათვის.

ჭაჭისგან ხდიან არაყს. კარბი ღვინის დამზადების მხრივ სომხებმა გაუსწრეს ისფაჰანის ებრაელებს, რომლებიც, რაოდენობის მიხედვით, სომხებზე მეტ ღვინოს ამზადებენ. ამ ბოლო დროს ჯულფელმა სომხებმა თავიანთი სავაჭროები გადმოიტანეს ისფაჰანის ბაზარზე. ახლა მათ ძველებურად აღარ დევნიან.

ჯულფაში ზის ინდო-სპარსეთის ეპარქიის წარმომადგენელი სასულიერო პირი — პატრიარქი. ის, ეტყობა, განათლებული კაცია. მისი სიმპატია საბჭოთა ხელისუფლების მხარეზეა. ის ყოველთვის ესწრებოდა ზეიმს საბჭო-

ოთა საკონსულოში. ამ ნიადაგზე მას დიდი შეტაკება მოუხდა ჯუფელ დაშნაკელებთან. მას, როგორც ამბობდენ, ხელით შეურაცყოფაც კი მიაყენეს.

ჯულფის დიდი სობორო გარეგნულად აზიურ სტილზეა აფარებული, ერთი შეხედვით მეჩეთს წააგავს. სამაგიეროდ, ფრიად შესანიშნავია მისი შინაგანი მხატვრობა, რომელიც შესრულებულია იტალიელი მხატვრის მიერ.

სობოროს გარშემო მრავალი შენობებია. სობოროს ეზოში მოთავსებულია დიდი ბიბლიოთეკა მრავალი წიგნებით და ძველი ხელნაწერებით, რომელიც, კავკასიიდან

180

გადასახლების დროს თან წაუღიათ. თვით ბიბლიოთეკის შენობა პირველად აუგიათ 1844 წელს. შეუდგენიათ ხელნაწერების სია, რომელიც შეიცავს 250 ტომს. დროთა განმავლობაში ბიბლიოთეკა იმდენად გაზრდილა, რომ ძველი შენობა პატარა გამოდგარა. ამიტომ 1906 წელს ბიბლიოთეკის ახალი შესობა აუშენებიათ. ამჟამად ბიბლიოთეკაში 3600 ცალი წიგნი ინახება.

სობოროს ეზოშივე არის მოთავსებული სტამბაც.

ჯულფის ეკლესიებში დაცულია ძველი მხატვრობა და განძეულობა. სხვათა შორის, წმ. ესტატეს ეკლესიაში ყოფილა ძველი სურათი — გარდამოხსნა ქართული ხუცური წარწერით¹.

ჯულფაში ოთხი სკოლაა: მათ შორის, ქალების ერთი, ერთი საშუალო განათლების, ერთი — საერთო ორივე სექსისათვის, ერთი სომეხ-კათოლიკების და ერთიც საბავშვო ბაღი. ამ სკოლებში სწავლების საქმეც გვარიანადაა დაყენებული. ყავთ მასწავლებელთა კადრები უმაღლესი განათლებით.

ამ ჟამად ჯულფის სკოლებში მოსწავლეთა უმრავლესობას შეადგენენ ქალები. ეს, ალბათ, შედეგია იმის, რომ შეძლებული ჯულფელები თავის შვილებს, უმთავრესად ვაჟებს, აგზავნიან საზოგადოებრივ.

არსებობს აგრეთვე ობოლთა თავშესაფარი და დამხმარე სალარო ღარიბთათვის, ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება, მამაკაცთა საქველმოქმედო საზოგადოება და სხვა საზოგადოებანი.

ჯულფაში 1904-1908 გამოდიოდა გაზეთი „ჯულფის უწყება“.

1909 წელს აქ ინდოელ ვაჭარს პოლოსიანს დაუარსებია სანკურნალო სახლი.

1899 წელს ჩამოყალიბებულა „სათეატრო ხელოვნების მოყვარულთა საზოგადოება“.

¹ ამ სურათის დედანი შეუყიდა ვილაც ამერიკელს 1500 მანეთად.

ჯულფაში არის: მუდმივი, სათანადოდ მოწყობილი საკონცერტო ზალა, სადაც ადგილობრივი ძალები და უცხოეთიდან დაბრუნებული ნასწავლი ახალგაზრდობა დროგამოშვებით დგამენ წარმოდგენებს. კონცერტებს და, საზოგადოთ, მუსიკალურ საღამოებს.

ჯულფა სპარსელი სომხებისთვის პატარა სამშობლოა. „ახალი ჯულფა“, როგორც ქალაქთან ახლო მდებარე, მასთან ეკონომიურად უშუალოდ დაკავშირებული, ცხადია, ქალაქის ცხოვრების ზეგავლენას განიცდიდა. თუმცა, ეს ქალაქი იყო ისფაჰანი, თითონ ჩამორჩენილი და შედარებით უკულტურო, მაგრამ ის მაინც ქალაქი იყო.

ამიტომ მან შეუწყო ხელი ჯულფის დაწინაურებას ეკონომიურად და კულტურულად.

ჩემს ფერეიდანში მოგზაურობის დროს, 1927 წელს სომხების სამ სოფელში მომიხდა გავლა-შეჩერება. ეს იყო დოვლეთ აბადი, ნამაგერდი და ამილაგერდი. ეს სოფლები მდებარეობენ ისფაჰანიდან 150-160 კილომეტრის მანძილზე. სოფელ მილაგერდიდან პირდაპირი გზა მიდის ქართველების სოფელ „ახორე ფაინამდე“ ე. ი. ქვემო-მარტყოფამდე. საზოგადოდ, ალაგ სომხების სოფლები პირდაპირ შესულია ქართველების სოფლებში. მაგალითად, სოფელი „სანგი ბარინი“, რომელსაც წინ უდგას ქართველების სოფელი „ბოინი“ ათი თუ მეტი კილომეტრის დაშორებით.

ფერეიდნელ სომხების სოფლებიც, როგორც სპარსელი მუსულმანების სოფლები, მეტწილად ეკუთვნის მემამულეებს და ისფაჰანელ სომხის ვაჭრებს. მაგალითად, სოფ. დოვლეთ აბადი ეკუთვნის ყაჯართა ჩამომავლობის პრინცს, რომელიც შაჰზადეთ იწოდება.

ფერეიდნელ სომხის გლეხებსაც გარეგნულად დიდი სიღარიბე ეტყობოდათ. ისინი, რასაკვირველია, სრულიად დამოკიდებული არიან თავიანთ „ბატონებზე“ და მიწის

დასამუშავებელს იღებენ საზოგადოდ სპარსული წესით — მოსავლის ნახევარს, მესამედს. სოფლის მეურნეობა (პურის მოყვანა, მევენახეობა და სხვა) — იმავე პრიმიტიულ დონეზე დგას, როგორც სპარსეთის სხვა რაიონებში.

ყოველ სოფელში არის თითო ოროლა შეძლებული. მათი სახლები განირჩევა სიდიდითა და სილამაზით. ეს მდიდრები ქალაქის ხალხია, უსათუოდ გაჭრები, რომლებსაც სოფლებში მამულები შეუძენიათ და გლეხებს ამუშავებენ. თითონ კი, რასაკვირველია, მოდიან ზაფხულობით, როგორც მამულის პატრონი და მოაგარაკე.

ადათი, ზნე, ქრისტიანული წესები სომხებს როგორც ქალაქად, ისე სოფლად, შედარებით დაცული აქვთ ფერეიდანში, და თვით ახალ ჯულფაშიც. ჯერ ისევ არიან მოხუცი დედაკაცები, რომლებიც ძველ სომხურ მორთულობას ატარებენ. მამაკაცებს კი სოფლებში სპარსულ-ბახტიარულ-

ლად აცვიათ. ხოლო ქალაქის სომეხი უკვე წმინდად ევროპულად იცვამს. აგრეთვე ქალაქის ქალები, განსაკუთრებით ახალგაზრდები, თავისუფლად ჩამოდიოდნენ და გამოდიან ევროპულ ტანისამოსში. და ეს იმ დროს, როდესაც სპარსელი ქალი სრულიად შეკრული, შებოჭვილი იყო სარწმუნოების ჯაჭვით, შავი ჩადრით შემოსუდრული.

ფერეიდნის და, საზოგადოდ, მთელს რაიონში არსებულ სოფლებს ხემძღვანელობას და დახმარებას უწევენ ჯულფის პატრიარქი და მოწინავე ინტელიგენცია. ნახევარზე მეტ სოფლებს აქვთ თავისი საკუთარი სკოლა. ხოლო, ვისაც შეძლება აქვს, თავის შვილს ჯულფის სკოლაში ზრდის, ასწავლის. ქართლებთან ვერ არიან დაახლოვებული. ამის უმთავრესი მიზეზი სარწმუნოების სხვადასხვაობაა, ფანატიზმი, შეუფუებლობა, ცრუ მორწმუნეობა, გაუნათლებლობა.

183

სპარსელი ებრაელები

I

ებრაელები სპარსეთში უხსოვარ დროიდან არიან.

ათას წლებს გრიგალივით გადაუქროლია მათს თავზე. ათასი უბედურება მიუყენებია, ათასი დამცირება, მაგრამ აზიელი ებრაელი მაინც აზიელად დარჩენილა — სწავლისთვის ზანტი, თავდაუდებელი.

სპარსელი ებრაელები უმთავრესად სამხრეთ სპარსეთში, ისფაჰანსა და მის რაიონებში ცხოვრობენ. მათ ისფაჰანის აღმოსავლეთ ნაწილის განაპირას დიდი უბანი უჭირავთ, რომელსაც ებრაელების უბანი, ან სახელად „ჯუზარე“ ეწოდება. აქ დაახლოვებით რვაათასი სული ცხოვრობს. ჯუზარე ამჟამად უკვე შეერთებულია ქალაქთან. წინათ, ალბათ, დაშორებული იყო ქალაქს ისევე, როგორც სომხების ახალი ჯულფა.

ვიწრო ქუჩები, უსწორ-მასწორო, ორმოებად ქცეული, დაუგველი, პაწია ჩიხები, სადაც სახედარი ძლივს მობრუნდება. სახლები ერთი მეორეზე წაღმა-უკუღმა მიშენებული, ჭუჭყიანი ეზოები, ბნელი სარდაფები, ხვრელებივით პატარა ოთახები — ასეთია ამ უბანის გარეგნული სახე. თითოეულ ასეთ პატარა ოთახში ხუთიდან ათ სულამდე ცხოვრობს. იშვიათია ცოტა რიგიანი შენობა.

მდიდარი ებრაელის ოჯახის შინაგანი მოწყობილობა სპარსული ყაიდისაა, — ხალიჩებით მორთული, ტახტი

184

მუთაქებით, უსკამო. თითონაც სახლის პატრონი ფეხმოკეცილი ზის სუფრაზე, ან ლოცულობს. უამისოდ მას სახლში ვერ ნახავთ. ის თავის სავაჭროშია — ან მთელი

„სავაჭრო“ ზურგზე ჰკიდია და ქუჩა-ქუჩა დაიარება.

სიტყვიერი გადმოცემით, ისინი მოსულან სპარსეთში იმ დროს, როდესაც ებრაელების სამეფო დასცეს ეგვიპტეს ფარაონებმა. მიუხედავად ამისა, ებრაელს გარეგნული სახე, ხასიათი თითქმის უცვლელად შეუნახავს. ის დღესაც ძალიან უფრთხილდება თავის კვირებს და გრძელს, ხშირად დაუვარცხნელ წვერებს. ებრაელებმა მშვენივრად იციან სპარსული ენა. მაგრამ, ამავე დროს, მათ თავისი ქარგონიც შეუქმნიათ.

წარსულში ებრაელები სარწმუნოების ნიადაგზე ისევე შევიწროებული ყოფილან მოღვლებისა და შაჰებისაგან, როგორც სხვა არამუსულმანური მოსახლეობა. მათაც გადაბრუნებული ტანისამოსი და ქუდი უნდა დაეხურათ, უნდა გაეწმინდათ ქუჩები ჭირით დახოცილი მკვდრებისაგან, გადაეთრიათ და დაემარხათ. ისინიც იხდიდენ ყოველგვარ ხარკს მტრების შემოსევის დროს. ებრაელი მუდამ დევნილი, გათიშული იყო მუსულმანთა წრიდან. მაგრამ არა ნაკლებ ეჯავრებოდა თვით ებრაელს მუსულმანი. ამ მხრივ სპარსელი ებრაელი ბევრად ფანატიკოსია, ვიდრე მუსულმანი.

ისფაჰანელი ებრაელი მიწის მუშაობას არ ეტანება. ას ჰექტარ მიწას ქინძისთავებით და ფოლაქებით გატენილი ყუთი ურჩევნია. ამ ყუთს ის ზურგით კარდაკარ დაატარებს. ჯუბარედან ყოველდღიურად რამდენიმე ასი კაცი მიემგზავრება ქალაქისა და სოფლების ქუჩებში სახეტოლოდ, რომ დღის მიწურულში თავიანთ ოჯახებს ლუკმა პური მიაწოდონ.

185

მეწვრიმალე ებრაელი ყოველ ქუჩას დაივლის ყოველ კარზე დააკაკუნებს, ყვირის, ლაპარაკობს გაუთაეებლად თავისი საქონლის ღირსებაზე. ცვლის სოფლის ნაწარმზე, ნედლ მასალაზე, ანტიკურ ნივთებზე და, ბოლოს, დაცლილი ყუთით ბრუნდება შინ.

გააქვს ბაზარზე ტყავი, ბეწვეული, ბუმბული, ქსოვილები, ხორბალი. მან იცის რა ესაჭიროება ბაზარს, იცის მისი ფასები. ზოგჯერ ისიც კი იცის, რომელ ოჯახს რა საქონელი ესაჭიროება.

მიუხედავად ამისა, ებრაელი, ადგილობრივ ვაჭრებთან შედარებით, მაინც ძალიან ღარიბია, ბაზარზე ფეხს ვერ იკიდებს. აბის მიზეზი, რასაკვირველია, მუსულმანი ვაჭრების ფანატიზმია, ებრაელებისადმი სიმულვილი. ყოველგვარი პრივილეგია მუსულმანი ვაჭრის ხელშია და ისინიც სარგებლობენ ყველა ამით. სარწმუნოებას და ფანატიზმს იშველიებენ და ებრაელებს თავის რიგებიდან დევნიან.

მიუხედავად იმისა, რომ ჯუბარეს ებრაელთა შორის, შიგა და შიგ, მოიპოება რამდენიმე შეძლებული ვაჭრებიც, სპარსული წერა-კითხვის მცოდნეები, მათ მაინც ამ უკანასკნელ ხანამდე არ ჰქონიათ თავიანთ ხარჯზე დაარსებული არცერთი სკოლა, არც სამკითხველო.

ასეული წლების მანძილზე, რაც ებრაელები ისფაჰანში დაასასლებულან, არ შეუქნიათ არავითარი კულტურული ღირებულება. მათ მხოლოდ ლუკმაპურისა და სარწმუნოების დაცვისათვის დაუხარჯავთ მთელი ენერჯია.

შაბათ დღეს ცრუმორწმუნე ებრაელი ოჯახში სანთელს არ აანთებს. მის სახლს რომ ცეცხლი წაეკიდოს, ჩასაქრობად ხელს არ გაანძრევს. პარასკევს ანთებული სანთელი კვირა დილამდე არ ჩაქრება.

186

საინტერესოა ერთი გარემოებაც. 1928 წელს ჯარში ახლად გაწვეულმა ებრაელმა ჯარისკაცებმა არას გზით არ ისურვეს ყაზარმის საერთო ქვაბში მომზადებული კერძის ჭამა. ამას გარდა, მათ არ ჭამეს, არ სვეს, არ გავიდენ სამეცადინოთ. გაჯავრებულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ სასტიკად დასაჯა ისინი: ჯოხით ცემა, მაგრამ მათზე არავითარმა მუქარამ არ გასჭრა. ჯარისკაცებმა მაინც არაფერი ჭამეს. ყველა ავად გახდა.

ბოლოს, მთავრობამ დაუთმო და დროებით გაანთავისუფლა. ისინი დაავადებული წაიყვანეს სახლში. მორჩენ თუ არა, წამოიკიდეს ისევ თავიანთი საწვრილმანო ყუთები ზურგზე. შემდეგ თუ დაჭირდებოდათ, თეჰერანსა და ჰამადანში თვეში ხუთჯერ და ათჯერაც ჩავიდოდენ. ჯუბარელები მიდიან აგრეთვე ინდოეთსა, ეგვიპტესა, ევროპასა და ამერიკაში. მიდიან თავის აღთქმულ ქვეყანაში — პალესტინაშიც.

ჯუბარეში ამჟამად მხოლოდ ერთი რიგიანი სასწავლებელია. ის დაუარსებია პარიზელ ებრაელთა საზოგადოება „ალიანსს“. მასწავლებელიც პარიზელია. სასწავლებლის ხარჯების 80% კისრულობს „ალიანსი“. 20% კი იხდიან თითონ ჯუბარეს მცხოვრებლები. მოწაფეთა მშობლები არაფერს იხდიან. მაგრამ ახალგაზრდობის უმეტესობა სწავლის მუქთად შეძენას ისევ ვაჭრობას არჩევს. სკოლის გახსნის პირველ ხანებში დიდი მეცადინეობა დასჭირდა თურმე მასწავლებელს, რომ ბავში დილაობით სკოლაში პირდაპანილი მოსულიყო. ამჟამად მასწავლებელი კმაყოფილია, რომ სკოლაში „ერთი პირდაუბანელი მოწაფეც აღარ მოდისო“. პირიქით, სწავლას ეტანებიან, მასწავლებლებიც გამოდიან მათი რიგებიდან. სწავლობენ — ფრანგულს, სპარსულს და ძველ ებრაულ ენებს. თეატრი, კლუბი ჯუბარეში არა აქვთ, მაგრამ მათი ახალგაზრდობა, წლის

განმავლობაში, მაინც აწყობს თითო-ორი წარმოდგენას საკუთარის ძალეობით.

მოხელეობა და ხელოსნობა ებრაელს ძალიან ნაკლებად იზიდავს. მოხელეობა მაინც სრულებით არ ემარჯვებათ, გარდა ოქრომჭედლობისა. ოქრომჭედლებიც ცოტაა. ორისამი თუ მოიძებნება მთელ ქალაქში.

ებრაელები შედარებით უფრო ხალისიანად ეტანებიან მეღვინეობას და არაყის გამოხდას. რამდენიმე ათას ვედრა ღვინოს და არაყს ასაღებენ ისინი თავის გარშემო მცხოვრებ მუსულმანებში. ღვინოს ებრაელი ყიდის ხელზე, თავის ოჯახიდან. მათ იციან ყველა მუსულმანის ბინა, რომლებიც ღვინოს სვამენ და უზიდავენ ბინაზე თითონ მუსულმანს ქუჩაში ღვინის წაღების ეშინია, რომ ვინმე თავის მოძმე ფანატიკოსს არ წააწყდეს, და მისგან წყევლა-შეჩვენება არ დაიმსახუროს.

ებრაელებს უყვართ ღვინის სმა. თუმცა ლოთებს მათ შორის იშვიათად შეხვდებით. ბევრი მათგანი ღვინით და პურით გადის მინდვრად, წყლის ნაპირად, ტყეებში, ან მიდის მუსულმანების სასაფლაო „ტახტე ფოლადში“ დროს გასატარებლად. ღვინო ჭირდებათ აგრეთვე სარიტუალო წესების შესრულებისას. შაბათობით უსათუოდ ღვინო უნდა დალიოს, ან პირი მაინც გაისველოს. მხოლოდ ღვინო აუცილებლად ებრაელის მომზადებული უნდა იყოს.

უდიდეს საზეიმო და სალოცავ წმინდა ადგილს წარმოადგენს მათთვის სასაფლაო „ესთერი-ხათუნ“, რომელიც ისფაჰანიდან ორმოცი კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს. სპარსელი ძლევამისილი შაჰები, ალბათ, ნებას არ აძლევდენ, რომ ებრაელები ქალაქის ახლო დამარხულიყვნენ. დღესაც მიცვალებულის წაღება ასეთ სიმორეზე უხდებათ.

ამჟამად სპარსელი ებრაელი ოფიციალურად სარწმუნოებრივ დევნას აღარ განიცდის. მაგრამ ის სიძულვილი,

188

რომელიც მათსა და მუსულმანებს შორის დათესილა მრავალ სუკუნის მანძილზე, ჯერ ისევ მტკიცეა და მისი საბოლოო აღმოფხვრა მოითხოვს სპარსეთის ცხოვრების პოლიტიკურ-ეკონომიურ გარდაქმნას, სარწმუნოების სრული ლიკვიდაციას.

ისფაჰანის გარდა, ებრალები თეჰერანშიაც ბლომად არიან. მათ აქაც ცალკე საცხოვრებელი და სავაჭრო უბანი აქვთ, სადაც მათი რიცხვი სამი ათასს აღემატება. ებრაელების საერთო რიცხვი მთელ სპარსეთში დაახლოებით ოცდა ათი-ორმოცი ათასი უნდა იყოს.

III

რამდენად დაბალ კულტურულ დონეზეა ებრაელი მამა-

კაცი, საზოგადოთ, სპარსეთში, იმდენად უფრო დაბლა დგას ებრაელი დედაკაცი მამაკაცთან შედარებით. საზოგადო ასპარეზზე ის არ ჩანს. ხოლო შინაურულად ორ ფენადაა დაყოფილი. ზედა ფენა — ცოტად თუ ბევრად შეძლებული ნაწილი, რომელიც არფერს აკეთებს, გარდა შინ ჯდომისა და საოჯახო მეთვალყურეობისა. იგი დაშორებულია თანამედროვე კულტურული დედაკაცის როლსა და საქმიანობას. ის მთელ დღე და ღამეს ქმართან და შვილებთან ფუსფუსში, ლოცვაში ატარებს. ის უმზადებს მათ ჩაის, სადილ-ვანშამს და ისტუმრებს ბაზრისკენ სავაჭროდ, სასპეკულაციოდ.

მეორე ფენა — ეს უღარიბესი და, შეიძლება ითქვას, უღარიბესზე უღარიბესი ნაწილია, რომელსაც მისი დღიური შემოსავალი მხოლოდ იმდენს აძლევს, რამდენიც მას იმ დღის ლუკმად ეყოფა. თუ ზედმეტი შრომის უნარმოკლებული სარჩენი ყავს, ის მშვიერი უნდა დარჩეს. ასეთ ღატაკ ოჯახში ქალის მდგომარეობაც მეტად მიძიმება, მისი შრომაც ისევე დაცემულია, როგორც ქმარის, იგი ქმარშვილ-

189

თან ერთად სიმშვილეს. აი ამ დაბალი ფენიდან ასობით გადის ბაზარზე სამუშაოდ ებრაელი ქალი შვიდი-რვა წლიდან დაწყებული მოხუცის ასაკამდე.

ისფაჰანის დაბალ დონეზე მდგარ წვრილ ვაჭართა და ხელოსანთა ბაზრისთვის, რომელიც ამზადებს ძაფებს სხვადასხვა ქსოვილებისთვის (ხალიჩები, ნოხები და სხვა), ებრაელი მუშა ქალი იაფსა და მეტად საჭირო სამუშაო ძალას წარმოადგენს. მუშა ქალების დღიური ქირა ორი შაურდან აბაზამდეა. ხოლო, როდესაც გამოიცდება, „ოსტატი“ გახდება, მისი ქირა ადის ექვს შაურამდე. ნამდვილი ოსტატი კი ათ შაურზე მეტს მაინც ვერ აიღებს. ქსოვა არის მათი ცხოვრების უმთავრესი წყარო.

ებრაელი ქალი პირს არ იბურავს ჩადრით, მხოლოდ სხეულს იფარავს. ის თამამად და თავისუფლად მიდის ყველასთან, ეძებს სამუშაოს. მისი სამუშაო დრო, — როგორც საზოგადოდ არსებობს სპარსეთში, დასაბამიდან დღემდე, — განისაზღვრება მზის ამოსვლითა და ჩასვლით.

მაგრამ ებრაელი ქალი იძულებულია შეურიგდეს ამ გარემოებას. მისი უმთავრესი დარდია მშვიერი არ დარჩეს.

სიღარიბის, ლუკმა პურის უქონლობის გამო, მთელი ოჯახი იძულებულია გავიდეს გარეთ, ლუკმა იმოვოს, მაგრამ რას შვრება სამუშაოზე მიმავალი დედა, რომელსაც პაწია ბალლი ყავს? მას არ შეუძლია არ წავიდეს, მაგრამ ვის დაუტოვოს ატირებული ბავშვი? ამ შემთხვევაში დედა მიმართავს ძალიან ადვილს, მაგრამ ბავშვის ჯამთელობისათვის დამღუპველ საშუალებას. ეს საშუალება ბავშვის ოპიუმით ხელოვნურად დაძინებაა. სამუშაოზე მიმავალი დედა ჩააყლაპებს ბავშს პაწია ნამცეცს იმის მახედვით,

¹ ასეთი საშუალება გავრცელებულია სპარსეთში საზოგადოდ.

ბავშს ძინავს, სანამ დედა სამუშაოდან არ დაბრუნდება. ასეთი ბავშვები თუ არ დაიხოცენ, შემდეგში უილაჯონი არიან, გამოშტერებული, ყეყეჩები.

სიღარიბის საშინელ სურათს წარმოადგენს კიდევ შემდეგი მაგალითი: ერთ პარიზელ ებრაელს, რომელიც ჯერ მასწავლებლად იყო ჯუბარეში, შემდეგ საფრანგეთის მთავრობის კონსულად, ისფაჰანში ხალიჩების საქსოვი ქარხანა აქვს.

ამ ვაჭარ-მექარხნეს ხალიჩის მქსოველებათ პაწია ბავშვები ჰყავს — 6 წლიდან 10 წლამდე. ძვირფასი ხალიჩის მოსაქსოვად სწორედ პაწია თითებია საჭირო, რომლებიც გაბმულ ძაფებში ადვილად გაძვრება და ნასკვებსაც ადვილად გააკეთებს. ბავშვები „შეგირდები“ არიან. მათ წელიწადი უნდა იმუშაონ შეგირდად. ქირა ეძლევა — დღეში 5-6 კაპ. შემდეგ 15-30 კაპიკს და მეტსაც მიიღებს, თუ ნიჭიერი „ოსტატი“ გამოდგა. სხვათა შორის ამ ქარხნის „შეგირდმა“ ერთმა ებრაელმა 6-წლის გოგონამ მთელი დღის დამჯდარი შრომით თავმოებურებულმა, თვალში დანა ჩაიკრა: „დავბრმავდები და ხალიჩის მქსოველად აღარ გამოვდგებიო“. ბავშვი ცემით და მუქარით მიყავდათ მოსარჩენად ინგლისელების უფასო საავადმყოფოში. მაგრამ, როდესაც თვალს მორჩენა დაეტყო, მან კიდევ რამდენჯერმე იტაკა ჩხირი, რომ ტკივილი გაძნელებოდა. ბავშვის მშობლები წუხდნენ: „კაი ალაგზე იყო, პურსა ჭამდაო“.

ებრაელი დედაკაცი თავის რჯულსა და ეროვნებას უფრო სასტიკად იცავს, ვიდრე მამაკაცი. მამაკაცებში არის შემთხვევები გამაჰმადიანების, ხოლო დედაკაცი მაგრად დგას თავის რჯულზე. იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს აგრეთვე, რომ ებრაელი დედაკაცი მუსულმანს ცოლად გაყვეს. ასეთე რამ ძალადობით თუ მოხდება მხოლოდ. მაგალითად, 1928 წელს ერიჰა მუსულმანმა გაიტაცა რვა

წლის ქალი და შეუღლემაც მუსულმანურ წესზე მოახდინა. ამ შემთხვევამ ძალიან აღაშფოთა ქალის მშობლები, მაგრამ კანონის დარღვევა აღარ შეიძლებოდა.

საკვირველია ის მოვლენაც, რომ ებრაელი ქალი, მიუხედავად ყოველგვარი შრომისა და გაჭირვებისა, მეძაობას სრულებით არ ეტანება მაშინ, როცა მუსულმან ქალთა შორის მეძაობა ხშირი მოვლენაა და ყოველ ქალაქში სამეძაო სახლები ისევე ნებადართულია, როგორც ჩვეულებრივი სავაჭრო დუქნები.

შინაური შეუღლების წესი ებრაელებს სასტიკად აქვთ დაცული. ქალის გათხოვება ნაადრევად იციან. დანიშნულები რამდენმე წელიწადს უცდიან ერთიმეორეს, სანამ რაბინი შეუღლების ნებას დართავს. ასაკის დროც ადრე იწყება. ათი-თორმეტი წლის ქალის გათხოვება ჩვეულებრივი მოვლენაა. დედ-მამა წინასწარ, თითქმის აკვნიდანვე შეეკვრიან ერთი მეორეს პირობით, რომ მათი შვილები სიკვდილამდე აღარ გაშორდებიან.

ქორწილი ებრაელმა ერთობ მხიარული იცის. ღვინით, პურით, ხმელი ხილით, ათასნაირი ტკბილეულით, მუსიკით, თითონ მღერის, ცეკვავს. საერთოდ, გარეგნულად, ებრაელთა საქორწილო ზეიმს მუსულმანური ელფერი აზის.

192

სარჩევი

მოკლე წინასიტყვაობა 5-10

თავი პირველი

ისტორიული ცნობების სიმცირე, გადამავალი ნაშთები.
პირველი შეხვედრა ფერეიდნელ ქართველებთან თეჰერანში.
სეიფოლა იოსელიანი. ქართული ლიტერატურის მიღება
ტფილისიდან ქართველებში გასავრცელებლათ 11-13

თავი მეორე

ისფაჰანი. ფერეიდნელი ჯარისკაცეჰი. საერთო გაცნობა. ზეინალ ხან ონიკაშვილი. ამერიკელი მოქალაქე აბაშიძე. მზადება ფერეიდანში წასასვლელად. მთავრობის ჯარი ფერეიდანში. ქვემომართყოფელი ხანები. სომხების მეგობრობა.
სურამელი ასული მუსულმანი რომაშვილი 26-47

თავი მესამე

ზემო მარტყოფი. ჩემი დარაჯები — ბახტიარები. სურათების გადაღება. სეიფოლა იოსელიანის ოჯახში. ეკან დაბრუნება. პრინცი ყაჯარი. პროვოკაცია. სომხების სოფელი მილაგერდი 48-63

თავი მეხუთე

ფერეიდანი. ისტორიული წარსული. ზეპირგადმოცემები. გადასახლების ისტორია. შეტაკება ქერიმხანთან და გამაჰმადიანება. ავღანელების შემოსევა. ბახტიარებთან და ქურთებთან დამოკიდებულება. ეკონომიური მდგომარეობა 64-93

თავი მეექვსე

მაჰარამის მისტერიები. ცრუმორწმუნოება. ფულების მოგროვება ნაღდად და ნისიად. სავალდებულო ხელწერილები 94-109

თავი მეშვიდე

ქართველი ხანები. მათი სოციალური მდგომარეობა. შუღლი. უსწავლელობა. გადაგვარება და მოლაღატეობა 110-121

193

თავი მერვე

გლეხები. მათი ბატონური მდგომარეობა. სიღარიბე. შინა-

ური მართველობის წესი. ექვსი ბატონი. შინაური მრეწველობის სისუსტე	122-129
თავი მეცხრე	
ფერეიდნელი ქართველი ქალი. მეოჯახეობა. ზნეჩვეულება. ხასიათი. შრომის მოყვარეობა. უსწავლელობა და ცრუმორწმუნეობა	130-140
თავი მათე	
ჯ.რისკაცები. უვადო სამსახური. მათი ამხანაგური კავშირი. იძულებითი განთავისუფლება	141-144
თავი მეთერთმეტე	
ადათები. ქორწილი. ფახასიათებანი. ნეფის დამალვა. მზითევი	145-149
თავი მეთორმეტე	
ტირილი და გლოვა. გასვენება. ლოცვის წესები — (პანაშვიდი)	150-154
თავი მეცამეტე	
საერთო ყოფაცხოვრება. გვარების გამოცვლა. იადოლლას მამალი. ავადმყოფობა და უქეიფობა. ქურდის დაჭედვა. მოშაირობა	152-162
თავი მეთოთხმეტე	
სოფლების სახელწოდება, რაოდენობა და დაახლოებითი აღრიცხვა	163-168
 ზოგიერთი ფერეიდნული სიტყვის შედარება ქართულთან	 169-172
 დ ა მ ა ტ ე ბ ა	
სპარსელი სომხები	173-183
სპარსელი ებრაელები.	184-192

